

МӘДЕНИЕТ ҒЫЛЫМ ҚОҒАМ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

International Centre for the
Rapprochement of Cultures
under the auspices of UNESCO

КУЛЬТУРА | НАУКА | ОБЩЕСТВО

РУХАНИ МӘДЕНИЕТ
РУХАНИ ӨМІР
АДАМ МЕН ҚОҒАМ
БІЛІМ
ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ
ИДЕЯЛАР
ТАРИХ
ҚОҒАМДЫҚ САНА
ӘДЕБИЕТ
СӘУЛЕТ
ЕСКЕРТКІШТЕР
АДАМЗАТ

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ НАУЧНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ «МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ.»

РУХАНИ МӘДЕНИЕТ
РУХАНИ ӨМІР
АДАМ МЕН ҚОҒАМ
БІЛІМ
ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ
ИДЕЯЛАР
ТАРИХ
ҚОҒАМДЫҚ САНА
ӘДЕБИЕТ
СӘУЛЕТ
ЕСКЕРТКІШТЕР
АДАМЗАТ

Астана

2023

Республиканский научно-познавательный журнал «Мәдениет. Ғылым. Қоғам»

Выпуск № 2. 2022 год

Издается с августа 2022

Периодичность: ежеквартально.

Тираж: 1000 экз.

СВИДЕТЕЛЬСТВО о постановке на учет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого

издания № KZ34VPY00052088, город Нур-Султан, дата выдачи 15.07.2022

Мнение авторов материалов может не совпадать с позицией редакции; За точность публикуемых сведений и цитат ответственность несут авторы материалов;

Редакция оставляет за собой право редактировать материалы

Редакция не рецензирует и не возвращает рукописи.

Плата за публикации рукописей в журнале «Мәдениет. Ғылым. Қоғам» не взимается.

Гонорары авторам статей не выплачиваются.

Учредитель и издатель: «Центр сближения культур» Научно-исследовательский институт культуры Казахстана» Комитета культуры Министерства

культуры и спорта Республики Казахстан.

Почтовый адрес редакции:

010000, город Астана,

район Алматы, проспект Тәуелсіздік, 54

Бас редактор: **Муналбаева**

Умуткан Дауренбековна

Редакционная коллегия:

1. Сулейменов Олжас Омарович - поэт, народный писатель Казахстана, лингвист-исследователь, тюрколог, видный государственный и общественный деятель

2. Орсариев А.А. – главный научный сотрудник РГКП «Государственный музей «Центр сближения культур» Научно-исследовательский институт культуры Казахстана»

3. Батурина О.В. – кандидат искусствоведения, профессор кафедры истории и теории изобразительного искусства КазНАИ им.Т.Журганова, член СХ РК, эксперт ЮНЕСКО по сохранению культурного наследия

4. Жусип Н. Б. – казахстанский журналист, общественный деятель, заслуженный деятель Казахстана, депутат сената парламента Казахстана.

5. Кабульдинов З.Е. – доктор исторических наук, профессор.

6. Кульшанова А.А. – доктор исторических наук, профессор.

7. Абсеметов М.О. – доктор исторических наук, профессор.

8. Аннакулиева Г.А. - кандидат экономических наук, академик МАИН, доцент UIB

9. Смагулов Бекзат Болатжанович Магистр филологических наук, литературовед

«МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ» ЖУРНАЛЫНЫҢ МАҚСАТЫ:

- Мәдениеттерді жақындастыру саласындағы жаңа ғылыми мақалаларды, инновациялық әзірлемелерді, тарихи құжаттарды және өзекті ғылыми басылымдарға рецензияларды жариялау;
- Шетелдік ғалымдар мен мемлекет қайраткерлерінің мақалаларын журналда жариялауға тарту арқылы ғылыми қоғамдастық құру;
- Жас ғалымдардың шығармашылық және жарияланымдық белсенділігін арттыру;
- Оқырман аудиториясын мәдениеттану ғылымдары саласындағы жаңа жетістіктермен таныстыру;
- Магистранттар мен докторанттардың диссертациялық зерттеулерінің нәтижелерін апробациялауға қолдау көрсету;
- Қазақстандық гуманитарлық ғылымдарды әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялау;
- Қазақстандық ғылыми мектептің әлемдік ғылыми қоғамдастықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- «Жаңа Қазақстан» стратегиясы шеңберінде мәдениет саласындағы негізгі ережелерді іске асыруға ықпал ету.
- Халықаралық стандарттардың талаптарына сәйкес жарияланымдардың жоғары ғылыми және кәсіби деңгейін қамтамасыз ету;
- Журналдың миссиясы - мәдени және философиялық ғылымдар туралы дәстүрлі идеяларды синтездеу. Бүгінгі таңда мәдениеттерді жақындастыру және мәдениетті тарихи талдау мен мамандандыру мәселелері бұрынғыдан да өзекті. Осыған байланысты, журналда елеулі орын алатын антропология Қазақ және жалпы адамзаттық мәдениеттің қайталанбас ерекшелігіне, сондай-ақ коммуникация жүйесі ретінде осы мәдениеттер әзірлеген символдар мен белгілерге, сондай-ақ өзін-өзі қабылдау тәсіліне назар аударады.

ЗАДАЧИ ЖУРНАЛА «МӘДЕНИЕТ. ҒЫЛЫМ. ҚОҒАМ» :

- Публикация новых научных статей, инновационных разработок, исторических документов и рецензий на актуальные научные издания в сфере сближения культур;
- Формирование научного сообщества за счет привлечения к публикациям в журнале статей зарубежных ученых и государственных деятелей;
- Повышение творческой и публикационной активности молодых ученых;
- Ознакомление читательской аудитории с новейшими достижениями в области культурологических наук;
- Поддержка магистрантов и докторантов в апробации результатов их диссертационных исследований;
- Интеграция казахстанских гуманитарных наук в мировое научное пространство;
- Повышение конкурентоспособности казахстанской научной школы в мировом научном сообществе;
- Способствовать реализации основных положений в сфере культуры в рамках стратегии «Жана Казахстан».
- Обеспечение высокого научного и профессионального уровня публикаций в соответствии с требованиями международных стандартов;
- Миссия журнала – синтез традиционных представлений об культурологических и философских науках. Сегодня, как никогда, актуальны вопросы специализации исторического анализа культуры и сближения культур. В этой связи, антропология, которой мы надеемся отвести в журнале заметное место, обращает внимание на неповторимое своеобразие казахской и общечеловеческой культуры, а также выработанных этими культурами символов и знаков как системы коммуникации, а также способа самовосприятия.

ДИНАСТИЯ ХАНОВ ОТ ЖОШЫ ДО КЕНЕСАРЫ БОЛЕЕ ШЕСТИ СТОЛЕТИЙ ПРАВИЛА В ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

Будучи едиными, мы успешно противостояли всем внешним вызовам и угрозам. Сакральный Туркестан, являющийся оплотом единства народа и целостности страны, будет выполнять эту высокую миссию и далее

«На протяжении веков Туркестан был важным политическим центром и столицей нашего государства. Здесь располагались ставки многих наших ханов, правивших бескрайними степными просторами. Отсюда вершили правосудие и призывали народ к единению наши мудрые бии. Все это подчеркивает централизованный характер и глубокие корни нашей государственности», – отметил Глава государства.

Президент напомнил, что династия ханов от Жошы до Кенесары более шести столетий правила в Великой степи. Таких примеров очень мало в мировой истории. Сейчас мы находимся вблизи городища Культобе и неподалеку от местности Ордабасы, которую Абиш Кекильбаев называл «Каабой казахского духа». Именно в таких знаковых местах множество раз собирались представители нашей нации для принятия мудрых, взвешенных решений, определявших будущее страны в узловые моменты истории.

Касым-Жомарта Токаев подчеркнул, что народ поддерживал их, вверяя судьбу страны в руки своих лучших сынов.

«Таким образом, будучи едиными, мы успешно противостояли всем внешним вызовам и угрозам. Сакральный Туркестан, являющийся оплотом единства народа и целостности страны, будет выполнять эту высокую миссию и далее. Это накладывает особую ответственность на руководителей данного региона. Сколько бы эпох не сменилось, преемственность поколений не нарушится. Нынешнее заседание Национального курултая особенное по форме и глубокое по содержанию. Со вчерашнего дня здесь обсуждался ряд важных тем. Члены Национального курултая в интересных и всесторонних дискуссиях с членами Правительства по многим вопросам высказали свои позиции, выдвинули новые инициативы. Администрация Президента детально изучит все конструктивные предложения и подготовит по ним общее концептуальное видение. Они должны быть в обязательном порядке учтены в предстоящей работе. Благодарю всех за активное участие в работе Курултая», – резюмировал Президент.

15 августа 2023 года, глава государства принял кинорежиссера Тимура Бекмамбетова. В ходе встречи были обсуждены перспективы развития казахстанского кинематографа, вопросы обучения специалистов креативной индустрии, создания условий для увеличения отечественного киноконента и поддержки кинематографистов. Тимур Бекмамбетов поделился опытом реализации в других странах проекта по переобучению специалистов традиционного профиля (учителей, актеров, художников и других) на профессии цифровых креативных индустрий. Глава государства акцентировал внимание на необходимости модернизации отечественного кино с учетом лучшего мирового опыта.

18 августа 2023 года глава государства принял вице-президента Национальной академии наук Аскара Джумадильдаева, а также председателя АО «Казахфильм» Азамата Сатыбалды. Аскар Джумадильдаев рассказал Президенту о деятельности Национальной академии наук в течение последних трех месяцев и поделился своими предложениями по развитию отечественной науки. Кроме того, академик высказал свое мнение по поводу перевода казахского языка на латинскую графику. По мнению Касым-Жомарта Токаева, научно-академическое

сообщество должно способствовать появлению в стране фундаментальных научных центров естественно-научного, инженерно-технологического направления, совершенствованию исследовательской работы, предоставлять научно обоснованные рекомендации относительно социально-экономического развития страны.

Азамат Сатыбалды рассказал Президенту о проблемных вопросах в деятельности «Казахфильма» и внес свои предложения по повышению статуса киностудии. Касым-Жомарт Токаев указал на важность комплексного и последовательного решения накопившихся в отрасли проблем, объединив усилия профессиональных деятелей кино творческий потенциал представителей национальной интеллигенции, гражданского общества, старшего и молодого поколений. Как считает Президент, в целом нужно рассматривать кинопроизводство как отдельный сектор креативной индустрии. Глава государства отметил, что вопросы дальнейшего развития отечественного кинематографа будут находиться на особом контроле.

25 августа 2023 года Касым-Жомарт Токаев и Эмомали Рахмон приняли участие в торжественной церемонии открытия Дней культуры Республики Таджикистан в Республике Казахстан, приуроченных к 30-летию установления дипломатических отношений между двумя странами.

В рамках мероприятия президенты осмотрели выставку народного творчества Таджикистана, организованную в театре «Астана Опера». В экспозицию вошли более 200 ремесленных изделий, изготовленных из камня, дерева, глины и драгоценных металлов. Также были представлены национальные костюмы с использованием традиционных орнаментов, картины известных таджикских художников и фотографии знаковых объектов Таджикистана.

Дни культуры Таджикистана в Казахстане прошли с 23 по 26 августа 2023 года. В рамках мероприятий состоялся показ художественного фильма «Рустам и Сухроб», который является классикой таджикского кинематографа.

14 сентября 2023 года Президент Казахстана в рамках рабочей поездки в Душанбе посетил выставку «ЭКСПО Центральная Азия – 2023» товаропроизводителей Центральной Азии, приуроченную к V Консультативной встрече глав государств региона.

Лидеры Казахстана, Таджикистана, Туркменистана, Узбекистана и Азербайджана осмотрели национальные павильоны, ознакомившись с экономическими достижениями стран-участниц.

Площадка Казахстана была представлена более чем 130 предприятиями металлургии, химической, легкой, фармацевтической промышленности, строительной индустрии, автомобилестроения, сельскохозяйственного машиностроения и других отраслей.

Особое внимание гостей мероприятия привлек уникальный казахстанский медицинский аппарат VibroLUNG, разработанный компанией BARK Technology для лечения легких виброакустической волной частотой 20-320 Гц. В ходе посещения экспозиции Глава государства Касым-Жомарт Токаев передал Президенту Эмомали Рахмону подарок от имени Казахстана таджикскому народу: школьный автобус, произведенный отечественной компанией QazTehna, и 3 комплекта медицинских аппарата VibroLUNG.

5 октября 2023 года Президент Касым-Жомарт Токаев поздравил участников педагогов съезда с Днем учителя, особо отметив, что педагогическое сообщество продолжает неустанно трудиться во имя светлого будущего нашей страны.

По мнению Главы государства, педагогика стала одной из важнейших отраслей науки. Поэтому в этой сфере необходимы принципиально новые подходы. В данном контексте Президент затронул ряд вопросов, касающихся сферы образования.

Во-первых, Касым-Жомарт Токаев отметил необходимость повышения квалификации учителей. По его словам, сегодня педагоги не просто преподают учебный материал, но и содействуют развитию социальных навыков и эмоционального интеллекта у детей. Высокое призвание педагога требует постоянного профессионального развития, эмпатии и готовности к переменам.

Второй важной задачей, как считает Глава государства, является получение детьми современного передового образования.

Еще одна актуальная проблема, которая была затронута в выступлении, – нехватка мест в школах. По словам Президента, ежегодно в стране рождается более 400 тысяч детей. Такие темпы демографического роста являются серьезным вызовом для системы образования.

Касым-Жомарт Токаев еще раз напомнил, что важно сделать школу самым безопасным местом, установить системы видеонаблюдения и сигнализации для всех образовательных учреждений. Не остались без внимания и проблемы буллинга, издевательств, насилия среди школьников.

В 2023 ГОДУ ЗНАКОВАЯ ДАТА – 800 ЛЕТ ИСПОЛНИЛОСЬ ЛЕГЕНДАРНОМУ ВЫХОДЦУ ИЗ КИПЧАКСКОЙ СТЕПИ, ПРАВИТЕЛЮ ЕГИПТА И СИРИИ СУЛТАНУ БЕЙБАРСУ

Бейбарс родился в Дешт-и-Кипчаке к северу от Черного моря. В середине 13 века монгольское войско напало на государство Дешт-и-Кипчак, а молодых кипчаков продали в рабство и отправили на остров посреди реки Нил для совершенствования военной подготовки. Он был захвачен монголами и продан в рабство за 800 дирхемов купцу из Дамаска аль-Имад ад-Даигу. Заметив на глазу раба бельмо, купец расторг сделку, однако невольника купил эмир мамлюков Ала ад-Дин Айтегин (Айдакин) аль-Бундукдар. Юноша стал прозываться Бейбарс аль-Бундукдари.

Если говорить о государстве мамлюков, то эта эпоха восходит к периоду расцвета работорговли. Для защиты государства от врагов правители Египта использовали кочевую тюркскую молодежь, а не местное население. Потому что они были очень всадниками и сильными воинами. Именно поэтому арабы называли их «мамлюками».

Отправленный, как и все приобретенные рабы, для тренировок на нильский остров Рода, Бейбарс показал выдающиеся военные способности. Когда Айтегин аль-Бундукдар впал в немилость и лишился своих мамлюков, Бейбарс был замечен султаном айюбидского Египта ас-Салихом Айюбом ибн Мухаммадом и стал командиром одной из частей его личной охраны.

Бейбарыс также был энергичным полководцем, спасшим исламский мир от нападений боевиков и монгольского нашествия. Бейбарыс, проделавший большую работу по повышению благосостояния страны и проявивший особое уважение к нашей благородной религии, тратит много сил на строительство медресе, ремонт каналов и плотин. Одна из мечетей, построенных им в Каире, теперь называется «Мечеть Бейбарыса». Он уникальное существо, прошедшее путь от простого раба до правителя. В этом секрет сохранения имени Бейбарыса в истории Египта до наших дней.

Вообще период правления мамлюкского государства некоторые арабские историки называли «золотыми годами». Причина в том, что в те периоды государство становилось более процветающим, чем раньше, повышалось благосостояние народа, в страну стали приезжать купцы со всего мира. Развита даже ремесла, сельское хозяйство, наука и торговля. Мечети, медресе, крепости и мосты, построенные в тот период, сохранились до наших дней.

В конечном итоге все это ясно указывает на то, что славное дитя степи Дешти Кыпчак – Султан Бейбарыс занимает особое место в истории человечества. Соответственно, все мероприятия навсегда прославят имя Бейбарысов и мамлюков, вышедших из рабства, чтобы управлять страной и отдавших свои жизни на пути истины.

УФФИЦИ

ГАЛЕРЕЯСЫНДАҒЫ

ОТЫРЫС

5 қазан күні ҚР Ұлттық музейі директорының м.а. Айбек Сыдыков **«Уффици достары»** ("Amici degli Uffizi") қауымдастығы ұйымдастырған Музей және мәдени патронаждың Бас штаттарының үшінші отырысына қатысты. Отырыс Флоренциядағы (Италия) Уффици галереясында өтті.

Іс-шараға қатысушылар: «Уффици достары» қауымдастығының төрағасы Мариа Витториа Римботти, The Place of Wonders қорының төрағасы Микела Бабини, Роял Опера Хаус рим мұрасы меценаттарының басшысы Майте Булгари, Дубайдың Болашақ музейінің атқарушы директоры Лат Карлсон, Тель-Авив өнер музейінің директоры Тания Коэн-Унциелли, Брешиа музейі қорының директоры Штефано Караджов, Париж сәндік өнер музейінің директоры Кристиан Масель және басқалар.

Отырыс барысында мемлекеттік және жеке музейлік пен мәдени қызметті қолдаудың меценаттықтың мәселелері мен үздік тәжірибелері талқыланды. Цифрландыру сияқты мәдени қоғамдастықтың алдында тұрған жаңа сынақтарға және ірі компаниялардың меценаттық қызметке деген қызығушылығының артуы сияқты жаңа тенденцияларға ерекше назар аударылды.

Айбек Сыдыков өз баяндамасында мәдениетті мемлекеттік және жеке қолдау контекстінде Қазақстанның мәдени тәжірибелеріне қысқаша шолу жасады, Ұлттық музейдің тәжірибесін талдай отырып, мәдени мұраны цифрлық реституциялауды қолдайтын халықаралық қозғалысқа бастамашы болды. Сондай-ақ, Айбек Сыдыков «мәдени институттар арасындағы өзара тиімді ынтымақтастыққа» және «барлық мүдделі тараптармен диалог пен ынтымақтастыққа» дайын екендігін білдірді.

«Уффици достары» қауымдастығы – тәуелсіз, коммерциялық емес ұйым. Оның миссиясы – жиналған қаражатты музей коллекцияларын толықтыру және сақтау, оның мәдени және көрме қызметін кеңейту үшін пайдалану.

КАЗАХСТАНЕ УТВЕРДИЛИ КОНЦЕПЦИЮ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ НА 2023-2029 ГОДЫ

Правительство Казахстана постановлением от 28 марта 2023 года утвердило Концепцию культурной политики Республики Казахстан на 2023-2029 годы.

Как следует из Концепции, культурная политика является одним из средств формирования общенационального единства и модернизации национального сознания. Она осуществляется путем государственной поддержки процессов культурной жизни в обществе и воспитания граждан средствами культуры.

В документе отражен процесс развития культурной инфраструктуры, кадрового потенциала, формирования культурного продукта, ключевых событий и мероприятий по его продвижению.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПОДХОДЫ

Реализация Концепции будет основываться на следующих принципах и подходах:

- единство культурной среды на базе новых институциональных объединений, современных культурных кластеров и передовых технологий;
- системность и комплексность развития всех направлений культуры;
- историческая преемственность и непрерывность поступательного развития культуры;
- инклюзивность и социальная направленность;
- свобода творческой личности и форм культурного самовыражения;
- инновационность и креативность.

Цель развития культурной политики РК до 2030 года – создание единого культурного пространства страны.

Для этого предстоит решить следующие основные задачи:

- обеспечение доступности культуры для населения;
- повышение узнаваемости казахстанского искусства на международной арене;
- обеспечение сохранности историко-куль-

турного наследия и его популяризация на международном уровне.

Предполагается, что реализация документа позволит увеличить уровень удовлетворенности населения качеством услуг в сфере культуры от уровня 2022 года до 80% к 2030 году.

ТАКЖЕ ОЖИДАЕТСЯ:

- увеличение количества театральных постановок отечественных авторов от уровня 2022 года до 600 единиц к 2030 году;
- увеличение посещаемости музеев и объектов историко-культурного наследия от уровня 2019 года на 20% к 2030 году;
- повышение посещаемости библиотек на 20% к 2030 году;
- увеличение количества объектов Всемирного культурного наследия ЮНЕСКО до 16 единиц к 2025 году;
- увеличение доли памятников истории и культуры республиканского значения, на которых проведены научно-реставрационные работы, от общего количества памятников истории и культуры республиканского значения до 40% к 2030 году;
- увеличение доли отечественных фильмов, в том числе анимационных, в кинопрокате от уровня 2022 года до 35% к 2030 году;
- увеличение доли фильмов на казахском языке в общем кинопрокате страны до 30% к 2030 году.

Как ожидается, в результате реализации Концепции будет обеспечено высокое качество предоставляемого культурного продукта. В репертуар казахстанских театров будут включены постановки отечественных авторов. Будет обеспечена поддержка молодых талантливых деятелей культуры и искусства, позволяющая им достичь высокого международного при-

знания. Меры поддержки людей с особыми потребностями обеспечат их интеграцию в социум.

Кроме того, будут продолжены системные меры развития и поддержки отечественной кинематографии, в том числе частных кинокомпаний. Посредством проводимых мер будет увеличено производство короткометражных, полнометражных, анимационных фильмов, применение зарубежного опыта в процессе производства отечественного кинопродукта, а также представление казахстанской кинематографии на международных фестивалях и конкурсах.

Высокий потенциал культурно-туристских объектов послужит достижению положительного социального и экономического эффекта и позволит сформировать узнаваемые бренды национального культурного продукта, а также сформирует новый историко-культурный имидж регионов.

Также планируется, что с переходом на передовые цифровые технологии в сфере музейной и библиотечной деятельности в Казахстане будут обеспечены высокая доступность населения к культурному продукту, повышение интереса населения к национальной истории и самобытной культуре страны.

"Библиотеки Казахстана станут многофункциональными информационными и досуговыми центрами, обеспечивающими в современном удобном формате широкий доступ к накопленному общественному знанию. Одним из результатов проводимой деятельности станет повышение посещаемости музеев и библиотек страны", – говорится в Концепции.

Вместе с тем указывается, что человеческий капитал, творческий ресурс, системная государственная поддержка и бизнес-инициативы должны стать прочным фундаментом интенсивного развития конкурентоспособной культурной среды, которая в свою очередь является главным показателем успеха государства и общества в экономике, социальной и культурной жизни.

"В результате реализации Концепции к 2030 году будет сформировано единое культурное пространство страны с обеспечением устойчивого развития всех направлений культуры", – говорится в заключении.

Мемлекет басшысы
«Отандастар» форумына
қатысушыларға үндеу жолдады

ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВ ЖИЫНҒА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ «ОТАНДАСТАР» ФОРУМЫНЫҢ АШЫЛУЫМЕН ҚҰТТЫҚТАДЫ

Атажұртқа қоныс
аударуына барлық жағдай
жасалған. Қазақстан
азаматтығын және
қандас мәртебесін алу
тәртібі жеңілдетілді

– Бұл – халқымыз үшін айрықша мәні бар басқосу. Қазақта «Келісіп пішкен тон келте болмас» деген сөз бар. Ата-бабамыз қашанда елдік мәселелерді алқалы жиында ақылдасып шешкен. Осы орайда шетелдегі қазақтармен жан-жақты байланысты нығайту, ұлттық құндылықтарды дәріптеу және басқа да өзекті мәселелерді өздеріңізбен бірге талқылаудың маңызы зор. Қай мемлекетті мекен етсе де, қазақтың бір ғана тарихи Отаны бар, ол – Қазақстан. Сондықтан біз шетелде тұратын бауырларымызды қолдауға қашанда баса мән береміз. Олардың Атажұртқа қоныс аударуына барлық жағдай жасалған. Қазақстан азаматтығын және қандас мәртебесін алу тәртібі жеңілдетілді. Шетелдегі қазақ кәсіпкерлері үшін «Ата жолы» картасы енгізілді. Басқа да маңызды жұмыстар атқарылуда. Қандастармен қарым-қатынасты дамыта түсуге бағытталған осындай шаралар жалғаса береді, – деді Президент.

Қасым-Жомарт Тоқаев жиынға әлемнің әр түкпірінен арнайы келген қандастарымыз бен мәртебелі меймандарға алғыс айтып, аталған басқосуда алыстағы ағайынмен байланысты нығайтуға септігін тигізетін салиқалы ой, салмақты пікірлер айтылатынына сенім білдірді.

Сондай-ақ Мемлекет басшысы жиын қатысушыларына зор денсаулық, бақ-береке тіледі.

«ОТАНДАСТАР ФОРУМЫ-2023»

ТУҒАН ЖЕРГЕ ТУЫҢДЫ ТІК!

Елордада дүние жүзінен жиналған қазақтар «Отандастар» форумында бас қосты. Осымен екінші рет халықаралық деңгейде ұйымдастырылған іс-шараға қырыққа жуық мемлекеттен 200-ден аса қандас жиналды.

Рухани байланысты нығайтудың нық қадамы

Алыстан ат терлетіп, асыға жеткендердің арасында шетелдегі қазақ ұлттық-мәдени орталықтарының басшылары, жанашырлары және ғылым, білім, мәдениет, бизнес, медиа, саясат сынды салалардың көрнекті өкілдері мен қайраткерлері бар. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың еліміздің рухани астанасы Түркістанда өткен Ұлттық құрылтайда «Шетелдегі қандастарымызбен тығыз қарым-қатынас орнатып, рухани байланысты нығайта береміз. Бұл мәселе – менің жеке назарымда», деген еді. Осы орайда Сыртқы істер министрлігінің бастамасымен «Отандастар қоры» коммерциялық емес акционерлік қоғамы шетел қазақтарының кезекті басқосуына ұйытқы болды. Жаңа форматтағы жиын ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың құттықтау сөзімен басталды. Жан-жақтан «Атажұрт» деп жиналған ағайынға арналған игі тілекті Президент кеңесшісі Мәлік Отарбаев оқып берді.

Бейресми мәліметке сүйенсек, шетелде

қазір 10 миллионға жуық қандасымыз бар. Форумға осы қазақ диаспорасының үкілеген үмітін арқалап келгендердің бірі – Қытай Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Қытай халық жазушысы, Қазақстанның құрметті жазушысы Әкбар Мәжит. Ол аудармашы ретінде 20 жыл бойы еңбектеніп, «Абай ғақлиялары» мен Абай өлеңдерін 2020 жылы Шыңжаң әдебиет-көркемөнер баспасынан кітап етіп бастырған. Екі ел арасындағы әдеби байланыстарға тоқталған жазушы «Қытай мен Қазақстан арасындағы саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени байланыстар күшейіп келеді. «Отандастар қоры» шетелдегі қандастарымыздың шығармаларын қазақ тілінде шығаруды қолға алғанын құптаймыз, себебі Қытайда белгілі, беделді, қаламының желі бар ақын-жазушылар жеткілікті. Шетелдегі талантты қазақ ақын-жазушыларының мерекелі, айтулы күндерін де атажұртта атап өтіп, оларды мемлекеттік әдеби сыйлықтармен марапаттау қажет», деді.

Ал Моңғолиядан келген Ұлттық ғылым академиясының академигі Бәкей Ағыпар мұндай форумдардың маңыздылығына, шетелдегі қазақ ұйымдарымен Қазақстан арасында өзара ынтымақтастық орнату қай уақытта да өзекті екендігіне тоқталды. Сондай-ақ ол Өскемен – Өлгей арасында әуе қатынасын жолға қойып, Өлгей қаласында Қазақстан елшілігінің консул-

дығын ашу секілді ұсыныстарын айтты.

Ата-бабамыздың ғасырлар тереңінен бізге мұра еткен өнері мен мәдениетін әлем халықтары арасында насихаттау мен таратуды шетелдегі отандастармен бірлесе ілгерілетудің жайын «A-studio» музыкалық тобының продюсері Байғали Серкебаев сөз етті. Оның пікірінше, елдің беделін өнер арқылы қолдау қажет. Әрі осы мақсатта ол қазақ жастарымен тәжірибе бөлісуге дайын екенін жеткізді. Ал Өзбекстан Республикасының Табиғи ресурстар министрінің кеңесшісі Расул Көшербаев Өзбекстандағы жастар мәселесін көтеріп бірқатар ұсынысын ортаға салды.

Франциядан келген қандасымыз, Крейл қаласы әкімінің мәдениет бойынша орынбасары Ешим Саваш Еуропадағы қазақ жастарына осы аймақта Парижде немесе басқа қалаларда арнайы форум өткізілсе, «Ата жолы» картасын алу жеңілдетілсе деген пікірін айтты. АҚШ-тың «Google» компаниясында қызмет атқаратын жерлесіміз Арай Сабыржан Қазақстандағы бос жұмыс орындары, инвестициялар және білім беру мүмкіндіктері туралы өзекті ақпаратты таба алатын ақпараттық платформалар мен ресурстарды құру керек деген ойда.

Форум аясында қандастардан бөлек, 100-ден аса отандасымыз бас қосты. Жиылған-

дарға «Ел дамуындағы қандастардың рөлі», «Отандастардың интеллектуалдық әлеуеті – ұлттық құндылықтарды ілгерілету драйвері», «XXI ғасырдағы қазақ тілі және бүгінгі мүмкіндіктері», «Медиа және заманауи трендтер» атты панельдік сессиялар ұйымдастырылды.

– «Отандастар қоры» кейінгі екі жылда Германия, Ресей, Өзбекстан, Моңғолияда қандастарымызбен келелі жүздесулер өткізіп, іргелі мәселелерді талқылауға түрткі болды. Бұл жиын соның атажұрттағы жалғасы деуге негіз бар. Басқосудың маңызы зор. Әлемнің төрт тарабын мекендеп, ұлттық болмыс пен қазақы қалпын сақтап қана қоймай, терең білімі мен бірегей дарынымен биік белестерді бағындырып, еліміздің атын шығарып жүрген қандастарымыз қандай да болсын құрметке лайық. Әлемнің түкпір-түкпірінен елге түпкілікті оралып, еңбегімен елеулі болып жүрген қандастарымыздың қатары көп. Сондай-ақ бұған дейін тарихи отанына оралған отандастарымыздың бірқатары да осы жиынға қатысып отыр. Бұл да қуантарлық жағдай. Бұны қазақ халқының кең пейіліне, байтақ еліміздің қазіргі дамуына тілеулестігі мен ыстық ықыласы деп білеміз, – деді «Отандастар қорының» президенті Абзал Сапарбекұлы.

«ОТАНДАСТАР ФОРУМЫ-2023»

ЕЛ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАНДАСТАРДЫҢ РӨЛІ МАҢЫЗДЫ

Алқалы жиында қандастарымызға ортақ диалог алаңы ұсынылып, елдік мәселелер сөз болды. Белгілі кәсіпкер, меценат, «Altyn Qyran Foundation» қоғамдық қоры қамқоршылық кеңесінің төрағасы Исламбек Салжанов «Ел дамуында қандастардың рөлі» атты панельдік отырыста шетелде білім алып, тәжірибе жинаған қазақ жастарын Отанына қызмет етуге шақырды.

– Кәсіпте жүргеніме 30 жыл болды. Шетелде көп жүремін. «Әр қазақ – менің жалғызым» демекші, қай жерге барсам да, қазағымды іздеймін. Кім бар, не істеп жатыр, оның ішінде кәсіпкер бар ма деп іздеп, басын қосқым келеді. Біз елімізді қалай дамытамыз әрі ол үшін елде және шетелде тұрып жатқан қазақтар не істеуі керек? Кәсіпкер ретіндегі пікірім, шетелдегі қазақтардың басын қосатын түрлі іс-шаралардың көбі қаражатқа келіп тіреледі. Бүгін «жаңа орталық ашайық, мынадай іс-шара өткізейік» деп жатыр. Өкінішке қарай, оның бәрі қаржыға келіп тіреледі. Осыған орай елім, ұлтым дейтін кәсіпкерлер болса бірлесіп, көп нәрсені шешуге болады. АҚШ, Еуропада және өзге елде тұратын қазақтар сол мемлекеттегі ғылым мен технологияны елімізге тартуы қажет. Сондай-ақ атажұрттағы жағдайы бар кәсіпкерлер шетелдегі қазақ жастарына қолдау көрсетіп, кәсіп ашуына жағдай жасауымыз керек. Әр мемлекетте бірнеше қазақ кәсіпкері болса, сол елдегі қазақ диаспорасына, тұтас Қазақ еліне қызмет жасайды. Дамыған елдердің тәжірибесін алайық, мысалы Қытай 30-40 жыл бұрын қандай ел еді, қазір қандай? Дамыған мемлекетке айналды. Тарихын қарасаңыз, сыртта жүріп білім алып, тәжірибе жинағандар Қытайға келіп көмектесті. Сол себепті шетелде жүріп білім алып, тәжірибе жинаған қазақтар елге көмектесуге тиіс. Қандастардың бәрі елге қайтқысы келеді.

Ол үшін алдымен жағдай жасау қажет. Олар кәсіп ашып, табысы артса, отбасы мен әулетін көшіріп әкеледі. Қазақтай бауырмал ел әлемде жоқ деп ойлаймын. Бір қуатты кәсіпкер болса, тұтас әулетін сүйреп жүреді. Мен қазақ жастарына сенемін. Шеттегі ағайын-бауырға қолдан келгенше қолдау көрсетемін. Еліміздің барлық кәсіпкерін осы мақсатта бірлесіп жұмыс істеуге шақырамын, – деді Исламбек Салжанов.

Меценаттың сөзін жалғаған кәсіпкер Жалынбек Жайнарбай дүйім жұртқа 2024 жылы «Отандастар» бизнес-форумын өткізу керек деген ойын айтты.

– Тарихи отанымыздың экономикалық, мәдени-әлеуметтік дамуына үлес қосу – әрқайсымызға ата-бабамыз қалдырған аманат. Жүрегі «қазақ» деп соғатын азаматтар еліміздің жарқын болашағы үшін жиналуға шақырамыз. «Отандастар» форумы жанынан меценаттардан құрылған қор ашсақ деп отырмыз, – деді Жалынбек Жайнарбай.

Сессия барысында америкалық қазақ, қазіргі «Nazarbaev University» профессоры, Жаңа материалдар және күн энергетикасының жүйелер зертханасының жетекшісі Нұршат Нұраже отандық ғылыми жобаларға шетелдегі қазақ ғалымдарының қатысуына рұқсат беруді сұрады.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ІЛГЕРІЛЕТУ ДРАЙВЕРІ

«Отандастардың интеллектуалдық әлеуеті – ұлттық құндылықтарды ілгерілету драйвері» атауымен өткен панельдік сессияға Қытайдағы танымал актриса, режиссер, тележүргізуші Жанар Сағат, Германиядағы Кельн қаласындағы қазақ қауымдастығының төрағасы, Еуропа қазақтары құрылтайының төрағасы Садия Сүрер, Қазақстанға еңбек сіңірген мәдениет қайраткері Татьяна Полтавская, саясаттану ғылымдарының докторы, РФ Президенті жанындағы Халық шаруашылық академиясының профессоры Раушан Қанапиянова, АҚШ-ғы «Silkroad Innovation Hub» басшысы, «Digital Nomads» ұйымының негізін қалаушы Әсет Әбдуәлиев сынды жаңан жұртшылығына қазақ халқын, ұлттық құндылықтарды дәріптеп жүрген азаматтар сөз сөйледі.

– Мен кезінде Мәскеудің кино академиясында оқығанмын. Сол жерде режиссерлік кәсіпті бітіріп, Бейжіңге қайтып, содан бері жұмыс істеп келе жатырмын. Кеңес одағы жаңа ыдыраған кезде ТМД елдерінің «Мир» телеарнасында 1-2 жылдай тележүргізуші болдым. Көбіне тарих тақырыбындағы телехикаялар түсіргенмін. Көбі ұлттық марапаттарға ие болды. Отандастар форумына алғаш рет қатысып

отырмын. Маған өте ұнап жатыр. Кешеден бері сондай жылы жүзбен, жылы көңілмен бізді қарсы алып жатыр. Бағдарлама да жақсы жасалған. Дүниежүзінің әр жеріндегі қазақтардың басын қосып, бір-бірімізбен пікір алмасуға, бір-бірімізді түсініп, білуге өте жақсы мүмкіндік жасаған Отандастар қорына рахмет дейміз, – деді Жанар Сағат.

Ал Садия Сүрер алты құрлыққа тарыдай шашылған қазақтың басын қосқаны үшін ұйымдастырушыларға алғысын жеткізді. Сондай-ақ ол сөз арасында «Ана тілім қанмен берілгендіктен, тілімді ұмытуға хақым жоқ», деді.

– Германиядағы қазақтар жиі бас қосып тұрамыз. Той-томалақ, аста ғана емес, басқа да рухани байланыс орнайтын жиындар жиі өтеді. Мұның барлығы да біздің жас ұрпақтың ұлттық тамырынан ажырап қалмауы үшін керек. Біздің балаларымыз ана тілін ұмытпауы үшін, жаңадануға жұтылып кетпесін деп жиі жиналып, ұлттық құндылықтарымызды дәріптеп келеміз. Астана қаласы күннен-күнге көркейіп барады екен. Жас мемлекеттің өркендеуі ел ішіндегі тыныштыққа тікелей таңулы, – деді Садия Сүрер.

Ұлттық құндылықтарды ілгерілету драйвері

«ОТАНДАСТАР ФОРУМЫ-2023»

МЕДИА ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ТРЕНДТЕР

Форумда дүниежүзі қазақтары арасындағы медиа байланыс бағыты және заманауи трендтер қамтылды. Бұл сессияны «Қазақ газеттері» серіктестігінің Бас директоры Дихан Қамзабекұлы жүргізді. Басқосу барысында шетелдегі және отандық медиа саласындағы жаңа жетістіктер мен қоғам назарын бұрған заманауи жаңалықтар туралы айтылды.

«Кезінде Алаш зиялылары «Қазақ» газетінің түндігін батыс жақтан түргенін білесіздер. Өйткені Батыстан технология сәулесі түсіп тұрсын деген нышандық мәні бар еді. Сондықтан да біз бұл жиында шетелден келіп отырған қаны бір қандас ағайындармен бірге әлемдік медиа саласының жаңа мүмкіндіктерін бірге талқыламақпыз», деді Дихан Қамзабекұлы.

Сессияға «Jibek Joly» телеарнасының директоры Еркежан Күнтуған, «Үркер» ұлттық байқауының жеңімпазы, «Қазақ елі» журналының бас редакторы, «Қазақ-түрік білім және зерттеу қоғамы» басшысы Ертолқын Гайреттуллах, белгілі мобилограф Қыран Талапбек, «Сұрауы бар» YouTube каналының авторы, «Halyq Uni» медиахолдингінің бас продюсері Ербол Сейілхан қатысып, баяндама жасады.

Еркежан Күнтуған шетелдегі қазақтар арасындағы телеарна ашуда біраз қиындықтар барын атап өтті. Оның айтуынша, қазақ елімен теле байланыс орнату керек. Ал Түркиядан келген Ертолқын Гайреттуллах шетелдегі қазақтілді БАҚ қауымдастығын бөліп қарастырмау қажеттігін айтып, жалпы қазаққа ортақ қауымдастық құру керек екенін жеткізді. Заманауи жаңа медиа саласында біршама табысқа жеткен мобилограф Қыран Талапбек пен YouTube блогері Ербол Сейілханның баяндамасы жиналған жұртшылықтың қызығушылығын оятты. Мәселен, Қыран Талапбек мобилогра-

фия елімізде жеке мамандық деңгейіне көтерілгенін жеткізді.

«Мен Қытай елінен бес жасымда көшіп келіп, атамекенде өсіп ержеттім. Жетістігім – жаңа технологияны дер кезінде игеруім. Мен қолымдағы телефон арқылы танымалдылыққа ие болдым. Мобилограф жылдамдықты қажет ететін мамандық. Едел-жедел хабар таратуда бұл кәсіптің мүмкіндіктері өте жоғары. Бүгін әлемнің әр бұрышынан жиналған отандастарымызға мобилограф тек хабар таратуға ғана емес, сол арқылы жарнама жасап та мол табысқа жетуге болатынын айтқым келеді. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың алғашқы мобилограф маманы болғанымды ерекше мақтанышпен айтамын. Бұл маған мол мүмкіндіктер туғызды», дейді Қыран Талапбек.

Ал YouTube блогері Ербол Сейілханның айтуынша, дүниежүзіндегі қазақтармен тығыз байланыс орнатуда әлеуметтік желінің септігі мол. «Сұрауы бар» YouTube арнасы немесе «Halyq Uni» медиахолдингі шетелдегі қандастармен байланыс орнату үшін ортақ жоба дайындауға, тіпті сол арқылы табыс табуға болатын сабақтар өткізуге дайын», дейді ол

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ

Бүгінде әлемде қазақ тіліне деген қызығушылықты және оның қолдану аясын кеңейту мақсатында бірқатар іс-шара жүзеге асырылып жатыр. Соның бірі – Абай институты бағдарламасы. Бұл туралы «XXI ғасырдағы қазақ тілі және бүгінгі мүмкіндіктері» атауымен өткен панельдік сессияда «Тіл қазына» ҰҒПО Абай институтының жетекшісі Айгүл Орманова сөз етті.

– Германияда Гете, Испанияда Сервантес, Түркияда Юнус Эмре институты секілді әлемде өз тілін, мәдениетін, тарихын дәріптейтін 25 ірі институт бар. Дәл осындай мақсатта құралған Қазақстандағы Абай институты 2020 жылы қызметін бастады. Институт өте іргелі, жұмыстарды атқарып келе жатыр. Қазақстанда және шетелде қазақ тілін үйретеді. 2020-2021 жылдары бағдарлама іске қосылғалы арнайы портал әзірленіп, офлайн курстар ұйымдастырылып келеді. Дәрістер Германия, Ресей, Түркия, Франция, Иран, Бельгия, Моңғолия секілді мемлекеттерді қамтыды. Атап айтқанда, 2020 жылы – 5 офлайн сынып, 2021 жылы – 7 офлайн сынып, 2022 жылы – 10 офлайн сынып, 2023 жылы 10 офлайн сынып өтті. «Қазақ тілін үйрету: Қазақстандық және шетелдік тәжірибе» атты жыл сайынғы шетелдегі қазақ тілі оқытушыларына

арналған біліктілік арттыру курсы 2021 жылы 100-ге жуық, 2022 жылы – 57, 2023 жылы 60-тан аса шетелдік оқытушы сертификат алды, – деді ол.

«Тіл қазына» басшысы Мақпал Жұмабай модераторлық еткен сессияда қазақ тілінің жанашырлары өз жұмыстарын таныстырып, ой-пікірлерін айтты. Қазақ-Мажар «Барс» қоры мәдени байланыс бөлімінің меңгерушісі және еліміздің Мажарстандағы елшілігінің жанындағы «Абай» орталығының меңгерушісі Оңайша Мандокидің ұсынысымен қаны қазақ болмаса да, жаны қазақ жас ғалым Дәуіт Шомфаи Қара сөз алды.

– Әр халықтың рухани байлығы – ата-балалардан қалған ана тілі. Мен – қазақ тілінің жанашырымын. Тіпті көшеде жүрген кезде орысша сөйлейтін кішкентай балаларға ескерту жасаймын. Жүрегім ауырады. Өйткені қазақ тілін сақтасаңыздар, қыпшақ тілі де жойылмайды. Бір кездері дүниеге кең таралған қыпшақ тілі, қазір Қазақстанда ғана ресми мәртебе алған. Ноғай, қарақалпақтардың жағдайын бүтін жаһан жақсы біледі. Мемлекеті жоқ, сәйкесінше ана тілдері бұрмаланып кеткен. Егер қазақтар ата-бабаның тілі қыпшақ тілін сақтап қалмаса, жойылып кетер еді, – деді Дәуіт Шомфаи Қара.

«ОТАНДАСТАР ФОРУМЫ-2023»

ТАЙҚАЗАН ТОЛЫ БОЛСЫН!

Форумның қорытынды сессиясында Өзбекстан қазақ ұлттық-мәдени орталығының төрағасы Серікбай Үсенов биыл іске қосылған «Ата жолы» картасы алыстағы ағайын көшін жетелейтін алтын бұйда екенін атап өтті.

«Күллі қазақтың басын қосқан осынау жиынды ұйымдастырған «Отандастар қорына» бар қазақтың атынан шынайы алғыс білдіреміз. Өзбекстанда 1989 жылы 4 млн қазақ бар еді, 800-ге жуық мектебіміз болды. Қазір 1 млн көлемінде қазақ бар. Атамекенге көшіп келіп жатырмыз. Ендігі жерде «Ата жолы» картасы қазақ көшіне мол септігін тигізеді деп сенеміз», деді қандасымыз.

Айта кетейік, 1991 жылдан бері елге 1 млн 123 мың қандас оралған. Ал биыл елге келгендердің басым бөлігі – Өзбекстан, Қытай, Моңғолия, Ресей, Түрікменстан мемлекетінен. Азаматтар Ақмола, Абай, Қостанай, Павлодар,

Шығыс және Солтүстік Қазақстан облысына қоныстанды. Қандастарға субсидия түрінде мемлекеттік қолдау шаралары ұсынылды – бір мезгілде отағасына және отбасының әрбір мүшесіне 70 АЕК (241,5 мың теңге) мөлшерінде, тұрғын үй жалдауға және коммуналдық қызметтерге ақы төлеуге – бір жыл ішінде 15-тен 30 АЕК (51,7-ден 103,5 мың теңгеге дейін) мөлшерінде көмек көрсетілді.

Жиын соңында «Отандастар қорының» президенті Абзал Сапарбекұлы шетелден келген қонақтар мен баяндамашыларға алғысын білдіріп: «Күндердің күнінде жусанның иісі сіңген бауырлар бірге болады. 62 тамырдағы қан тартады. Атамекен жері тартады, бауырын аңсаған ел тартады, Отанға оралып, тамырын бекітеді. Қиық құралып, құрақ болады. Әр қазақ туған жерге ту тігеді. Мен соған сенемін», деп жиынды қорытындылады.

«ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА НЕМАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ»

20 сентября 2023 года РГКП «Государственный музей «Центр сближения культур» Комитета культуры Министерства культуры и информации РК к 20-летию Конвенции об охране нематериального культурного наследия (2003-2023 гг.) в партнерстве с Национальным Комитетом по нематериальному культурному наследию при Национальной комиссии РК по делам ЮНЕСКО и ИСЕСКО и Институтом философии, политологии и религиоведения провела IV Международную конференцию в поддержку культуры знаний на тему «Философское осмысление феномена нематериального культурного наследия Центральной Азии».

Целью конференции являлось представление аналитических и исследовательских инициатив по всеобъемлющему осмыслению феномена нематериального культурного наследия, идей, систем знаний, а также гуманистических учений, оказавших влияние на развитие обществ и сближение культур Центральной Азии и прилегающих регионов. Конференция была нацелена на поощрение глубокого изучения истории идей и систем знаний, оказавших значительное влияние на формирование между обществами и культурами Центральной Азии осознанной взаимозависимости и способствовавших их развитию, а также на оценку изучения нематериального культурного наследия региона на современном этапе, путях его совершенствования и приумножения. Всеобщее стремление обеспечить охрану нематериального культурного наследия человечества и испытываемую в связи с этим общую озабоченность.

Такая инициатива позволила заложить ос-

нову для глобальных дискуссий о концептуальном расширении границ нематериального культурного наследия, инициализации информационных кампаний, проведению просветительских мероприятий с участием ученых ближних и дальних зарубежья, общественных деятелей, деятелей культуры, дипломатов и т.д.

В рамках Конференции работали 3 сессии: **«Культурное наследие знаний: от социальных учений к социальным преобразованиям»**, «Феномен культурного наследия Центральной Азии: локальное и универсальное», «Живое сокровище степной цивилизации казахов: состояние и перспективы».

В конференции приняли участие разные представители Азербайджана, Болгарии, Ирана, Республики Корея, России, Турции, Узбекистана, Японии и других стран. Они провели философский анализ и контекстуализацию идей, идеологий, философий и других систем знаний, повлиявших на эволюцию человечества и определивших путь мировой истории в области

нематериального культурного наследия.

Амир Пирич, Директор Кластерного бюро ЮНЕСКО в Алматы по Казахстану, Кыргызстану, Таджикистану и Узбекистану, отметил, что этот год имеет особое значение, поскольку все государства-члены отмечают двадцатую годовщину Конвенции об охране нематериального культурного наследия, которая была принята 17 октября 2003 года.

Амир Пирич добавил, что юбилей предоставляет прекрасную возможность поразмышлять о роли Конвенции 2003 года в повышении осведомленности о разнообразии и богатстве нематериального культурного наследия и в развитии международного сотрудничества.

«Нематериальное культурное наследие подчеркивает традиции, знания и практики, передаваемые из поколения в поколение. В частности, в Казахстане и Центральной Азии он представляет собой глубокую философию, философию культурного единства и мудрость гармонизации человеческого существования с природой. Я твердо верю, что культурное наследие процветает как жизненно важный инструмент укрепления мира, особенно в умах нашего молодого поколения», - поделился Амир Пирич.

Основное внимание, по его словам, мы должны уделять популяризации культурного наследия и обладанию мощными инструментами, такими как огромные организации и образовательные учреждения. «В нашем понимании культурное наследие должно перекликаться с местной историей, географией и философией», - отметил Амир Пирич. Также он выразил свою уверенность в продолжении сотрудничества во имя продвижения мира и развития.

Ким Жи Сун, Генеральный директор Международного центра по информационному и сетевому сотрудничеству по нематериальному культурному наследию в Азиатско-Тихоокеанском регионе (ИЧКАП) под эгидой ЮНЕСКО (категории 2) в Чонжи также поздравил «Центр сближения культур» с проведением международной конференции по очень значимой теме «Философское осмысление феномена нематериального культурного наследия в Центральной Азии». Ким Жи Сун отметил, что с момента своего создания в 2011 году Азиатско-Тихоокеанский танцевальный центр ЮНЕСКО проводит различные мероприятия по защите и популяризации нематериального культурного наследия стран-членов ЮНЕСКО в Азиатско-Тихоокеанском регионе, уделяя особое внимание информационным и сетевым функциям. В частности, Центр реализовал множество разнообразных международных проектов по эффективной ре-

Нематериальное культурное наследие подчеркивает традиции, знания и практики, передаваемые из поколения в поколение

ализации Конвенции ЮНЕСКО 2003 года об охране нематериального культурного наследия.

«Несмотря на то, что Конвенция была принята позднее Всемирной конвенции о культурном и природном наследии 1972 года, она признана самой успешной конвенцией ЮНЕСКО. В настоящее время к этой конвенции присоединились более 180 стран мира, а в списке ЮНЕСКО зарегистрировано 6707 объектов нематериального культурного наследия из 140 стран. Я думаю, что это отражение того, что человечество вновь осознает важность нематериального культурного наследия, которым пренебрегали. В частности, Конвенция 2003 года подчеркивает философию участия сообщества, культурного разнообразия и связи между европейским нематериальным культурным наследием, и мы считаем, что она может сыграть важную роль в понимании и решении различных современных социальных и культурных проблем», - поделился Ким Жи Сун.

Было отмечено, что традиционные знания определяются как «искренность, новаторство и практика коренных и местных общин во всем мире». Ведь знания, которые развивались на основе опыта, накопленного на протяжении веков и адаптированные к местной культуре и окружающей среде, передаются устно из поколения в поколение и, как правило, являются коллективной собственностью, включая выведение разновидностей растений и животных, рассказывание историй и песни.

Ким Жи Сун также выделил, что мы должны защищать нематериальное культурное наследие, поскольку оно имеет ценность как мудрый образ жизни, который поддерживает сообщества и позволяет людям жить в гармонии с природой.

КУРАЛАЙ УРАЗАЕВА

Д.Ф.Н., ПРОФЕССОР ЕНУ ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

МИР И ДУХОВНОЕ СОГЛАСИЕ. К ЮБИЛЕЮ МУРАТА АУЕЗОВА

БЕЙБІТШІЛІК ЖӘНЕ РУХАНИ КЕЛІСІМ. МУРАТ ӘУЕЗОВТІҢ МЕРЕЙТОЙЫНА ОРАЙ

Аннотация

Мақала Мұрат Әуезовтің 80 жылдығына арналған мерейтойлық ақпараттар мен замандастарының естеліктері және негізгі кітаптар негізінде жазылған. Көшпелі өркениет және қазақ мәдениетінің әлемдік дәстүрлер, діндері мен рухани тәжірибелері арасындағы байланыстық іс-әрекеттері мәселелері туралы сұрақтар, Мұрат Әуезовтің ұзақ уақыт бойығы ізденістерін сипаттайды. Жазушының негізгі қарастырған нысаны ретінде, айқын азаматтық ұстанымы бар адамның, ағартушылық және саяси көзқарастарының қалыптасуының негізгі кезеңдері болды.

Кілт сөздер: Мұрат Әуезов, көшпелі өркениет, рухани, қоғамдық қозғалыстар, Мұхтар Әуезов

PEACE AND SPIRITUAL HARMONY. ON THE ANNIVERSARY OF MURAT AUEZOV

Abstract

The article is devoted to the 80th anniversary of Murat Auezov and is written on the material of anniversary articles, memoirs of his contemporaries, and his main books. The issues of nomadic civilization, interaction of Kazakh culture with world traditions and religions, spiritual practices characterize Murat Auezov's searches for a long time. The object of consideration was the main stages of formation of enlightenment, political views of the writer and critic, and a man with a pronounced civil position.

Key words: Murat Auezov, horse nomadic civilization, spirituality, social movements, Mukhtar Auezov

Мыслитель и философ-публицист, литературный критик, эстетик, общественный деятель, дипломат, литературный и киноредактор, Мурат Ауезов известен в год 80-летия как автор свыше 200 публикаций. Названия его книг: «Времен связующая нить» (Алматы, 1972), «Иппокрена. Хождения к колодцам времен» (Алматы, 1997), «Три советника», «Ділім» - это вехи не только личного пути, отмеченного новыми исканиями в области культуры, цивилизации, истории кочевой культуры, устного наследия казахского народа. Эти книги, восполнив лакуны трагических и возрожденческих этапов казахской истории и культуры, стали своего рода энциклопедией нашего народа.

Разные этапы жизни и деятельности: участие в составлении книги «Уйти, чтобы вернуться» (Алматы, 2002), работа на государственном телеканале «Казахстан» с авторской передачей «Времен связующая нить», руководство редакционной коллегией культурологического альманаха «Рух-Мирас» (с 2004), работа в должности посла Казахстана в Китае и главного редактора киностудии «Казахфильм» - все это пронизано научным, и вместе с тем трепетным личным отношением к тому, что определило со времени «Жас тулпара» смысл жизни и судьбы Мурата Ауезова: служение народу опытом реконструкции исторического прошлого и утверждением духовных святынь.

Однажды определив научные искания под знаком конно-кочевой цивилизации, Мурат Ауезов создал перспективный маршрут для ученых разных областей гуманитаристики. Наметив основные точки исследовательской траектории, обращая внимание на узловые вопросы казахской цивилизации и культуры, Ауезов поднимал и решал вопросы национальной и культурной идентичности. По существу, это основы национальной идеологии сквозь призму самосознания казахского народа.

Ауезов заключил найденную им формулу в метафору «осевое время». Так он установил точку отсчета казахской цивилизации, что кардинальным образом способствовало пересмотру сложившихся стереотипов об исключительно кочевом характере казахского быта и уклада. Такой взгляд ставит вопрос о роли эпохи железа как эре вклада кочевников в мировую цивилизацию. Факты изобретения и широкого применения в быту боевого лука, узды, седла, стремени, приручение коня, особенности мужского костюма, появление почтовой службы, обеспечивавшие коммуникацию на просторах Степи, выходят за рамки узко понятой кочевой культуры. С другой стороны, культура

погребений и поминальная обрядовая культура создали балбалы, мазары, мавзолеи и другие историко-архитектурные памятники. Духовная и книжная культура, памятниками которой стали библиотеки Отрара, поэзия казахских суфиев, явившиеся результатом творческого освоения арабской и персидской литератур, обозначили единство культурной судьбы с Великим Шелковым путем. Названное историками культуры временем пророков время явило истоки мировых религий и философских школ классического и дальнего Востока в казахской степи. Конфуцианство, даосизм, зороастризм, раннее христианство, отголоски древних цивилизаций - греко-античного и греко-римского мира, Месопотамия, эпос о Гильгамеше, сплавляясь в котле мировых цивилизаций, определяли живое лицо казахской культуры, открытой к внешним благотворным влияниям.

В интервью «Московскому комсомольцу» М Ауезов с воодушевлением вспоминает: «Когда мы заглянули в колодцы времен, коснувшись Средневековья, пошли дальше в караханидскую эпоху X-XI веков, а там имена и произведения аль-Фараби, Юсуфа Баласагуни, общетюркское наследие. А затем древне-тюркский каганат VI-VIII веков, и письмена, и поэмы, высеченные в камне. Все это завоора-

Ауезов заключил найденную им формулу в метафору «осевое время». Так он установил точку отсчета казахской цивилизации, что кардинальным образом способствовало пересмотру сложившихся стереотипов об исключительно кочевом характере казахского быта и уклада

живало. А далее – сакское время, конец эпохи бронзы-начала железа, эпоха одухотворенности, в которой находились предметы, говорящие о замечательной культуре. Параллельно перестали молчать горы и открывали нам удивительные рисунки, гравюры на скалах. Появились исследователи, изучавшие их. Потому, когда мы говорим о казахах как о народе, который тысячу раз погибал, но и возрождался, то подразумеваем огромный опыт его этнического ренессанса, обретения себя вновь, выхода из инобытия». Поэтому самая большая трагедия казахского народа в XX веке – это крах, финал конно-кочевой цивилизации» [1, URL].

Став для казахов временем покорения больших пространств, эпоха железа и Великого Шелкового пути проложила дорогу к истории Зар Заман. Колонизация и коллективизация, голод и репрессии, уничтожение казахской национальной интеллигенции – таков масштаб размышлений и исканий в изучении родной истории и культуры, который обусловил Мурату Ауезову уже при жизни, как и его отцу, народному писателю, признание «сына народа». Если академик и лауреат государственных премий, автор судьбоносных для нашего народа книг, Мухтар Ауезов называл сыном народа Абая, посвятив ему исторический роман, то этого редкого призвания достойны и оба Ауезова, и дочь Мурата Зифа-Алуа, впервые осуществившая перевод на русский язык величайшего памятника древности «Диван лугат ат-турк» («Словарь тюркских наречий») Махмуда аль-Кашгари. Этот словарь-справочник признано называть тюркологической энциклопедией. На тюркском языке писали и Юсуф Баласагуни, и Ахмед Яссауи.

Этот перевод, ставший научным событием мирового масштаба, свидетельствует о преемственности трех поколений Ауезовых. Будучи депутатом Парламента, известным к тому времени публицистом и исследователем литературы, став первым послом Казахстана в Китае, Мурат Ауезов дал интервью газете «Халық Кеңесі» в 1992 году. Вспоминая отца, он сказал: «В 1959 году я поступил в Институт восточных языков. Когда предстоял выбор, советчиков было немало. Но отец пожелал, чтобы я был китаеведом. Не забуду, как он говорил, что много информации, касающейся истории казахов, древних тюрков, есть в китайских источниках, и исследовать их задача молодого поколения» [2, URL]. И эту заповедь было суждено осуществить дочери Мурата Ауезова.

В фильме «Странник осевого времени» есть признание Ауезова: «Горький запах степной пыли после дождя – это запах истины» [3, URL]. В

В любой должности и на любом поприще Ауезов популяризировал наследие казахского народа

этом фильме представлена богатая и захватывающая зрителя картина. Это не просто история переломных для Ауезова событий: переломными они были для народа и всей страны. Это философско-эстетическое и историческое обоснование того, как надгробные сооружения, являющиеся архитектурными шедеврами, отражают духовную связь и параллельное существование культур оседлых и кочевых народов. Увлекателен рассказ о самой длительной экспедиции от Алаколя до Аральского моря, с заездом в Хиву и Бухару. Она длилась 2,5 месяца и стала, по признанию Ауезова, знаком совпадения с российским инакомыслием, с одной стороны, когда советское время было временем запрета на изучение корней казахского этноса и культуры. Продолжение дела и развитие идей Ала-Орды было осознано частью казахской интеллигенцией патриотическим призванием и духовным долгом перед памятью национальной интеллигенции 30-х гг. XX в. С другой стороны, для участников проекта это стало знаком освобождения, физического и нравственного оздоровления. Неслучайно в этом фильме видеоряд создан графикой Макума Кисамединова и его работами «Голод» и «Махамбет», кадрами фильма «Махамбет», картинами казахстанской живописи этого времени. Значимы и сейчас воспринимаются историей фотографии с Пятой конференции писателей стран Азии и Африки в Алма-Ате в 1973 г. Ее организаторами были О. Сулейменов, А. Алимжанов, М. Ауезов, С. Санбаева. Б. Тайжанов. Это время, которое мы сейчас можем назвать возрождением казахского искусства, потому что коллекция древних казахских музыкальных инструментов Б. Сарыбаева стала основой создания Музея национальных музыкальных инструментов. В Западном Казахстане с Б. Каракуловым М. Ауезов делал записи древней казахской поэзии. В Костанайской области он занимался описанием памятников материальной культуры.

В любой должности и на любом поприще Ауезов популяризировал наследие казахского

народа. И, будучи собкором «Литературной газеты» в 70-80-е гг., и будучи главредом киностудии «Казахфильм», и будучи послом. Открытая в советские годы формула служения народу: уход от соцреализма в инобытие — определила и стремление понять искусство баксы, причем сквозь религиозную призму.

Политика и общественная деятельность вписались в жизнь и судьбу М. Ауезова. Отсюда связь декабрьских событий и движения «Невада-Семипалатинск». Эта связь уходит корнями в создание и разгон движения «Жас тулпар», разбудившего умы не только казахской юной интеллигенции в России, но и их сподвижников и единомышленников в Отечестве. В информационной записке КГБ 1966 года о движении «Жас тулпар» приводятся слова Мурата Ауезова на этих встречах: «В 1937 году и раньше были уничтожены лучшие люди, лучшие представители казахской интеллигенции, которые могли бы создать огромную культуру. В 1932 году погиб миллион казахов, среди них погибло много талантливых людей. Молодежь наша должна обо всем этом знать и помнить. Все традиции и обычаи наших отцов и дедов забыты. Жизнь современной казахской молодежи не интересна» [2, URL].

Ядром, центральным звеном жизни и маршрута исканий в эпоху застоя стала книга единомышленников «Кочевники. Эстетика». Книга тиражом 3 000 экземпляров о вкладе кочевников в развитие цивилизации, первый научный опыт философского осмысления культуры кочевников, о параллельном развитии духовных культур оседлых и кочевых народов, была рассыпана властями.

Ауезов уезжает в Западный Казахстан. И живет в одиноком домике в степи, родителей Сатиимжана Санбаева. Здесь открывает для себя Ауезов неисчерпаемый мир верований, обычаев, традиций, уклада жителей Гурьевской области. Здесь начинается история книги «Времен связующая нить». И где бы ни был Ауезов на просторах необъятной родины, о каком бы жузе и казахском роде он ни писал, на примере Невады-Семипалатинска он показал неистребимую силу духа народа, вставшего выше племенных распрей и родовых различий.

Книга «Времен связующая нить» о сравнительном изучении национальных литератур и проблем культурной интеграции [4]. Здесь собраны статьи о современных геополитических процессах. Здесь воссоздан мир кочевья, описаны историко-культурная традиция и современный литературный процесс, эволюция национальных образов в контексте мировой культуры, полиэтничность и языковые, этнокультурные контакты. Сквозной лейтмотив книги — концепт «мы и история». Рассуждая о феномене Шелкового пути, идентичности, евразийстве, встрече культур и цивилизаций, автор подчеркивает: «Говорить о непривычном привычными средствами... читаю символы веков» [4, с. 22]. И объясняет второе название книги: «Закон пути» — так можно назвать книгу [4, с. 26]. Это книга о постижении себя через постижение мира: «Нельзя сходить со своей колеи, если хочешь понять себя. Нужно только время от времени приостанавливаться, оглянуться и вперед двигаться, зная, как ты движешься» [4, с. 49]. Великий Шелковый путь Ауезов называет временем «объективного взаимодействия вер, культур, поэзии».

Общность корней с казахской культурой стала для автора книги определяющим императивом в оценке творчества современников. Это о них, духовных наследниках «Жас тулпара», в пору разгона и доносе известного писателя и его реплике: «Хоть и умер сам Ауэзов, но «Ауэзовщина» не умерла», — заметил Ахмет Жубанов в беседе с Герольдом Бельгером.

Посвящая эссе О. Сулейменову, А. Алимжанову, вспоминая С. Санбаева, Ауезов обращает внимание на архетипы и их преломление в литературе: мотив дороги, дома, знаковые события времени, переплетение древней и новейшей историй. Осмысление творчества близких по духу писателей: Ануара Алимжанова, Юрия Рытхэу, Чингиза Айтматова, постоянная сверка маршрута по компасу Олжаса Сулейменова — отражает стремление автора книги соотнести духовные, этические и эстетические поиски с творчеством и жизнью Алишера Навои, аль-Фараби, Юсуфа Баласагуни. И глубже, дальше — с эпосом о Гильгамеше,

с Книгой Коркута, с гомеровским Одиссеем. Соприкосновение автора с этническим инобытием Китая, Индии, Японии, Финляндии, Пакистана, Германии, Ирана расширяет границы и культурно-географические горизонты. Для Ауэзова очевидно: «...чтобы выйти из инобытия и вернуться к своим корням, но не отождествляя себя с тем, что было до его наступления. А было оно и арабоязычное, когда доминантой в Средние века был арабский язык. Но случился мусульманский ренессанс, при котором Алишером Навои были написаны книги на тюркском языке. И это были первые книги, по которым тюрки слышали свой язык. При этом Навои, выходя к обретению своих корней, неразрывным нитям времен, великолепно владел и фарси, и арабским, и другими языками» [4, URL].

Юмор в описании Шимурын и уважение к традициям, которые дают силу духа и воли народу, затерянному на бескрайних безводных, суровых зимой просторах страны, вызвали к жизни лирические откровения и осознание связи личной судьбы с народом. В книгу вошли и путевые очерки, и выступления на международных форумах.

Известный публицист Адольф Арцишевский пишет об этой книге: «Книга Мурата Ауэзова «Времен связующая нить» скорее даже не по расчету автора, а по наитию получилась как фортификационное сооружение, надежное и крепкое. Его хочется обживать, в нем можно не просто укрыться от душевных невзгод, но и в унисон с автором, настроившись на его интеллектуальную волну, углубиться в собственные сомнения. И, одолевая в самом себе смуту, попытаться войти в диалог с эпохой и временем, уловить созвучие с ним и диссонансы, несогласие» [5, URL].

Судьбоносной стала для Ауэзова книга «Ділім» (Моя сущность). Журналист Наргиз Рахимжан приводит слова Ауэзова, который с болью и горечью вскрывает язвы нашего общества, которое обрело независимость: «Самая большая трагедия для казахов в XX веке – это голод, коллективизация, гибель более трети

народа в мирное время. Рухнул мир кочевья, вместе с этим ушли в небытие сотни тысяч людей, наша культура и язык. Все это также сопровождалось репрессиями. А что такое кочевье в жизни казахского народа и что такое кочевье в целом? Это потрясающее видение истории мировой цивилизации. С середины первого тысячелетия до нашей эры до конца эпохи бронзы конь стал средством покорения большого пространства, евразийские просторы охватывались едиными связями, устанавливались мировые культурные духовные связи. Установилось единственное противоречие контакта миров оседлости и земледелия» [6, URL]. Рассуждая об истоках казахской литературы, Мурат Ауэзов замечает: «... падение конно-кочевой цивилизации в корне повлияло на творчество отечественных поэтов и писателей, в том числе и на Мухтара Ауэзова».

Поднимая вопрос актуального, неисследованного в романе М. Ауэзова «Путь Абая», сын классика казахской литературы пишет:

В действительности, трагической и неисследованной остается история «Зар Заман» и не только: «... три четверти составляющей Мухтара Ауэзова мы зачеркиваем начисто. Мы не говорим ни слова о караханидской эпохе, древних тюрках, гуннах – о выходе кочевников на мировую историческую арену. Как можно понять Махамбета, великих поэтов и композиторов XIX века, их смятенный дух накануне отчаянной гибели, их высоконравственные ценности?» [6, URL].

«Что такое Мухтар Ауэзов? Как можно понять его роман «Путь Абая», его сильнейшую главу «Джунгли», где представлен сам образ голода, без феномена гибели такой могучей составляющей, как конно-кочевая цивилизация? Тут нарушен закон нравственности и элементарной человеческой логики. Мы не можем говорить об Ауэзове, не имея в виду Алаш Орду, Абая, средние века, поэтов, которые предвещали Зар Заман – трагическую, апокалиптическую литературу. Об этом писали поэты, об этом писал сам Мухтар Ауэзов в статье «Бухар жырау и

«... одним из органических свойств казахской кочевнической культуры можно назвать открытость контактам — интерес к мирам и языкам, умение сотворять, плодотворность взаимодействия

Асан Кайгы"» [6, URL].

Конечно, один из главных лейтмотивов творчества и деятельности Мурата Аузова лежит в плоскости романа отца: «По-моему, роман «Путь Абая» — произведение, написанное с большой духовной силой. Думаю, отец не только перед литературой, но и перед нацией выполнил свой гражданский долг. Слава богу, что моя сестра Лейла сохранила рукопись романа. Это большой подвиг. На основе этой рукописи в 1999 году «Путь Абая» снова увидел свет на русском языке, уже в новом переводе Анатолия Кима» [6, URL]. «Это трагическая фигура мирового масштаба, это трагедия Гильгамеша, который потерял Энкиду и поэтому рухнул его мир. Это величайший Гомер, который осуждает Одиссея за то, что тот совершенно подлым образом поступает по отношению к Полифему, который накормил спутников. За этим всем стоит философия середины первого тысячелетия до нашей эры. Вот, где все скрестилось и вышло в джадидизм, мусульманские учения. А мы сейчас делаем вид, что ничего этого не было» [5, URL].

В завершение хотелось бы привести слова М. Аузова из его интервью «Московскому комсомольцу»: «... одним из органических свойств казахской кочевнической культуры можно назвать открытость контактам — интерес к мирам и языкам, умение сотворять, плодотворность взаимодействия. Если помните, то одна из заповедей, которую должен выполнить герой казахского эпоса, соответствует требованию познания языков семи народов. Всегда надо задаваться вопросом: одолел ли ты семь хребтов и узнал ли ты языки семи народов? Если да, то годишься в эпические герои. А семь — это еще и цифра множественности» [1, URL]. Эти слова вполне применимы к их автору. Мир

и духовное согласие, созидание и интеллект, все это дает основание гордиться юбилеем, историком и создателем казахской культуры.

И другое его признание о народе: «Казахи — народ динамики, динамичного состояния. Это народ, который умеет залечивать раны, откочевывать от беды, но не для того, чтобы забыть могилы предков, куда он обязательно вернется, так же как к своей исторической памяти и истории. Потому память есть носитель истории и языка» [1, URL]. Эту динамику и силу духа казахского народа, воспринятую от своих предков, транслирует Мурат Аузов современникам. Как сын своего отца, человек, перешагнувший возраст пророка, Аузов дает завет поколению новых номадов: «Важно проявлять предельное уважение к земле. Весь мир — это люди одного большого пространства, и это пространство есть дом, требующий заботы и бережного отношения. Эти каноны заложены в традициях, языке, музыке, поэзии, наставлениях казахского народа. Незнание их новым поколением, его отчуждение от этого говорят лишь о том, что это не совсем казахи, не номады. Номад не навредит своей земле» [1, URL].

Литература

- 1 Зорина О. Планетарный канон Мурата Аузова. URL: [https://mk-kz.kz/culture/2021/04/07/planetarnyy-kanon-murata-aezova.html] (дата обращения: 11.06.2023)
2. «1 января — день рождения Мурата Аузова». URL: [https://www.ziyatker.org/single-post/2019/01/01/1]. (дата обращения: 11.06.2023)
- 3 «Странник осевого времени» // https://www.youtube.com/watch?v=nKN8ayb9prE (дата обращения: 11.06.2023)
- 4 Аузов М. Времен связующая нить. — Алматы: Жибек жолы. 2017. — 760 с.
- 5 Арцишевский А. Времен связующая нить» Мурата Аузова. На книжную полку // Мысль. — 2016 — № 10 (октябрь). Отрывок из статьи «Искатели. Книги, без которых нам не жуть» // Central Asia Monitor. — № 37. URL: [https://www.kstu.kz/wp-content/uploads/docs/restricted/lib/periodic]
- 6 Рахимжан Н. «Мы делаем вид, что трагедии не было». // Вечерний Almaty — 2022. — октябрь 4, 00:01 — 00:01 // URL: https://vecher.kz/murat-aezov-mi-delaem-vid-cto-tragediinebilo/

МЕРЕЙТОЙ

ТАНЫМАЛ СУРЕТШІ КӘРІПБЕК КҮЙІКОВ – 55 ЖАСТА

Қазақ жері – ядролық қару сынағының қасіретін тартқан жер. Радиацияның кеселінен талай тағдыр өмірден ерте кетті. Адам қолымен жасалған зұлматтың зардабын өмір бойы тартып жүргендер бар. Олардың арасында қиындыққа бой бермей, қайсарлық танытқандар өте көп. Солардың бірі – тағдырына мойымай, керісінше бар күш-жігерін күреске арнаған суретші Кәріпбек КҮЙІКОВ.

Танымал суретші әрі ядролық қаруға қарсы қозғалыстың белсенді. Кәріпбек Күйіков туралы британдық Spring Films кинокомпаниясы «Куда дул ветер» деректі фильмін түсірген болатын. Фильм Астана, Алматы және Қарағанды қалаларында көрсетілді. Онда АҚШ, Жапония, Түркия, Ресей елдері жаппай қолдаған халықаралық антиядролық қозғалыстың қалай құрылғаны туралы айтылады және аты аңызға айналған Кәріпбектің осы тақырыптағы суреттерінің тарихынан сыр шертіледі.

«Атом» жобасының елшісі болып табылатын Кәріпбек Күйіков өз миссиясымен әлемнің көптеген елдерін аралаған. Көбінесе суретшінің жұмыстары бойынша көрмелер ұйымдастырылады. Оған жұртшылықтың қызығушылығы толастаған емес. Кәріпбектің «Алғашқы жарылыс», «Радиоактивті балалық», «Ананың қорқынышы», «Жер қасіреті» суреттері – ядролық сынақтар құрбандарына арналған. Ал өзінің «Жарылыс» картинасын ол АҚШ-тың экс-Президенті Барак Обамаға сыйлаған.

Кәріпбек шығармашылығының негізгі бағыты – пейзаж. «Мен картиналарды көбінесе ядролық тақырыпта саламын, өйткені ол адамдарға ядролық сынақтардың не екенін үнемі еске түсіреді», – дейді Кәріпбек Күйіковтың өзі.

Үстіміздегі жылдың мамыр айында Кәріпбек Күйіков Токиода жеке сурет көрмесін өткізіп қайтты. Қазақстаннан барған делегациямен бірге кезінде ядролық қарудан зардап шеккен әйгілі қала Хиросимада болып, атом құрбандарына арналған мемориалды кешенге барып, гүл шоғын қойып, құрбандардың рухына тағзым етті. Хиросима мәрі Кадзуми Мацуидің қабылдауында болды.

Еліміздің мақтанышы, қайтпас қайсар жан Кәріпбек Күйіков биылғы жылы 55 жасқа толып отыр. Кәріпбекке зор денсаулық, таусылмас шығармашылық шабыт тілейміз!

**Үстіміздегі жылдың
мамыр айында
Кәріпбек Күйіков
Токиода жеке сурет
көрмесін өткізіп
қайтты**

ИНТЕРВЬЮ INTERVIEW

Сауле Досжан: Эту чудесную страну я теплою буду вспоминать не раз...

– Ваша книга «Трагедия и судьба» о семипалатинском полигоне была переведена на японский, кто его перевел и чья была инициатива?

– Инициатива происходила от Центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО, от международной организации, которую в РК возглавляет Олжас Сулейменов. Вы знаете Олжас Омарович в свое время был лидером движения «Невада-Семей», в итоге полигон закрылся навсегда. А вели этот проект литературные агенты и пиар менеджеры, с кем я сотрудничаю уже много лет, они работали над этим проектом около года. Хочу отдельно поблагодарить директора Центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО г. Астаны У. Муналбаеву. Центр, который она возглавляет отлично организовала программу культурных встреч в Японии. Умутхан Дауренбековна сама нашла хорошего переводчика. Его зовут – Масуджима Шигенобу, он раньше переводил Абая с казахского на русский. Масуджима сан профессиональный переводчик и просто замечательный человек.

– И так, вы не так давно побывали в Токио, какое мероприятие там планировалось?

– После того, как книга на японском вышла в свет, при поддержке посольства Казахстана в Японии, меня пригласили в Токио на презентацию книги. Это была обширная программа, за что я хочу выразить свою благодарность нашему Послу, господину Сабру Есимбекову. Презентация прошла Токийском национальном музее, присутствовали представители общественной организации «Страна Япония-Страны Еуразии», казахская диаспора. Были выставлены картины известного художника Карипбека Куюкова, который пишет на антиядерную тематику. Его сейчас знает весь мир, он однажды подарил свою ценную картину «Взрыв» экс-Президенту США Бараку Обаме. Когда я попросила его разрешения использовать его тематичную картину на обложку своей книги, он без колебания согласился. Это человек с большим сердцем. Я очень благодарна Карипбеку за огромную поддержку.

– И на следующий день, вы поехали в Хиросиму...

– Да, наша делегация села на электричку и поехала в Хиросиму. Как я уже говорила, наши организаторы при поддержке посольства РК в Японии составили обширную программу для нас, за эти пять дней нашего пребывания в этой стране, у нас были незабываемые культурные

мероприятия, теплые встречи, где проводилась знаменитая японская чайная церемония, обмены подарками, книгами. Нас тепло принял у себя мэр города Хиросимы Казуми Мацуи, директор музея-мемориала Хиросимы Такехиро Кагава. Наша делегация возложила цветы мемориалу жертвам атомной бомбардировки Хиросимы, почтил память минутой молчания.

– Какое впечатление вам произвела страна Восходящего солнца?

Это было мое первое путешествие в Японию. Жаль, что я не смогла увидеть и изучить всю эту замечательную страну, а только побывала в Токио и Хиросиме. В первую очередь, мы пробовали местную кухню. Столько разных японских блюд, было все вкусно. И японцы очень доброжелательный народ. Хотя мы и не смогли вдоволь прогуляться по улицам Токио, почувствовать его, но смогли удивиться величием огромных красивых зданий, покатались на электричке, который «летит» со скоростью 350 км/час, увидеть из его окон Фудзияму полностью, без облаков. А главное, у меня какбудто появилась духовная связь с этой замечательной страной, я надеюсь, она будет не раз проявляться в моих будущих произведениях.

ОЛЖАС СУЛЕЙМЕНОВ

Директор
Международного Центра
сближения культур
под эгидой ЮНЕСКО
(Алматы, Казахстан)

Уважаемые коллеги!

Я рад приветствовать вас на IV Международной конференции в поддержку культуры знаний на тему «Философское осмысление феномена нематериального культурного наследия Центральной Азии», организованной Международным Центром сближения культур под эгидой ЮНЕСКО в партнерстве с Институтом философии, политологии и религиоведения РК и Национальным комитетом по охране нематериального культурного наследия.

На сегодняшней конференции мы предлагаем включать в нематериальное культурное наследие – системы знаний, направленных на качественное развитие обществ и сближение культур. Знание, к которому будут относиться как к культурному наследию, позволит народам не повторять ошибок прошлого на пути в наше общее будущее – не повторять борьбу за независимость друг от друга.

В этом году Десятилетие сближения культур, провозглашенное ООН по нашей инициативе, закончилось, но сегодняшний день говорит нам о том, что такое десятилетие должно перейти в столетие, а затем и тысячелетие сближения культур, став уже для современного человечества эпохой осознанной взаимозависимости.

Работа по сближению культур должна продолжаться в интеллектуальных центрах мира. Сближение культур и их наследий неограниченно только обменом концертами «песни и пляски» или выставок. Культура – это, прежде всего, знание. Поэтому на таких конференциях должны пополняться объемы знаний, воспитывающих Человека Разумного (Homo Sapiens). Прежде всего, через школьные, вузовские учебники, через научные труды, конференции и художественную литературу.

Наш Центр сближения культур под эгидой ЮНЕСКО – единственный в мире, работающий по своей особой программе. Деятельность Центра основана на культуре знания. Знания народов об истоках и истории своего развития в диалоге и сотрудничестве. О том, как народы возникали и создавали первые системы графических знаков и слов. Знания о причинах расхождений и конфликтов народов с древности до современности.

Незаживающие веками разногласия культур и религий, доводящие этносы до кровавых противостояний, может излечить только уверенное знание причин разногласий, основанное на истине, доказанной всем научным миром. Распространенное школами и вузами, исследова-

тельскими институтами и музеями. Такими знаниями освещается исторический путь в будущее и формируется планетарное сознание народов.

Став одним из полноправных членом раздробленного мирового сообщества, оказавшись в потоке бурлящей всемирной истории, вкусив плоды глобализации друг против друга, по закону маятника, мы рискуем впасть в иную крайность – замкнуться в собственной культурной матрице, держась за ее спасительную скорлупу. На наш взгляд, гармоничное «и-и» вместо антитезы «или-или» способно разрешить трудности этого переходного периода. Укрепление общих ценностей при сохранении культурного многообразия. И национальное, и планетарное.

Пора миру поверить поэтам: Восток и Запад – это два полушария мозга, и они взаимозависимы. Эта модель сознания – самая точная форма взаимозависимости, подсказанная природой.

4 октября 2022 года в Штаб-квартире ЮНЕСКО в Париже прошла презентация нашего Центра сближения культур. Руководство ЮНЕСКО в своих выступлениях оценило усилия Казахстана по распространению идей и гуманистических ценностей, а деятельность Центра – как один из важных элементов сотрудничества Казахстана с ЮНЕСКО, который необходимо продолжать развивать в новом Десятилетии языков коренных народов (2022 - 2032).

Открытые нами знания, включенные в расширенное понимание нематериального культурного наследия, открывают перспективы сближения исследовательских поисков ученых, осознающих взаимозависимость различных сфер знания в общей попытке развития гуманитарных наук. За прошедшие десятилетия научных званий в мире прибавилось, но знаний не становится больше. Развивались только те науки, которые работали на оборону. И нападение. Поэтому мир подошел к обрыву, за которым нет дорог.

На конференциях, подобных нашей, необходимо использовать шанс, чтобы воспитать гуманистическое мировоззрение. Только такое, по-настоящему, научное, а не наученное отношение к культурному наследию позволит новым поколениям обрести себя на маршрутах человечества в будущее.

Желаю вам успешной и плодотворной конференции.

**Директор
Олжас Сулейменов**

ИГОРЬ ВЛАДИМИРОВИЧ КРУПКО

ДОКТОР ФИЛОСОФИИ (PHD) В ОБЛАСТИ ИСТОРИИ, ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР
МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «BILGAMESH», РУКОВОДИТЕЛЬ
ОТДЕЛА ВЫСТАВОК И КОНФЕРЕНЦИЙ МЕЖДУНАРОДНОГО ЦЕНТРА СБЛИЖЕНИЯ
КУЛЬТУР ПОД ЭГИДОЙ ЮНЕСКО

ЖИЗНЬ ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫХ ИДЕЙ ОЛЖАСА СУЛЕЙМЕНОВА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КУЛЬТУРУ БУДУЩЕГО

(Доклад на IV Международной конференции в поддержку культуры знаний на тему «Философское осмысление нематериального культурного наследия Центральной Азии», организованной Международным Центром сближения культур под эгидой ЮНЕСКО)

«Мне двадцать шесть лет. Меня не удовлетворяют общие заявления о невежественном, темном прошлом моего народа.

Этими положениями пользуются идеологи колониализма.

Наше поколение кристаллизуется. В народе происходят реакции чести. Униженным недоступна радость.

Поэты обязаны поставлять в народ энергию для реакций чести.»

О.Сулейменов «Ты - мой герой», 1962 г.[1, с.16]

Перед исследователями интеллектуальной истории или истории идей жизнотворчество Олжаса Сулейменова предстает гравитационным полем сближения исторических нарративов и активного преобразования современности, эволюционной теории взаимозависимости и революционной практики восстановления справедливости. Его творчество вдохновенно обретает историческую субъектность и формирует планетарное сознание – действуя локально, мысля глобально, сотворяя биографию народа и утверждая его право на достойное место в сообществе наций.

История с юности признала в поэте своего мужественного творца, вернувшего тюркской историологии несколько доказательных тысячелетий, приблизившего к началу культур и знанием сблизившего биографии народов на маршрутах в будущее.

Учитывая предложенное Центром сближения культур определение культуры как, прежде всего, знания, представляется важным провести философское осмысление и включение в сферу нематериального культурного наследия

идей, философий и других систем знаний, оказавших положительное влияние на развитие обществ, начав с казахстанского.

Творчество Олжаса Сулейменова, во всем его разнообразии предлагаемое нами к изучению именно в таком качестве, можно охарактеризовать как самосознание культуры. Раз в столетие эпоха избирает человека, который, разгадав слова, адресованные векам, совершает поступки, оказывающиеся смыслом и оправданием поколений. Но беда той культуре, тому народу и его правителям, которые осознают это слишком поздно.

К кому из великих мы относились соразмерно их исторической роли?

В эссе 1965 года «Мой Чокан» Олжас Сулейменов писал:

«Как трудно даются народу гении и как легко он их теряет! Но суров закон жизни на земле: если народ не дал человечеству несколько великих людей, он не оправдал своего существования в истории. Поэтому все народы, населяющие Землю, рожают Человека. И только самые невежественные из обществ людских – боятся и уничтожают таланты. Замахиваются на свое будущее.» [2, с. 37]

Евгений Евтушенко очень точно заметил: «Все люди относятся или к приближающим, или к отдаляющим будущее. Олжас Сулейменов – из приближающих его» [3, с. 133].

Наша задача сегодня – обобщить и систематизировать литературный, научный, общественно-политический и идейный вклад Олжаса Сулейменова в мировую культуру XX–XXI веков, предложившего нам модель мира и формулу пути на маршрутах человечества в будущее. Идейную и социально-политическую модель, которую Казахстан может и должен определить в качестве своего активного культурного наследия с тем, чтобы развивать и популяризировать его на международном уровне [4, с. 52].

Когда мы планировали эту конференцию, мы хотели предложить включить в нематериальное культурное наследие – системы знаний, преобразующих действительность, послуживших качественному преобразению народа и его культуры, а не только направленных на многовековое воспроизведение культурного гомеостаза в циклическом раю вечных архетипов, требующих не интеллектуальной работы по самосознанию и самосозиданию, но лишь неосознанное следование традиции.

Возможность такого расширения классификации НКН частично открыта и в самом определении того – что является нематериальным культурным наследием. В частности,

Конвенция об охране нематериального культурного наследия ЮНЕСКО (2003 г.) определяет «Нематериальное культурное наследие» как «обычаи, формы представления и выражения, знания и навыки, – а также связанные с ними инструменты, предметы, артефакты и культурные пространства, – признанные сообществами, группами и, в некоторых случаях, отдельными лицами в качестве части их культурного наследия» [5].

Наша инициатива позволит заложить основу для последующих глобальных дискуссий о концептуальном расширении границ нематериального культурного наследия, которое будет способствовать более глубокому изучению истории идей и систем знаний, оказавших благотворное влияние на формирование между обществами и культурами осознанной взаимозависимости и способствовавших их развитию.

Система идей Олжаса Сулейменова, за более чем 60 лет активного творчества поэта воплотившаяся в колоссальном интеллектуальном, научном и литературном наследии, в кинематографе, международной и общественно-политической деятельности, преобразовала историческую субъектность казахов и тюрков в XX веке, подарив им историческую память активного межкультурного диалога и право на действие в XXI веке.

ЛИТЕРАТУРА – ЭТО ЖИЗНЬ

Мировым литературоведением творчество Олжаса Сулейменова давно признано классикой, а в Казахстане включено в школьную программу. В 2023-м году мы с Нуржауар Сеилбековной Исаевой (ведущим научным сотрудником Международного Центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО) внедрили изучение творчества Олжаса Омаровича в программу учебного курса Университета Центральной Азии в Казахстане, Узбекистане, Кыргызстане и Таджикистане «Введение в человековедение» как первый этап внедрения в вузы разрабатываемого нами курса «Введение в Олжасоведение: обретение исторической субъектности в эпоху осознанной взаимозависимости».

Возвращаясь к определению нематериального культурного наследия, можно отметить, что литературные произведения Олжаса Омаровича подходят под это определение даже в существующей сейчас конвенциональной дефиниции: через его стихи и поэмы люди на протяжении уже более 60 лет чувствуют сопричастность казахстанской культуре и связь с ее историей.

Попадая в поэтическую стихию Олжаса Сулейменова, читатель обнаруживает себя зрителем авторского кино смыслов, главным героем которого является язык, преобразующий вещи и явления, обнажающий их родственную природу и возвращающий разрозненному миру изначальное благо всеединства.

Магия слова обостряет символическое зрение поэта до предела и позволяет ему, преодолевая «границы ужасающих гармоний», совершать путешествия в логос, возвращаясь оттуда как из космоса – собеседником звезд.

Форму искусства принял его поэтический дар в первую очередь. Искусства, преобразующего историческую память народа и его уверенность на дороге в будущее.

Ведь искусство – это удивительная аномалия прекрасного, порожденного надеждой.

Как однажды написал классик:

« — Над каждым из сухих зреет в небе звезда,
падают звезды...

— Ты утверждаешь?

— Да.

Спит человечество вечно, но каждый век
из храпящей толпы
поднимался один человек.

Он просыпался внезапно

из тысячи или ста,

вскрикивал от ожога:

это его звезда,

с неба срываясь, падала на него.

Побегают по планете,

усыпанной спящим людом,

ногами о глухие тела постучит - никого!

Покричит, побуянит —

никого не разбудит!

(Но сможет увидеть мир таким,

каким он уже не будет

за пределами его жизни).

И снова в будущее

пропутешествуют народы спящие,

и в следующем веке

проснется один человек,

чтоб зафиксировать или исследовать

настоящее.

С каждой эпохой пустеет небо

на одну звезду.

Это значит — опять снесло человека

в яблочко.

Человек со звездой во лбу живет наяву.

Что ему, бедному, в краткое время явлено?

«Жизнь — это сон», — сказано, но не нами.

Явь — это смерть. Неплохо?

— Феноменально.

Глянь, много ли в небе осталось
холодных звезд!

Этот сон всемогущий называется
анабиоз.

...И когда опустеет небо,

проснутся они,

медленные народы

с заспанными глазами,

потягиваясь, глянут сквозь шелки на дни,

здороваясь, пошекочут друг друга усами,

парочку анекдотов хором расскажут

сальных

почешутся сообща.

Ну как?

— Колоссально...

Чуть изменился мир — сдвинулась география,
их отнесло во сне к самому краю
давно.

И лениво подумают люди:

«Спасите, ограбили. Где же центр?»

И скажут, подумав: «Не все ли равно?»

Это осень.

Жизнь растений бедна и печальна,

травы степные покроем угрюмый снег,

каждый век, просыпаясь от сладкого сна

изначально,

будь на белом снегу беззащитен,

мой человек.» [4, с.295-297]

«Глиняной книгой» (признанной французскими литературными критиками самой авангардной советской поэмой) поэтом указан путь в будущее от этноса к этосу через эпос. Подобные откровения не проходят даром, навсегда изменяя что-то в органическом составе реальности, преображая голос в логос, творчество в чудотворство. И мир воспринимается как целое, и судьба его теперь твоя.

«Поэзия – это всегда поступок» – здесь мы видим характерную для его поэтики стратегию преобразующего жизнотворчества: неслучайно международное антиядерное движение «Невада-Семипалатинск» Олжас Сулейменов называет своей лучшей поэмой. В эту поэму входит остановка испытаний и закрытие 5 полигонов мира, создание Глобального Антиядерного Альянса, проведение в Алма-Ате Конгресса «Избиратели мира против ядерного оружия», давшее миру шанс отказаться от своего ядерного конца, продолжить свой маршрут в будущее. Но люди легко забывают свою историю. И сейчас, на наших глазах, опасность конца снова приближается.

Еще 40 лет назад Олжас Омарович писал: «Грубая поэзия реальности все чаще воплощается в цифры. Ни одно поэтическое сравнение не может по силе воздействия уподобиться этому: со времени изобретения пороха взорвано более 15 миллионов тонн тринитротолуола, одна, только одна современная ядерная бомба содержит заряд мощностью в миллионы тонн. Все выстрелы, взрывы, пожары минувших войн, все беды прошлого мира – в одной небольшой элегантной упаковке, которая уже имеет конкретный адрес. Может быть, это мой город. Может быть, твой. Научно-техническая и социальная революция придала истории резкое ускорение. Техника развивалась быстрее нравственности, сознание не поспевало за вещью. Приспособлены ли наши дороги к таким скоростям? Сумеет ли человечество затормозить, если на проезжую часть исторического пути выйдет ребенок? Он уже на обочине, уже шагнул на полотно! Веселое, перепачканное цветочной пылью дитя человеческое, мягкое, теплое средоточие надежд и мечтаний, сгусток радости, любви и доверчивости. Тормоза! Есть же у этой машины тормоза! Тот, кто вытаскивает боеголовку, кто стоит у пусковой установки, кто ораторствует на трибуне – все они должны думать о нем. Родовой клич – во имя счастья наших детей! – когда-то оправдывал истребление чужого рода. Когда человечество делилось резко – «мы» и «не мы». Удивительно, что эта первобытная альтернативность внедряется в сознание и сегодня, когда ни один народ, регион, страна, континент не могут, не должны рассматривать свою судьбу вне планетарного контекста. Ребенок на дороге – и мой, и твой. И эта ситуация разоблачает обаяние романтического призыва вперед! Там, за ребенком, для меня нет никакой цели. Только вместе с ним.» [1, с.228]

Среди нематериального культурного наследия казахов сохранилась народная мудрость,

воплощающая степной закон: если встретил человека, обрадуй его – может быть, ты видишь его в последний раз. У человечества было несколько финалов. Чем глубже люди внимают в историю, тем больше понимают это.

И это понимание делает еще более важной память о том времени и необходимым осмысление роли великого Движения «Невада-Семипалатинск», которое подарило миру шанс выжить и добавило историкам несколько событий и дат мирового исторического значения. Архивы «Невады-Семипалатинск» уже включены в НКН «Память мира» ЮНЕСКО. Очередь за социальной философией основателя этого Движения.

Археология слова – этимология знаний – сближение культур

Археология слова, превращаемая Олжасом Сулейменовым в этимологию знаний, начиная с ранних публикаций на тему тюркославистики, продолжившиеся книгой «Аз и Я», определившей интеллектуальный горизонт нескольких поколений, а затем историко-лингвистическими работами «Язык письма», «Тюрки в доистории» и т.д., формирует у народов осознанную взаимозависимость с мировой историей и культурой, даруя шанс на достойное место в истории цивилизации.

Литературный критик Лили Дени в газете «Летр Франсез» еще в конце 1960-х писала о нем: «...я прочла то, что является одновременно прошлым и будущим. Слова о корнях... Азия его голосом выходит из трясины музеев, чтобы вновь стать музой...» [6].

Применяя метод археологии слова, Олжас Сулейменов превращает поэзию в этимологию знаний с 1960-х годов XX века преодолевая иерархии «историко-культурных соображений», исправляя метафорой мир, редактируя всемирную историю, слишком долго служившую оправданием, а порой и причиной различных войн. Маршрут мысли языкотворца знаком поэту, потому что они идут по одной дороге, на которой и происходит их встреча в веках – по пути, на котором рифмуется мир. На этом пути от знаков – к знаниям, разгаданное слово превращается в пророчество, а трагическое молчание истории – в симфонию освобождения исторической памяти.

С 2013 по 2022 годы по инициативе Олжаса Сулейменова мир проживал Международное Десятилетие сближения культур – мечту человечества, воплощенную поэтом в ЮНЕСКО. В основание этого был заложен принцип: культура – это, прежде всего, знание. Сближение культур через знания ведет к миру. Нам пред-

ставляется, что на данный момент это одна из немногих действенных концепций диалога между народами и культурами.

Сближение культур для Олжаса Сулейменова – это, во многом, диалектическое понимание причин их разногласий. Фундаментальный вопрос, который должен быть заложен в основу современной гуманитаристики – почему культуры, по сути состоявшие из одних и тех же базовых элементов, разошлись?

Когда были посеяны зерна противоречий и войн, со временем выросшие в хронические болезни человечества?

Историю межкультурного диалога, подлинное знание которой будет способствовать сближению культур, автор исследует в этимологических трудах, включая издаваемый Центром сближения культур журнал «Бильгамеш», название которого, выбранное по имени героя шумерского эпоса заключает в себе историю диалога и сближения культур.

В своих историко-лингвистических произведениях, отмеченных духом поэзии, но являющихся в большей степени научными, Олжас Сулейменов использует отточенный за десятилетия метод археологии слова, доходя до первооснов – его древнейших знаков, порождающих бесконечное разнообразие языковых и культурных сюжетов, исследуя, как знак и его толкования определили историю мировой культуры.

Он исследует – как толкование первых знаков Луны и Солнца порождало языки и культуры первочеловечества, в тысячелетиях создавая целые комплексы сюжетов и мотивов, ставших основой религиозного многообразия с древности до современности. Открытые им знания открывают перспективы сближения исследовательских поисков фольклористов, палеолингвистов, историков, философов и ан-

тропологов, осознающих взаимозависимость различных сфер знания в общей попытке развития гуманитарных наук, имеющих шанс воспитать гуманистическое мировоззрение. Мы убеждены, что со временем научное сообщество воспользуется этим поэтическим зрением, прозревая сквозь вековые и современные «историко-культурные соображения».

Еще одним значительным вкладом Олжаса Сулейменова в по-настоящему важное изучение глубинных пластов нематериального культурного наследия человечества является – Глобальный проект «Великие переселения народов», инициированный им в ЮНЕСКО (2008 г.) и посвященный глобальным миграциям по планете, начиная с доистории.

Главной целью проекта стало исследование общей «культурной прародины» и основных маршрутов расселения человечества в прошлом. Это отвечает интересам «популяризации совместной истории и памяти в целях диалога» и «расширению доступа к знаниям», как об этом говорится, например, в резолюции 37 C/42 (2013 г.) Генеральной конференции ЮНЕСКО. Значительную роль в этом играет историко-лингвистические исследования древних языковых систем. Как отмечено в Плане действий Международного Десятилетия языков коренных народов (2022 – 2032 гг.): «Язык, как систематическая форма общения, дает возможность для передачи от поколения к поколению многовековых знаний, истории, мировоззрения, верований и традиций. Именно язык позволяет укорениться мировоззрению людей, их памяти и традиционным знаниям, а также их уникальным способам мышления, смыслового наполнения и выражения, и – что еще более важно – именно через язык люди создают свое будущее»[7]. В изложении Олжаса Сулейменова самым увлекательным гипертекстом мировой культуры является словарь, а язык – главный герой и свидетель истории человечества.

К эпохе осознанной взаимозависимости

Волны современной миграции и глобализации меняют культурную картину мира, вызывая потребность в новых формулах пути, общечеловеческого этоса и исторической субъектности всех социальных групп. Социальная философия, выраженная в универсальной и всеобщей формуле, открытой поэтом после многих десятилетий общественно-политической деятельности в странах Африки и Азии, а затем и на постсоветском пространстве – также может стать активным нематериальным культурным наследием, после того, как будет заложена в основу международного

Пора миру поверить поэтам: Восток и Запад – это два полушария одного мозга. Эта модель сознания – самая точная форма взаимозависимости.

сотрудничества – гуманистическая формула пути, формирующая маршрут в будущее: от веков зависимости – через период независимости – к эпохе осознанной взаимозависимости.

Став полноправным членом мирового сообщества, оказавшись в потоке всемирной истории, вкусив плоды глобализации, по закону маятника, мы рискуем впасть в иную крайность – замкнуться в собственной культурной матрице, держась за ее спасительную скорлупу. Предложенное поэтом, гармоничное «и-и» вместо антитезы «или-или» способно разрешить трудности этого переходного периода через взаимозависимость классов, этносов, государства и общества.

Олжас Сулейменов призывает: «Пора миру поверить поэтам: Восток и Запад – это два полушария одного мозга. Эта модель сознания – самая точная форма взаимозависимости.»

Мы убеждены: это поможет народам избежать еще множество войн, сделав шаг навстречу себе, узнаваясь в другом на маршрутах человечества в будущее. К эпохе осознанной взаимозависимости.

...После 1991 года, в результате смены культурного ландшафта, а также общемировой проблемы превращения массового читателя – в зрителя, возникла ситуация культурной дистанции между идеями Олжаса Сулейменова и новой аудиторией. Несмотря на это, Олжас Омарович остается одной из самых значительных фигур в мировой культуре XX-XXI веков, активно производя новые знания, иницируя глобальные культурные проекты и сохраняя самим фактом своего активного существования, мир на казахстанской земле. В этом отношении представляется важным возрождение в Казахстане и мире новой волны активного внимания к жизнетворчеству Олжаса Сулейменова, чьи произведения могут помочь новым поколениям молодых казахстанцев обрести себя.

А для этого важно систематизировать литературное, научное и общественно-политическое наследие Олжаса Сулейменова и

включить его активное изучение в качестве интеллектуального культурного наследия, оказавшего значительное влияние на развитие казахстанского общества в глобальном мире и имеющего определяющее значение для культуры будущего.

И включить в пункт 2 Статьи 2 Конвенции (2003 г.) подпункт, дополняющий области нематериального культурного наследия. В частности, интегрировать туда системы знаний и идей, оказавших благотворное влияние на развитие обществ и обретение народами исторической субъектности.

А начать с изучения жизни замечательных идей Олжаса Сулейменова, определившего культуру будущего.

Список использованной литературы:

1. Сулейменов О. Ты – мой герой // Собрание сочинений в 7 томах: Том VI. Публицистика / Сост. и вступ.ст. Сафара Абдулло. – Алматы: Атамұра, 2004. – 472 с.
2. Сулейменов О. Мой Чокан // Собрание сочинений в 7 томах: Том VI. Публицистика / Сост. и вступ.ст. Сафара Абдулло. – Алматы: Атамұра, 2004. – 472 с.
3. Евтушенко Е. Из приближающих будущее // Олжас и Я. – М.: Худож.лит., 2016. – 448 с.
4. Сулейменов О. Избранное: Стихотворения и поэма / Сост. и автор предисловия С.Абдулло. – Алматы: Паритет, 2006. – 416 с.
5. Конвенция об охране нематериального культурного наследия (2003 г.) // ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_heritage_conv.shtml (дата обращения: 01.09.2023)
6. Канапьянов Б. (2021). Олжас Сулейменову – 85! Литературная газета. №19(6784). <https://lgz.ru/article/19-6784-12-05-2021/golos-azii2/> (дата посещения 02.08.2023)
7. Global action plan of the International Decade of Indigenous Languages (IDIL 2022-2032) / <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379851> (дата обращения -

АСКАР КУАНЫШЕВИЧ ЖУМАГАЛИЕВ

Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Казахстан
в Королевстве Нидерландов, Постоянный Представитель
Республики Казахстан при Организации по запрещению
химического оружия по совместительству

ПРОВЕДЕНИЕ ФОРУМА КАЗАХСТАНСКОЙ ДЕЛЕГАЦИЕЙ В КОРОЛЕВСТВЕ НИДЕРЛАНДОВ, В ЧЕСТЬ ВЫДАЮЩЕГОСЯ КАЗАХСКОГО ПОЭТА МАГАЖНА ЖУМАБАЕВА

(Материалы с литературного форума, посвященного
130-летию со дня рождения великого поэта Магжана Жумабаева)

Литературно-поэтический форум на тему "Бессмертное наследие" посвященный 130-летию со дня рождения великого казахского поэта Магжана Жумабаева в рамках Генеральной конференции ИФЛА, в которой приняли участие более двух тысяч библиотечных и информационных специалистов из 100 стран, организованный научно-исследовательским институтом культуры Казахстана "Центр сближения культур под эгидой ЮНЕСКО" при поддержке Посольства Казахстана в Нидерландах, продемонстрировал интересное взаимодействие Республики Казахстан и Королевства Нидерландов. Участникам выдалась возможность наблюдать тесное сотрудничество этих двух государств, целями которого были популяризация имени поэта, повышения культурной осведомленности, знакомство книжного сообщества и читателей других стран со значимой во всех аспектах личностью казахской литературы и представление миру национального творчества, продвижение идей и памяти казахского поэта, который всем своим существованием стремился даровать народу свободу и независимость.

Участником данного мероприятия также предстал чрезвычайный и полномочный посол Республики Казахстан в Королевстве Нидерландов Аскар Куанышевич Жумагалиев с данной речью:

“В сотрудничестве с Фондом Юнуса Эмре, Национальная библиотека Казахстана и представители фонда ЮНЕСКО организовали глубоко значимое мероприятие в честь такого выдающегося поэта и его творчества.

В первую очередь, я хотел бы искренне поблагодарить наших коллег за выдвижение данной инициативы, а также Фонд Юнуса Эмре за поддержку. В будущем нас ожидает больше совместных мероприятий.

Мудрость и труды Магжана Жумабаева являются не только наследием казахского народа, но также важными составляющими общей культуры тюркских народов и целого региона.

Дорогие гости и друзья, Магжан Жумабаев боролся за независимость казахского народа, и его вклад в процветание нашей страны бесценен.

Я хочу попросить вас поделиться этими знаниями со своими друзьями и родственниками!

Еще раз огромное вам спасибо за то, что пришли и поддержали наше мероприятие!”

ЕСДӘУЛЕТ ҰЛЫҚБЕК ОРАЗБАЙҰЛЫ

Түрксой жанындағы Түркі мемлекеттері
Жазушылар одағының төрағасы.

Қазақстан Журналистика академиясының
толық мүшесі-академигі.

Гуманитарлық ғылымдар академиясының құрметті академигі.

Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік
университетінің құрметті профессоры.

«МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ:

ПОЭЗИЯДАҒЫ 130 ЖЫЛДЫҚ ӨЛМЕС МҰРА»

Адамзаттан шыққан жер бетіндегі ең алғашқы ақын - Шумердің Аккад патшасының қызы, б.д.д. 2285-2250 жылдары Ұра қаласында ғұмыр сүрген Энхедуана атты ақын әйел болған. Сол Энхедуананың қыш кітаптарда сақталған 30 шығармасынан әлем әдебиеті басталатын болса, осы әлемдік өркениет, мәдениет қазынасына біздің қазақ әдебиеті де өзінің ежелгі үздік үлгілерімен үлес қосқанын тарихтан білмеулеріңіз мүмкін емес.

Біздің түбі түріктен тарайтын қазақ халқының ең бірінші жазушы-ақыны, бәдізші Иоллық Тегін Білгеұлынан басталатын тарихы мың жарым жылдық әдебиетіміз бар. Иоллық Тегін біздің дәуіріміздегі 8-ғасырда, атап айтсақ 715 жылы қашауды қалам етіп, алақанын тасталқан қылып, руна алфавитімен «Тоныкөк», «Күлтегін» дастандарын тасқа қашап жазып шыққан.

Ал содан бергі қазақ әдебиеті тарихына тез көз жүгіртіп көрсек:

8-ғасырда Иоллық Тегін, 9-ғасырда Фараби мен Қорқыт ата, 10-ғасырда Махмұт Қашқари, 11-ғасырда Баласағұни, 12-ғасырда Иассауи, 13 ғасырда Дешті Қыпшақ ақыны Құл Ғали, 14-ғасырда Алтын орда ақындары Сараи мен Құтып, және Қисам Қатип, Хорезми, 15-ғасырда Асан Қайғы, Қазтуған, Шалкиізден басталып, 16-ғасырда Доспамбет, Ақтамберді, 17-ғасырда Жиёмбет пен Марғасқа, сондай-ақ «Ақындар ғасыры» атанған 18 ғасырда Бұхар мен Үмбетей,

Тәтіқара жыраулар, т.б., 19-ғасырдың бірінші жартысында Махамбет, Дулат, Шортанбай, Мұрат, Ақансері, Біржан сал сияқты ақындар мен сал-серілер, 19-ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген данышпан Абай бастаған ақын-жазушылардың шығармалары қазақ халқының әдеби тарихының үзілмес арқауы дер едім.

Ал 20-ғасыр басында сол ұлы тұлғалардың жолын жалғастырушылар – «Алыптар тобы» атанған ұлттың рухани көшбасшылар, Алаш арыстары Шәкәрім, Ахмет, Міржақып, Сұлтанмахмұт, Сәкен, Мағжан, Илияс, Жүсіпбек, Бейімбет, Мұхтарлардың өлмес туындылары дүниеге келіп, әлем әдебиетіне қосылды.

20-ғасыр біздің тарихымызда «Қазақ әдебиетінің Алтын ғасыры» деп аталды.

Әлем әдебиеті бір-бірімен байланыста өмір сүреді. Әрбір ұлттық әдебиет жеке-жеке жазылып, қалыптасқанымен өзара байланыссыз, бір біріне әсер-ықпал етпей, бірін бірі байытпай тұра алмайды. Халықтардың мәдени, сауда, экономикалық, әлеуметтік байланыстары әдебиет саласында да үздіксіз дамидына тарихтан көзіміз жеткен. Бұл әлемдік әдеби қозғалыстың тұрақты да заңды процесі, үрдісі деп білеміз.

Осы тұрғыдан алсақ, қазақтың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығын да әлемдік әдебиеттен жеке-дара бөліп, үзіп алып қарауға болмайды. Мағжан поэзиясы

өсі сусындап өскен қазақ поэзиясы мен Шығыс және Батыс ақындарының ең озық мектептерін бойына сіңірген, өз дәуірінің ең үздік дарынды тұлғаларының бірі.

Мағжан туралы академик Әлкей Марғұлан: «Қазақ халқы үшін Мағжан Жұмабаевтың маңыздылығы - ағылшындар үшін - Шекспирдің, орыстар үшін - Пушкиннің маңыздылығынан кем емес» деп баға берген.

Ал мен айтар едім. Мағжан Жұмабайұлы – Франсуа Вийон, Шарль Бодлер, Поль Верлен, Артюр Рембо, Малларме сияқты француз символистерімен, Брюсов, Ал.Блок, Мережковский, Анд.Белый, т.б. сияқты орыс символистерімен иықтас, қанаттас, деңгейлес ақын. Ал осы мықтылардан Мағжанның ерекшелігі - өз ұлтын жан-тәнімен сүйіп, оның тілі мен ділінің дамуына, білімі мен білігінің артуына жанын салып жұмыс істеп, ұлтының бостандық, азаттық жолындағы күресінде Патша өкіметінің де, пролетариаттық қызылдар өкіметінің де алдында бас имей, тізе бүкпей, қарсы тұрып, елінің отаршылықтан құтылуы үшін жанқиярлықпен қызмет етіп, жазадан қорықпай, қаламымен қамал бұзған қайраткер және өзінің ақындық мектебі жағынан қазақ поэзиясына Абайдан кейінгі ең көп жаңалық қосқан ағартушы қаламгер. Жанқиярлық ерліктің ең үлкені – ұлтың, халқың үшін, еліңнің болашағы үшін, адамзаттың арманы үшін, озық өркениетті меңгерген

ұрпақ тәрбиелеу жолындағы ұлы мақсаттар үшін тайсалмай жанын пиде ету. Мағжан Жұмабайұлы - дүлей дәуірмен, жауыз қоғамдармен бетпе-бет келгенде әлсіздік танытпай, өзін қаһармандықпен құрбандыққа қиған армен ұжданның, ерлік пен намыстың және асқақ адамгершілік пен кіршіксіз махаббаттың ақыны!

Мағжандай 20-ғасырдың басындағы қазақтың ең европалық ақынының 130 жылдық мерейтойын Нидерланды жерінде, осы Еуропаның төрінде ұйымдастырып, өткізіп отырған Сіздерге қазақ және түбі бір түркі әдебиетшілерінің атынан зор алғыс айтып, ризашылық білдіруге рұқсат етіңіздер!

Абай бастаған ақын-жазушылар- дың шығармалары қазақ халқының әдеби тарихының үзілмес арқауы

ВИЗИТ КАЗАХСТАНСКОЙ ДЕЛЕГАЦИИ В НИДЕРЛАНДЫ В АВГУСТЕ 2023 ГОДА: БЕССМЕРТНОЕ НАСЛЕДИЕ **МАГЖАНА ЖУМБАЕВА**

**Его (Магжана) поэтическая индивидуальность настолько
уникальна, что он перерастёт рамки своей эпохи.
М.Ауэзов, казахский писатель**

В августе 2023 года казахстанской делегации было посещено Королевство Нидерландов в целях осуществления обмена культурным опытом!

Республику Казахстан и Королевство Нидерландов связывают тесные торгово-экономические и дипломатические отношения, но дружба и сотрудничество этих двух стран не ограничатся данными взаимодействиями. Казахстан стремится продвинуться еще дальше и создать благоприятную среду для развития двустороннего партнерства в культурном взаимодействии.

Научно-исследовательский институт культуры Казахстана «Центр сближения культур под эгидой ЮНЕСКО» при поддержке Казахстанского Посольства в Нидерландах организовал литературный форум поэзии на тему «Бессмертное наследие», посвященный 130-летию со дня рождения великого казахского поэта Магжана Жумабаева 22 августа в Амстердаме, который прошел в рамках Генеральной конференции IFLA, где приняли участие свыше двух тысяч библиотечных и информационных специалистов из 100 стран, с целью повысить уровень культурной осведомленности, популяризировать имя поэта, осуществить знакомство книжного сообщества и читателей других стран со значимой личностью

казахской культуры и выставить национальное творчество на мировое обозрение.

Организаторами и участниками форума выступили выдающиеся деятели Казахстана, такие как Есдаулет Улукбек, председатель Союза писателей тюркоязычных государств при Тюркской, Ашимова Салтанат, заместитель директора Международного Центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО, Муналбаева Умитхан, директор филиала Международного центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО, Абилямажинова Бейбитгуль, директор Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова, Нурғалиева Газиза, руководитель Национальной Академической Библиотеки РК, Егимбаева Куляш, директор областной библиотеки имени Ш. Уалихана Северо-Казахстанской обл., Шарипова Маряш, руководитель КГУ «Централизованная библиотечная система» отдела внутренней политики, культуры и развития языков акимата Акжайынского района Северо-Казахстанской обл. и научные сотрудники и эксперты библиотек и НИИ культуры: Лапо П., Мертенов Е., Смагулов Б. и др.

Программа литературного форума была представлена презентацией книжной выставки, чтением стихов и исполнением песен Магжана Жумабаева на разных языках, выступлениями Чрезвычайного и Полномочного Посла РК в Королевстве Нидерландов Жумағалиева А.К. и выдающихся деятелей культуры Казахстана.

Поездка в Нидерланды не ограничилась литературным форумом.

В рамках программы состоялись официальные встречи казахстанской делегации с Верховным комиссаром ОБСЕ по делам национальных меньшинств Абдрахмановым К.К. и Чрезвычайным и Полномочным Послом РК в

Королевстве Нидерландов Жумагалиев А. К. относительно вопросов совместного сотрудничества в сфере культурно-гуманитарного развития в рамках сближения культур и обсуждения общих проектов по программам ЮНЕСКО.

В процессе проведения встреч участники услышали видеообращение Олжаса Омаровича Сулейменова о великом казахском писателе Магжане Жумабаеве и его значимости вклада в казахскую культуру.

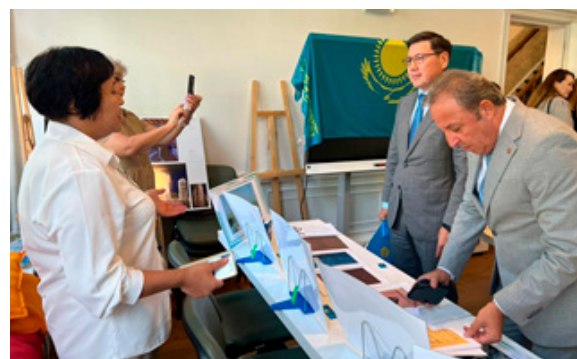
В дополнение по программе делегация посетила Библиотеку Дворца мира и провела двустороннюю встречу для заключения меморандума о совместном сотрудничестве, встречи с читателями и издателями, а также торжественную передачу книг известных казахстанских авторов в фонд библиотеки.

Помимо данных мероприятий 22 августа в Амстердаме для Казахской делегации был организован ужин от имени Чрезвычайного и Полномочного Посла РК в Королевстве Нидерландов Жумагалиева А.К.

Казахстанской делегацией в рамках программы также были посещены объекты Всемирного наследия ЮНЕСКО и других достопримечательностей в Амстердаме, Гааге и Роттердаме с целью осуществления культурного обмена и глубокого знакомства с историей, искусством и традициями страны, среди которых: Концентрические каналы XVII века в квартале Сингелграхт, которые представляют собой ансамбль квартала каналов Амстердама; Система оборонительных сооружений города Амстердам, которая является сложнейшей системой и строилась для сохранения Национальной башни, являющейся последним рубежом обороны голландского королевства; Ветряные мельницы в районе Киндердейк, что были внесены в список ЮНЕСКО в силу своих колоссальных размеров; Фабрика Ван Нелле, которая является блестящим образцом интернационального архитектурного стиля; Мадюрдам — парк миниатюр, который изображает модель голландского города в масштабе 1:25, состоит из типично нидерландских зданий и сооружений, оригиналы которых находятся в различных частях Нидерландов; Музей ван Гога, хранящий самую крупную в мире коллекцию картин и рисунков великого художника Винсента ван Гога, а также работы его современников.

Знакомство с культурными особенностями других стран и приобщение к истории и творчеству является значительным вкладом в формирование благополучного общества. Распространение знаний среди местного населения других государств сравнимо с заложением

фундамента к плодотворному сотрудничеству во всех видах партнерских отношений, ведь чем больше мы знаем о другой культуре, тем глубже мы ее понимаем!

АВГУСТ 2023 год

ОФИЦИАЛЬНЫЙ ВИЗИТ КАЗАХСТАНСКОЙ ДЕЛЕГАЦИИ В НИДЕРЛАНДЫ

«Его (Магжана) поэтическая индивидуальность настолько уникальна, что он перерастёт рамки своей эпохи»

М. Ауэзов, казахский писатель

В период с 19 по 27 августа Казахстанская делегация, среди которых выдающиеся деятели Казахстана, такие как Есдаулет Улукбек, председатель Союза писателей тюркоязычных государств при Тюркской, Ашимова Салтанат, заместитель директора Международного Центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО, Муналбаева Умитхан, директор филиала Центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО, Абильмажинова Бейбитгуль, директор Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова, Нургалиева Газиза, руководитель Национальной Академической Библиотеки Республики Казахстан и др. планирует совершить официальный визит в Нидерланды, в город Амстердам, Гаага и Роттердам с целью организации и проведения мероприятий в рамках Генеральной конференции IFLA в Нидерландах, где примут участие свыше 50-ти делегатов от Казахстана, целью которых является расширение границ популяризации имени Магжана Жумабаева, знакомство с творчеством великого поэта - земляка с научной, творческой интеллигенцией Европы.

На следующий день после прибытия насыщенная программа делегации начнется с посещения культурных объектов в Амстердаме, входящих во всемирное наследие ЮНЕСКО, а именно – Концентрические каналы XVII века в квартале Сингелграхт и

Система оборонительных сооружений города Амстердам, а также других достопримечательностей Амстердама.

21 августа в Гааге состоится встреча с Чрезвычайным и Полномочным Послом РК в Королевстве Нидерландов Жумагалиевым А.К., где пройдет обсуждение вопросов по совместному сотрудничеству в сфере культурно-гуманитарного развития в рамках сближения культур и общих проектов по программам ЮНЕСКО.

После встречи с Послом РК делегация направится в Peace Palace (Дворец Мира) – официальная резиденция Международного суда ООН и Постоянной палаты третейского суда, где планируется заключение меморандума о совместном сотрудничестве с библиотекой Дворца Мира, встреча с читателями и издателями. Здесь же состоится торжественная передача книг казахстанских авторов, таких как Абай, С.Торайгыров, М. Жумабаев, М. Ауезов, А.Нурпеисов, А. Кекилбаев, М.Мақатаев, О. Сулейменов, Д. Исабеков, Т. Абдиков и др. в фонд библиотеки.

22 августа Казахстанская делегация направится в управление ОБСЕ с целью официального визита к Абдрахманову Кайрату Кудайбергеновичу, Верховному комиссару ОБСЕ по делам национальных меньшинств.

После данной встречи в рамках ежегодного всемирного библиотечного и информационного конгресса Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА), проходящего 21-25 августа 2023 г. в г. Роттердам (Нидерланды), в Институте культуры Юнуса Эмре состоится Литературный форум поэзии на тему: «Бес-

смертное наследие», посвященный 130-летию со дня рождения выдающегося казахского поэта, педагога, основателя новой казахской литературы Магжана Жумабаева.

Сегодня Магжан Жумабаев признан одним из самых выдающихся поэтов современной литературы тюркских народов. Его имя хорошо известно ученым и исследователям Турции, Азербайджана, Кыргызстана, Узбекистана, Монголии, России. Стихи переведены на многие тюркские языки, русский, английский. 2023 год в Казахстане объявлен Годом Магжана. В республике на высоком уровне прошли празднования. На родине поэта в Северо-Казахстанской области состоялась республиканская мушайра «Мен өлмеймін, менікі де елмейді», международная научно-практическая конференция «Мағжан Жұмабаев - Тұран еркениеті мен Алаш идеясының ұлы ақыны». В ней приняли участие историки, литературоведы, ученые со всего мира.

Цель проведения литературного форума: Расширение границ популяризации имени М. Жумабаева, знакомство книжного сообщества и читателей других стран с великим казахским поэтом, проведение мероприятий, приуроченных к юбилею известного казахского поэта М. Жумабаева за рубежом, в том числе и в рамках Генеральной конференции IFLA, где примут участие свыше двух тысяч библиотечных и информационных специалистов из 100 стран.

Организаторами выступает Казахстанская делегация, при поддержке Казахского Посольства в Нидерландах.

Почетные гости: Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Казахстан в Королевстве Нидерланды, постоянный представитель Республики Казахстан при Организации по запрещению химического оружия Аскар Куанышевич Жумагалиев.

На литературном форуме поэзии на тему: «Бессмертное наследие», посвященный 130-летию со дня рождения Магжана Жумабаева будут проведены следующие мероприятия: прочитаны стихи М. Жумабаева на разных языках, с Монологом Magzhan Zhumabaev «I LOVE» «I believe in the youth», «The old city», «Evertwhere» выступит поэт Смагулов Бекзат, лауреат молодежной премии «Дарын», PhD, научный сотрудник Центра сближения культур, будут исполнены песни на слова Магжана Жумабаева, выступят также казахский поэт, журналист и редактор, Заслуженный деятель Казахстана У.Есдаулет и директор

филиала НИИ культуры Казахстана «Центра сближения культур под эгидой ЮНЕСКО» в г. Астана, Заслуженный деятель РК, профессора, д.п.н. У.Муналбаева на тему «Сближение культур через литературу». Также членами делегации Северо-Казахстанской области будет проведена Презентация книжной выставки трудов самого поэта и литературы, посвященной его жизни и деятельности.

Приглашенными гостями станут участники и гости Конгресса IFLA, соотечественники, проживающие в Нидерландах.

Далее делегация направится в город Роттердам с целью посещения Панельной сессии в рамках конференции IFLA (Международная Федерация библиотечных ассоциаций и учреждений), где выступит член делегации Сайдембаева А., Директор библиотеки Министерства Просвещения, PhD, Заслуженный работник культуры, с темой «Литературное наследие Магжана Жумабаева. Великий казахский поэт».

Здесь делегацию ожидает экскурсия по объектам Всемирного наследия ЮНЕСКО: «Ветряные мельницы в районе Киндердейк-Элсхаут и Фабрика Ван Нелле».

Данная поездка очень важна для национальной культуры Казахстана, она способствует расширению границ популяризации имени Магжана Жумабаева, познакомит книжное сообщество и читателей других стран с великим казахским поэтом, произведения которого являются достоянием нашей культуры.

ОРАЗА

Под утро сладок сон, но есть
одно желание святое,—
успеть чего-нибудь поесть!—
что не дает тебе покоя.

Ты просыпаешься чуть свет
и вдруг срываешься с постели,
спешишь на двор, полуодет:
не рассвело ли в самом деле?!

Нет, время есть — еще вздремнуть,
нырнуть скорей под одеяло!..
Но... утру указуя путь,
Шолпан взошла и воссияла.

Звезда торопит: «Ешь скорей!»
Она назойливее мухи.
«Бери побольше, пожирней,
не то подохнешь с голодухи!»
От яств ломится щедрый стол,
но все подчистят — будь уверен!—
ведь наш желудок что котел
и безотказен, и безмерен.

Задернуть полог — нет зари,
зари ничто не предвешает...
Лишь на столе свеча горит,
стыдливо пост наш освещает.

Ах, ораза! Жизнь так трудна,
и ты — не в благо, а в убыток!
Да будет проклята она —
привычка добровольных пыток!..

Перевод К- Бакбергенова

«Я верю в молодых»

В грозных и бесстрашных львов,
В тигров, чья отважна кровь,
В крепких крыльями орлов—
Верю, верю в молодых!

И в глазах их искр не счесть,
И в словах их пламя есть,
Им дороже жизни честь. —
Верю, верю в молодых!

В дерзких юных тех орлят,
Что на крыльях ввысь летят,
В небеса вперяя взгляд, —
Верю, верю в молодых!

Разве устает тулпар
Или сокол, что не стар?
Святость им — великий дар. —
Верю, верю в молодых!

Верю в тех, кто сердцем мудр,
Кто в одно из вешних утр
Стяг Алаша ввысь взовьют, —
Верю, верю в молодых!

ПОВСЮДУ

Повсюду по имени знают меня.
Орлу ли бояться воды и огня,
чьи лапы от крови чужой заскорузли,
который не праздновал труса ни дня.

В прыжке я взошел на высокий Алтай,
стрелу из степи посылал я в Китай.
Ни разу во мне ты не дрогнуло, сердце,
неужто изменишь теперь невзначай?!

Я — крепости приступом бравший герой,
считавший со львом поединок — игрой...
Коль вдруг испугаюсь озлобленной шавки,—
сырая земля, от позора укрой!..

Перевод Л. Казинцсоа

«Магжан Жумабаев имеет для казахско-го народа такое же значение, какое для англичан Шекспир, для русских — Пушкин».
 //Академик АН КазССР Алкей Маргулан

СПЕШУ

Мне степь даровала прозвание орла,
 Алтай и Урал — два могучих крыла моих.
 Я — любимец степного приволья,
 я вырос батыром без страха и зла.

Мой предок — гигант, коли хочешь узнать.
 Мудрейшей из мудрых была моя мать.
 Я — тигр молодой, я — летящее пламя.
 Эй, псы! Кто сумеет меня удержать?!

Коня оссдлаю и знамя взметну,
 в бою окровавленной саблей сверкну.
 Пусть в мире прославится сила волчонка,
 который забавою видит войну.

Дух прадеда я оживлю на века,
 ты будешь свободною, Сарыарка.
 Счастливыми вырастут, власть простирая
 над степью, потомки твои, великан.

Молись за меня, мой Алтай — моя мать,
 твой мальчик путь предка решил избрать.
 И милостив Тенгри! — спешу, торжествуя,
 волос твоих белых вдохнуть аромат.

Перевод А. Шириева

МОЕ ЖЕЛАНИЕ

Слышишь, судьба, не хочу подаяний!
 Полною мерой отмерь мне страданий,
 В огненном вихре сжигая дотла.
 Пусть этот вихрь мое тело корежит,

Испепелит, до золы уничтожит —
 Так, чтоб из глаз моих соль потекла!
 Волю мою ты повяжешь тюрьмою —
 Я Свое горе слезами омою.

Будешь пытаться ты разлукой меня —
 Рваться сквозь стены к
 возлюбленной стану
 Да под недреманным оком охраны
 Губы кусать, безысходность кляня.

И вот когда возрастут до предела
 Муки души и страдания тела,
 Чтобы уж знать — не бывает больней,
 Мысль о свободе спасением станет.

Чем недоступней она, тем желанней,
 Тем исступленнее песни о ней.
 Пусть же окрепнет рожденный в неволе
 Голос мой, полный печали и боли,

Пусть долетит он до Сарыарки
 И устремится к единственной цели —
 К душам сородичей. Да неужели
 Он не пронзит вас, мои земляки?!

СТАРЫЙ ГОРОД

О Старый город — мир сплошных чудес!
 Внимательней взглядишь в его приметы —
 мечети в дымке розовой рассвета
 и минаретов поредевший лес.

И голоса поющих громко мулл,
 взывающих с утра пораньше к Богу.
 На пыльных площадях — святош убогих
 звучит непрекращающийся гул:

они твердят на глиняных мазарах
 молитвы поминальные слова...
 А по соседству пенятся базары —
 там жизнь бушует, радостно жива:

в котлах парует ароматно мясо...
 А остальное ты увидишь сам,
 поскольку зрячий — верь своим глазам.
 Я ж умолкаю — и без слов все ясно...

Перевод Р. Тамариной

КЕНЖЕХАН МАТЫЖАНОВ

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ,
ҚР ҰҒА-НЫҢ КОРРЕСПОНДЕНТ МҮШЕСІ

ОЙЫН - ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ МӘЙЕГІ (ОЙЫНТАНУҒА КІРІСПЕ)

Аңдатпа

Мақалада автор ойынның адам өмірінде алатын маңызды ролін сонау ежелгі заманнан грек ғалымдарының зерттеулерінен бастап бертінгі дейінгі ғалымдардың еңбектерімен қарастырып, ойынның биологиялық қана емес, мәдени құбылыс екенін көптеген тұжырымды пікірлер арқылы дәлелдейді. Адамзаттың бала кезінен ересек кезіне дейін ойынмен дамып отырғанын, адамның көңіл күйіне, ойлау қабілетіне, қарым-қатынасына, жалпы тіршілікте ойынның қатысы болғанын, онсыз адам өмір сүре алмайтынын айтады. Қазақ халқында ойынның ұлттық мәдениетпен аласқанын, оны отандық ғалымдардың зерттегенін, қазіргі кезде ойынның зерттелу барысын сөз етеді.

Түйін сөздер: ойын, ойын мәдениеті, ойын туралы ғалымдардың пікірі, ойынтану, дәстүрлі ойындар, ойын өнері, бала ойыны, ересек ойыны.

Ойын өмірден жоғалып кетті деп елестетіп көрейікші. Адамзаттың санасын, ойлау жүйесін, рухани әлемін, көңілділікке, әзіл-қалжыңға, күлкі мен шаттыққа, лиризмге, әдемілікке, сұлулыққа деген нәзік сезімінің барлығын қара түнек басып кеткен болар еді.

Ойын – адамзатпен әлемісәттан бері бірге жасасып келе жатқан қоғамның рухани-мәдени өмірінің ерекше бір арналы саласы. Адамның ойлауға, сөйлеуге, шығармашылыққа, қарым-қатынас жасауға, қауымдасып өмір сүруге деген құлшынысы қаншалықты табиғи болса, оның өмір сүру салтында ойын да соншалықты маңызды орын алады. Егер байыптап қарайтын болсақ, адам тірлігінде ойынның араласпайтын саласы жоқ. Оған көз жеткізу үшін бір сәт ойын өмірден жоғалып кетті деп елестетіп көрейікші. Онда адамзаттың санасын, ойлау жүйесін, рухани әлемін, көңілділікке, әзіл-қалжыңға, күлкі мен шаттыққа, лиризмге, әдемілікке, сұлулыққа деген нәзік сезімінің барлығын қара түнек басып кеткен болар еді.

Қазақ тілінде "ойын" сөзінің мағынасы өте кең, ойындық элемент халықтың дәстүрлі мәдениетінің барлық саласына дендеп еніп, матаса байланысып жатыр.

«Ойын» сөзінің этимологиясына үңілсек те, оның тура мағынасы мен ауыспалы мағынасының өзінен қаншама көптүрлілікті көруге болады. Өмірдегі барлық құбылысты ойынға тән терминологиямен өрнектеп беруге болады. Мәселен, «күн шұғыласы ойнап тұр», «адам тағдырымен ойнама», «ойнап сөйлесең де ойлап сөйле», «өмірде әркім өз рөлін ойнап жүр» т.б. тіркестерден ойын сөзінің қаншама ауыспалы мағынасын байқауға болады.

Демек, ойын - қоғамның әлеуметтік өмірінің құрамдас бөлігі бола отырып, адамзат мәдениетінің қалыптасуы мен дамуындағы одан бөліп қарауға болмайтын ерекше құбылыс. Сондықтан да ойынды ғалымдар ұлттық мәдениеттің бастау бұлағы және оның дамуын нәрлендіріп отыратын алтын тамыр, халықтың өмір салтымен бірге дамып отыратын ерекше феномен деп таниды.

Соған сәйкес, ойын жөніндегі тарихи танымның да қоғамдық даму сатыларына сәйкес өрістеп отырғанын көруге болады.

Оның алғашқысы архаикалық дәуір десек, ойынға ежелгі гректер оқу мен тәрбиенің пәрменді құралы ретінде мән берді. Мәселен, әйгілі Платон (427-347) «адам - Құдайдың ойлап тапқан тамаша ойыншығы, адам өмірінің мәні сол міндетті абыроймен атқара білуінде, сондықтан да, адам өмірі мен ойындық элементтерге толы деген» ой айтады.

Аристотель (384 -322) өзінің "Саясат", "Риторика", "Поэтика" сияқты еңбектерінде Платонның ойын кеңейте отырып, ойынның рухани "рахатына" көңіл бөлді. Әсіресе, ойынның балалар өмірінен ерекше орын алатынына назар аударды. «Ойын арқылы олар келешек өмір дағдыларына үйренуі керек » дегенді

баса айтты. Әрине, бұдан кейінгі орта ғасырлық ғұламалар тарапынан да ойын табиғаты жөнінде біраз пікірлер айтылды. Дегенмен, ойынның жүйелі түрде ғылыми-философиялық тұрғыдан зерттелуі XIX ғасырдан басталады.

Мәселен, аталған тақырыпқа алғашқылардың бірі болып назар аударған Б. Паскаль ойынды адамның ауыр ойдан, жалғыздықпен жабығудан «қашуы», өзін-өзі алдарқату тәсілі деп пайымдаған екен. Ал ойынның эстетикалық мәніне тұңғыш назар аударған философ И. Кант болды. Ойынның философиялық-эстетикалық мәніне назар аударуды одан әрі Ф. Шиллер жалғастырды.

Бұл пайымды сол кезеңнің үлкен ойшылы Ф. Ницше кеңейте дамытты. Ол ойынның адамның рухани әлеміне тән екендігін айта отырып, адамдарды өмірде әрқайсысы өз рөлдерін ойнап «өмірдің қайғы-мұңынан жалтарып, беттеріне бетперде таққандар деп бейнеледі. Ол өзінің «Көңілді ғылым», «Заратустра осылай деген» сияқты әйгілі еңбектерінде ойынды өмірдің қатып қалған қасаң қағидаларынан құтылуға көмектесетін, адамның еркін ойы мен әрекетінің қалыптасуы мен орнығуына ықпал ететін феноменге балайды.

Әрине, ойынның рухани саламен байланыстылығы оның биологиялық тек тамырын мүлде жоққа шығармайды. Ойынның шығу тегін биологиялық негізге апарып тірейтін ғалымдар көбінесе жан-жануарлар тірлігінде де ойындық элементтердің бар екендігін көлденең тартады. Сонымен қоса, ойынға алдымен балалардың құмар болатындығын тілге тиек етеді. Осыдан барып, ойын үлкен өмірге дайындық, соған қажетті әрекеттерге үйрену-жаттығу жұмыстарының қайталамасы емес пе деген тұжырымға ойысады.

Ойынның еңбекке еліктеуден шыққаны жөніндегі пайымдауды материалистік көзқарастағы философтар дамытып алып кетті. Оны Ресейде алғаш негіздеген В.Г. Плеханов болды.

Ойын жөніндегі толғамдар бұдан кейінгі жылдары да толастаған емес. Әсіресе, балалар ойындарына деген назар күшейді. З. Фрейд сияқты ғалымдар балалар ойынының психологиялық жағына көп көңіл бөлді. Бұл, әрине, заңды құбылыс болатын. Сөз жоқ балалар ойындары тұлғаның дамуында ерекше рөл ойнайды. Ойын арқылы баланың ақыл-ойы, елестетуі, қиялы, шығармашылық қабілеттері дамиды. Ойын арқылы балаға эстетикалық, шығармашылық тәрбие беріледі, балалар еңбекке деген дағдыларды да ойын арқылы меңгереді, соның нәтижесінде еңбекке деген оң көзқарас қалыптасады. Демек балалар өміріндегі ойынның орны әрқашан төрде тұрады.

Ойынға психологиялық тұрғыдан қарау тек балалар ойынымен ғана шектелмейді. Жалпы алғанда ойын әлеуметтік-мәдени феномен ретінде адамдар қарым-қатынасына маңызды ықпалын тигізеді, жеке адам мен әлеуметтік топтар арасындағы қайшылықтарды шешуге қатысады. Сонымен қатар, ол көркемдік қабылдау мен көркем шығармашылыққа да психологиялық тұрғыдан араласады. Ойынға деген қызығушылық тек теориялық тұрғыдан ғана емес, оны жинап, жүйелеп, саралау тұрғысынан да белсенді жүргізілді. Соның нәтижесінде әлем этнографтары мен фольклористерінің қажырлы еңбегімен ұшан-теңіз мол материал жинақталды.

Ойынның адамзат мәдениетінің алтын өзегі болып табылатын ерекше құбылыс екендігін алғаш негіздеген көрнекті Нидерланд ғалымы Йохан Хейзинга (1872 – 1945) болды. Ол өзінің өткен ғасырдың отызыншы жылдары (1938) жазған “Homo Ludens (Ойынпаз адам). Мәдениеттегі ойын элементтерін анықтау тәжірибесі” деп аталатын әйгілі еңбегінде ойынды тұңғыш рет биологиялық емес, мәдени құбылыс ретінде қарастырып, оны мәдениеттану ғылымының әдістемесімен зерттеуді ұсынды. Адамзат қауымдасып өмір сүріп, қоғамдық-әлеуметтік өмірге дендеп енген сайын ойынның мәдениеттің құрамдас саласы ретіндегі маңызы арта түсті. Енді ойынды жануарлар дүниесі мен балалар тірлігінің тұрғысынан емес, адамзат мәдениетінің бастауынан бастап, қазіргі деңгейіне дейін бірге өріліп келе жатқан әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыру қажеттілігі айдан анық мәселеге айналды. Яғни, ойын қоғамдық-әлеуметтік өмірдің барлық саласына қан тамырдай таралып жатқан, адамның рухани әлемінен ойып орын алатын құбылыс.

Жоғарыда айтқанымыздай Йохан Хейзинганың еңбегі осы мәселені күн тәртібіне қоя отырып, ойынның философиялық мәніне деген көзқарасты күрт өзгертті. Осыдан бастап ойынды қоғамдық-гуманитарлық ғылымның ерекше нысанасы ретінде тереңдей қарастыра отырып, батыс ғылымында «ойынтану» («Игрология») деген арнайы сала қалыптасты.

Ойынды мәдениеттанушылық бағытта зерттеген Й. Хейзинга еңбектеріндегі пайымдаулар ойын феноменін философиялық тұрғыдан тереңдей саралауға жол ашты. Оның идеясын ту етіп ұстап өз теориялық толғамдарын негіздеген герменевтикалық бағыттағы “Шындық және әдіс” (“Истина и метод”) деген кітап жазған ғалым Х.-Г. Гадамер атты философ болды.

XX ғасырдың ортасында ойын теориясын дамытуға зор үлес қосқан, артына іргелі зерттеулер қалдырған көрнекті ғалам-

ның бірі француз КайуаРоже болды. Ол өзінің “Ойын және адамдар” (“Игры и люди”) атты монографиясы арқылы ойын тану ғылымының барлық мәселелеріне жауап іздеуге тырысты. Ол ойынды әлеуметтану ғылымының әдістемесі тұрғысынан қарастырды. Сол арқылы ойын, мәдениет, әлеумет, философия ғылымдарын бірлікте қарастыра отырып, өз кезіндегі өзекті мәселелер жөнінде келелі пікірлер айтты. Оның ғылыми ізденістерінің маңызы әлі күнге жоғары, сондықтан көптеген тілдерге аударылып жарық көруде.

Ойын теориясына шығармашылықпен назар аударғандардың қатарында Г. Гессенің әйгілі “Моншақ ойыны” (“Игра в биссер”) романын айтпай кетуге болмайды. Романда ойын мәдениеттің баламасы ретінде суреттеледі. Автор ойынды ашықтық пен адалдықтың, тәртіп пен үйлесімділіктің негізінде адам мен қоғамдық өмірдің барлық саласын ұйымдастырушы ретінде көрсетеді.

Ойын теориясына тағы бір тың көзқарасты өзінің “Философиялық зерттеулер” деп аталатын еңбегі арқылы Л. Витгенштейн деген ғалым алып келді. Ол ойынға тән сипаттар арқылы тілдің тылсым табиғатын ашуға тырысады. Ол алдымен тілдің мінсіз болмыс бітіміне назар аударды.

Л. Витгенштейн енгізген “тілдік ойындар” термині арқылы ойын ұғымы тіл теориясына, структурализм, постструктурализм мен постмодернизм философиясына кеңінен қолданысқа енді.

Түйіндеп айтқанда, жоғарыда аталған мәселелердің структурализм, постструктурализм, постмодернизм сияқты мәдени ғалымдардың ойын теориясына қатысты негізгі арналары осындай.

Кеңестік кезеңдегі мәдениеттің ойындық сипаты жөнінде айтқанда М.М. Бахтинің есімі ерекше аталады. Оның “Ф. Рабле және Орта ғасыр мен Ренессанс дәуіріндегі халық мәдениеті” атты еңбегі карнавал мысалында ойынды философиялық-әлеуметтік тұрғыдан талдаған зерттеу болды.

Бахтинше айтқанда: “Өзінің көрнекті, айқын әсерлі сипатымен және қуатты ойындық элементтерімен ол (карнавал) көркемдік-бейнелі формаға, әсіресе, театрлық қойылымдарға өте жақын. ... Ол өнер мен өмірдің шегінде тұр. Былайша айтқанда оны ерекше ойындық өрнекпен көмкерілген өмірдің бейнесі деуге болады. ... карнавалда өмір ойынға, ал ойын уақытша өмірге айналады. Карнавалдың өзіндік табиғаты да, тұрмыстың ерекше түрі болатын себебі де осында”.

Бахтиннің бұл еңбегі әлемдік мәдениеттану ғылымында ойын феноменін жаңаша пайымдауға орасан зор олжа салды. Оның ойын

теориясына енгізген "карнавалдық дүниетаным", "сананы карнавалдандыру", "театрланған әлем", "театрланған ойын-сауықтық мәдениет", "халықтық күлкі мәдениеті", "гротескілік бейне", "амбиваленттілік" сияқты көптеген ұғымдар мен түсініктер халық мәдениетіндегі ойындық элементтердің табиғатын ашуға зор мүмкіндік туғызды. Халық мәдениетінің ойындық қырын әр қырынан зерттеуге кейінгі зерттеушілерге кең жол ашты.

Басқаны айтпағанда, әлі күнге ойынның жан-жақты сараланған, бір тоқтамға тоғысқан анықтамасы қалыптасқан жоқ. Оның себебі ойын феноменінің бір сөзбен немесе бірер сөйлеммен тұжырымдауға сыймайтын аса зор көп қырлы күрделі құбылыс болуынан болса керек. Әлемде қанша түсіндірме сөздік болса, ойынның соншама анықтамасы бар. Ал ойын сөзінің ауыспалы, астарлы мағынадағы қолданыстарында тіптен шек жоқ. Бұл орайда, ғылыми зерттеулерден ойын табиғатын түбегейлі тиянақтаған тұжырымды ойды таба қою қиын.

Арғы Грек ойшылдарынан бастап, батыстың әйгілі ғалымдары оны әр қырынан зерделеп, алуан түрлі сипаттама беріп келеді. Егер оларды жинақтай сараласақ, ойынға тән мынадай басты сипаттарды жинақтап көрсетуге болады:

Йохан Хейзингадан бастап, ғалымдардың атап көрсететін ойынға тән **бірінші сипаты – оның табиғатқа байланған адамның тіршілік қамынан бостан еркін әрекет екендігі**. Нағыз ойыншы одан ешқандай пайда іздемей, тек рухани ләззат үшін ғана ойнайды. (Бұл жерде әңгіме кәсіптік спорт және құмар ойындар жөнінде емес). Қайта, керісінше ойын кезінде адам күйкі тірліктің құрсаулы ережелері мен заңдарынан, жүйкені шаршататын ауыртпашылықтарынан уақытша болса да басын арашалайды. Оған ойын табиғатында бірге өріліп отыратын жеңіл әзіл, ашы мысқыл, көңілді күлкі, жан жадырататын іс-әрекеттер себепкер болады. Жалпы, келемеждеу, күле білу қасиеті тек адамға ғана тән. Жануарлардың ешқайсысында ондай қасиет жоқ. Адам ойын арқылы әлденені бейнелеп, күйкі тірлікті жарықтандырып, әзілге, мазаққа айналдырып күле отырып, рухани күш-қуат алып қана қоймайды, ол өзінің кез-келген құбылысқа басқаша қарай білетін рухани еркіндігін де танытады. Ойынның осы сипатынан келіп туындайтын келесі ерекшелігі – **оның күнделікті күйкі тірліктен, шынайы өмірден бөлек, биік тұратындығы**.

Жоғарыда айтқанымыздай, ойын ешқашанда шынайы өмірдің көшірмесі бола алмайды, сондықтан ойындағы өмірді символдық сипаты өзінше жаңа әлемді туғызады. Мұндай жаңа әлемде туындаған бейнелер ұшқыр қиялға, ға-

жайып елестетуге, боямалы шындыққа қаншалықты бай болса, соншалықты әсерлі болады.

Ойынның үшінші сипаты ондағы шынайылықтың жоғары рухқа ие екендігі. Бұл жердегі әңгіме ойынға қатысатын тұлғалар, заттар, оқиғалардың күнделікті тірліктегі, тұрмыстағы сипатынан ерекшеленіп басқа сипатқа көшетіндігі жөнінде. Шынайы өмірдегі өз қалпын сақтай отырып, олар ойын кезінде шынайылық рухынан нәрленген басқа мазмұнға, басқа түрге, бейнеге айналады.

Мамандаратапкөрсетіпжүргенойынғатән төртінші сипат, ойынның өзіндік кеңістігі мен уақыт шеңберінің (хронотон) болатындығы.

Ойын – күнделікті тұрмыс әлемінің ішіндегі уақытша әлем. Ол әлденеше рет ойналады, ол жаңаруы, өзгеруі мүмкін, бірақ қалай болғанда да өзімен өзі болып қалады. Ойын кеңістігі – ойын әрекеті үшін алдын-ала белгіленген, арнайы бөлінген, берілген кеңістік. Ол материалдық нысан немесе ойша анықталған болуы мүмкін.

Екінші жағдайда, ойын әлемі ойыншылардың ішкі дүниесінде болады. Олардың түсінік пайымдары мен қиялы бойынша күнделікті әдеттегі өмірден өзгеше ойындық шындықтың бейнесі жасалады.

Ойынның өзіне ғана тән құрылымдық тәртібі мен ережесінің болатындығы – оның бесінші ерекшелігі. Бұл ережелер әрбір ойынның оның мән-мазмұнын, ойналу реті мен шекарасын анықтайды. Олар ойынның өзіне де, оған қатысатын ойыншыларға да жолбасшы нұсқаулық болады.

Тұтастай алғанда, ойынның өзіндік ерекшеліктерін айқындайтын жалпылама талаптарға мыналар жатады: ойынға барынша мән беру, ынты-шынтысымен беріліп құштарлықпен ойнау, ұтып шығуға тырысу, ойын кезінде барлық әлеуметтік мәртебе айырмашылықтарын естен шығару, адал, батыл, тәуекелшіл болу т.б.

Сонымен қоса, жалпы ережелердің қатарына ойыншылар ойын кезінде ерекше көңіл бөліп, назарында ұстайтын наным-сенімдерді, ырымдарды, әдет-ғұрыптарды да қосуға болады. Мәселен, үлкен ойындар басталар сәтте ақсақалдардан бата алады.

Ойынның келесі сипаты, оның тартыс пен тәуекелге құрылатындығы. Қатаң құрылымдық тәртіпті сақтай отырып, ойын барысындағы белгісіздік пен болжамсыздықты түсіндіру үшін импровизацияға да ерік беріледі. Ойындағы дәл осы белгісіздік пен болжамсыздық адамға ойын барысында әрқилы шешім қабылдауға таңдау еркін береді.

Жетіншіден, ойынның мақсаты мен мән-маңызы оның тұйықталған ішкі құрылымында болады. Кез келген әрекеттің бел-

гілі бір мақсатты көздейтіні белгілі, дегенмен мақсат әрқашанда адамның жекебас еркінен тыс болады. Яғни, адамдар өз тұрмысын жақсарту үшін еңбек етеді, қандай да бір жаңалық ашу үшін ғылыммен айналысады, жалғыздықтан құтылып, ұрпақ өрбітіп бақытқа қол жеткізу үшін отбасын құрады.

Осылайша, ойынның мақсаты да, мән-мазмұны да оның ішкі шеңберінде тұйықталады. Дегенмен, олар ойынның қызметтік міндетіне байланысты нақтыланады. Й. Хейзингаоның екі салада жүзеге асатынын айтады: "...ойын әлдене үшін тартысқа немесе сол тартысқа түсетін "әлденені" басқалардан көрі жақсырақ көрсетуге құрылады".

Жоғарыда санамаланған ойынға тән ерекшеліктерді жинақтай келгенде мынадай қорытындылар жасауға болады.

Ойын, ешқандай экономикалық пайданы көздемейтін; күйкі тірлік қажеттіліктерінен ада, мақсат-мүддесі өз шеңберінде тұйықталған адамзатқа ғана тән әрекет түрі болып саналады; ол шартсыз және шарттылық жағдайда өзінше ойластырылған шынайылыққа негізделеді. Оның өзіне ғана лайықталып ерекше рухқа ие болған мән-мазмұны болады, ол өмір сүру мүмкіндігін өзі қамтамасыз етеді. Ойын - ерікті түрде қатаң белгіленген ереже бойынша белгілі кеңістік пен уақыт аясында өтетін тегеуірінді ішкі қуатқа ие құбылыс. Ол адамға іштей арылуға өзгеше мүмкіндік туғызатын тебіреніс пен қуанышты әсерге бөлейтін іс-қимылдардан тұрады. Ойын адам өмірінің маңызды арнасы бола отырып, оны әрлендіріп, толықтырады. Ол өзінің әсерге толы бай мазмұн-мәнімен, көрнекі құндылығымен, рухани-әлеуметтік байланыстарымен жеке тұлға үшін де, жалпы қоғам үшін де үлкен сұранысқа ие. Ол адамзат тіршілігінің рухани құндылықтарының ешқайсысына ұқсамайтын даралық сипатқа ие, адамзат мәдениетіндегі әмбебап және өзінше ерекше дара сала болып табылады.

Ойын - ойлау, еңбек ету, мақсат құру, сөйлеу сияқты қабілеттері тәрізді адам баласына тән туа бітті қасиеттердің бірі. Ойнай білетін тіршілік иесі ретінде адам ойын түрлерін өзі құрастырады. Ол тарихтың бел-белестерінде дәстүрлі түрде жаңғырып, жетіліп отырады. Адам табиғатының дамып, жетіліп отыруына байланысты ойынның түрі де өзгеріп, жаңарып отырады. Ойынның құрылымының өзгеріп, мазмұнының күрделенуі адамзат дамуының үрдісінде анық байқалады.

Ойын мәдениетіндегі негізгі ортақ заңдылықтардың көріністеріне қарап ойынды – **балалар және ересектер** (әлеуметтік) ойындары деп екі үлкен топқа бөліп қарастыру қалыптасқан.

Балалар ойындарын топтарға жіктеуде де олардың жас ерекшеліктері басты назарға алынады.

Енді бір ғалымдар балалар ойындарын: сенсорлық ойындар, іс-әрекет (моторные) ойындары, алыс-жұлыс ойындары (игра-возня), тілдік ойындар, сюжетті-рөлді ойындар деп те жіктеп жатады. Айналып келгенде бұлай жіктеудің де түп негізінде жас ерекшеліктері жатыр. Мәселен, балдырған жастағы бөбектерге негізінен сенсорлық, моторлық, тілдік, алыс-жұлыс ойындары тән болып келеді.

Сенсорлық ойындардың мақсаты сәбидің сезім мүшелерін дамыту. Сәби қолына түскен затты жалықпай ұзақ уақыт ермек етуі (суды сапыру, сылдырмақты сылдырлату, кубиктерді жинау, шашу т.б.) мүмкін. Сол арқылы олар өздерінің көру, есту, сезу, ұстау, сияқты сезім мүшелерінің мүмкіндіктерін, қоршаған дүниенің сыр-сипатын сезінуге үйренеді.

Іс-әрекет ойындарының қатарына жүгіру, секіру, тербелу, айналу, домалау сияқты қимыл-қозғалыс әрекеттерін жатқызамыз. Мұндай әрекеттердің көбі бүлдіршіндер үшін ата-аналардың ұйымдастыруымен жасалып, олардың өзара қарым қатынас орнатуына ұйытқы болады. Іс-әрекет ойындары кезінде жеткіншектер жағымды сезім күйіне ғана бөленіп қоймайды, сонымен қатар дене қимылдарын үйлестіре жасауға дағдыланады.

Алыс-жұлыс ойындары (игра-возня) іс-әрекет ойындарының бір түрі деуге де болады. Мұнда үш-бес жастан асқан бүлдіршіндер өз қатарластарымен ойнауға үйренеді. Бүлдіршіндер алысып-жұлысып, күресіп, тіпті, төбелесіп жүргендей әрекеттерге барады. Сол арқылы олар бойындағы бұла күштен туындайтын артық қуатты ғана шығарып қоймайды, өз қимылдарын епті пайдалануға, дүлей күшті бұғалықтап, өшпенділік сезімдерін ақылға жеңдіріп тежей білуге, тең құрбысымен абайлап қарым-қатынас жасауға үйренеді.

Тілдік ойындар арқылы балалар дыбыспен, әуенмен, сөздің сазымен ойнай отырып, бейнелі ойлауға үйренеді. Оларды тілдің ойынға негізделген ішкі заңдылықтары қызықтырып баурап алады. Сюжетті-рөлдік ойындарда балалар әртүрлі рөлге кіру арқылы өмірдегі жағдаяттарды бейнелеп көрсетеді.

Ересектер (әлеуметтік) ойындары.

Ересектер ойынның "әлеуметтік ойындар" деп аталатынын, Й. Хейзинга оны адамзаттың ойын мәдениетінің ең жоғарғы формасы деп көрсетеді.

Тұтастай алғанда, ойындық мәдениет ұзақ уақыт өзгермейтін тұрақты сипатқа ие. Сол арқылы ұлттың ішкі ділін ұрпақтан ұрпаққа

көп өзгеріссіз жеткізіп отырады. Дегенмен әрбір ұлттық мәдениет өзінің ойындық дәстүрін уақыт тезіне салып іріктеуден өткізіп отырады, ойында қоғамдық өмірдің аталған мәдениетке тұғыр болатын маңызды заңдылықтары, құндылықтар жүйесі көрініс беріп отырады.

Жоғарыда тілге тиек еткен дәстүрлі ойын түрлерінің барлығы дерлік адамзат тірлігінде, қоғамдық өмір мен мәдениеттегі сан-салалы қызметінен туындайтын белгілі қалыптасқан мағыналық өзекке құрылады.

Ал ойынның басты қызметтері танымдық, тәрбиелік, қарым-қатынастық, әлеуметтендіру болып табылады.

Ойын адамның рухани дүниесін де байытады. Оның қуатты тәрбиелік пәрменіне байланысты ойыншының адамгершілік қасиеттерінің сапасы да артады.

Түйіндеп айтқанда, ойынның өзінше ерекше, әмбебап мәдени құбылыс екендігін қайталап айтқан жөн. Ол адамзат қызметінің басқа түрлерімен салыстырғанда жеке, өзінше бөлекше сипатқа ие. Адамның тұрмыстық болмысымен, қажеттіліктерімен, әрекет-ұмтылыстарымен тікелей байланысқан тұрақты құрылымымен әрбір нақты ойын түрі белгілі бір мәдени дәстүрдің, ұлттық болмыстың ерекшеліктерін де бойына сіңіреді. Ойын жан-жақты, көп салалы қызметке ие, сондықтан да оны адамзат болмысының, қоғам мен мәдениеттің аса маңызды феномені ретінде қарастырған жөн.

Жаңа заман ойындары жазу мәдениетінің нәтижесі ретінде оның бүкіл ережелері хатталып, жинақ ретінде жарияланып, оны игерудің, үйренудің әдістемелері жасалып, таратылады, сонымен қатар олар үнемі жетілдіріліп отырады. Дәстүрлі ойындар сияқты олардың көп нұсқалары болмайды, керісінше олар өзгермейтін тұрақты қалыпқа түседі;

Жаңа заман ойындарында ұлттық сипаттан көрі барша адамзатқа тән ортақ сипаттар басым, сондықтан олар бүкіл әлемге кең таралған;

Ең алдымен, дәстүрлі ойындар қандай да болмасын ұлттық мәдениетпен біте қайнасқан біртұтас рухани өзекке құрылған.

Қазақ ойындарына арналған алғашқы толымдырақ жинақ өткен ғасырдың отызыншы жылдарының соңында орыс тілінде М. Гуннердің құрастыруымен «Сборник казахских национальных игр и развлечений» деген атпен жарық көрді. Кейіннен бұл еңбек М. Рахымқұлов деген автордың қосылуымен толықтырылып қайта басылды.

Дегенмен, қазақтың ұлттық ойындарын жинау мәселесі мақсатты, бағдарламалық жолға қойылған жоқ. Оны ел арасынан жазып алып, хатқа түсіру мен ғылыми жүйеге түсірудің әдістемесі де, нұсқаулығы да жасалмады. Соның зардабынан қаншама халық ойындары ұмытылды, ескерусіз қалды. Егер шынайы ден қойылса, қазірді өзінде де біраз материалдарды жинақтауға болар еді, өкінішке орай оған да жете мән беріліп отырған жоқ.

Қазақтың ұлттық ойындарын ұзақ жылдар жинап, жүйелеп, зерттеу жұмыстарын жүргізген Б.Төтенаев еңбектері де ойынтану саласына қосылған сүбелі еңбек деуге болады.

Балалар ойындарын жинап, жүйелеп, оны халық педагогикасының арналы саласы ретінде қарастырған Е.Сағындықов еңбектері де сол кезең үшін маңызды қадам болды.

Еліміздегі баспа орындары ойындарға арналған жинақтарды да оқтын-оқтын басып шығарып отырды. Ел аймақтарына ғылыми экспедициялар ұйымдастырылып, шетелдерде қоныстанған қазақтар арасынан да көптеген деректер жинақталды. Солардың ішінде қазақтың “ауызша (қара) есептерін” жинақтаған интеллектуальдық ойындардың тамаша топтамасы жарық көрді.

Ұлттық ойындарды педагогикалық тұрғыдан пайдалануға арналған ғылыми жұмыстар жазылды. Олардың қатарында Е.Мұхиддиновтің, А.Құралбекұлының, С.Әкімбайұлының, Е.Алимхановтың т.б. еңбектерін атауға болады.

Тұтастай алғанда, қазақтың ұлттық ойындары толық жиналып, сараланып, ғылыми жүйеге түсіріліп жан-жақты зерттеле қойған жоқ. Бұл шағын шолу мақаланы осы олқылықтың орнын толтыруға себепші бола ма деген оймен жазып отырмыз. Өздеріңізден сындарлы пікір күтеміз, қадірменді оқырман.

СЕРИК ТУРАРОВИЧ СЕЙДУМАНОВ

АКАДЕМИК НАН РК, Д.СОЦ.Н., ПРОФЕССОР,
ГЕНЕРАЛЬНЫЙ ДИРЕКТОР ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ,
ПОЛИТОЛОГИИ И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ КН МНВО РК

ЗАРЕМА КАУКЕНОВНА ШАУКЕНОВА

АКАДЕМИК НАН РК, Д.СОЦ.Н., ПРОФЕССОР.

ТРАДИЦИЯ КАК РЕТРАНСЛЯТОР СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА

**Казахстанского
подхода к
решению
модернизаци-
онных задач
в том, что
культурно-наци-
ональная идентич-
ность не предпола-
гает отказываться
во имя настоящего
от своего
прошлого и его
культуры**

Аннотация

Целью статьи является рассмотрение традиции как передатчика социокультурного опыта, его смысложизненных ценностей. Авторы раскрывают структуру и содержание традиции, определяют ее сущность с позиций методологии примордиализма и конструктивизма, выявляют особенности двух подходов и показывая развитие их идей в современной культуре. В статье также рассматривается казахстанский контекст дискурса традиции, актуальность которого вызвана модернизацией общественного сознания Казахстана и построением Нового Казахстана, что обосновывается на основе социологического измерения казахстанской реальности.

Аннотация

Мақаланың мақсаты дәстүрді әлеуметтік-мәдени тәжірибенің, оның өмірлік құндылықтарын таратушысы ретінде қарастыру. Авторлар дәстүрдің құрылымы мен мазмұнын ашады, оның мәнін примордиализм мен конструктивизм әдіснамасы тұрғысынан анықтайды, екі көзқарастың ерекшеліктерін анықтайды және қазіргі мәдениеттің дамуын көрсетеді. Сондай-ақ, мақалада Қазақстанның қоғамдық санасын жаңғырту және Жаңа Қазақстанның құрылуынан туындаған дәстүр дискурсының қазақстандық мәнмәтіні қарастырылады, ол қазақстандық болмыстың әлеуметтік өлшемі негізінде негізделеді.

Abstract

The purpose of the article is to consider tradition as a carrier of socio-cultural experience and its life values. The authors reveal the structure and content of the tradition, define its essence from the standpoint of the methodology of primordialism and constructivism, identify the features of two approaches and show the development of their ideas in modern culture. As well as the article describes the Kazakh context of the tradition discourse, the relevance of which is caused by the modernization of public consciousness in Kazakhstan and the formation of a New Kazakhstan, which is justified on the basis of the sociological dimension of the Kazakh reality

ВВЕДЕНИЕ

Происходящая в настоящее время модернизация казахстанского общества нацелена на формирование сильного государства и конкурентоспособной нации, которая должна стать качественно новой, соответствующей запросам времени и адекватно отвечающей на его вызовы. Для достижения этой цели политическим руководством Казахстана предложена масштабная программа, включающая в себя реформирование не только экономического основания общества и его политической системы, но и ключевого структурного компонента реформирования казахстанского социума – его общественного сознания.

Как показывает история, надстроечные явления общественной системы и структурные компоненты общественного сознания обладают не столь высоким порогом мобильности, как этого требует настоящее время, и они порой гораздо медленнее реагируют на происходящие изменения в экономической и политической сферах общества. Это говорит о том, что изменения в этой сфере носят глубинный культурно-исторический характер, сложны и особенно трудны, так

как их решение далеко не всегда напрямую зависит от изменений в сфере потребления и господства интереса, а определяется сущностным характером и способом бытия человека в мире, его духовно-нравственным личностным самоопределением.

В настоящее время общественное сознание не только казахстанского общества, но и других стран мира, испытывает давление факторов, с которыми ранее не сталкивалось человечество, вступающее в новую фазу культурно-цивилизационного и технологического развития, что делает настоящее время и его событийный ряд мало предсказуемым, придавая ему в силу этого турбулентный характер и рождая новые угрозы. Для современного состояния общественного сознания чрезвычайную опасность представляет такое явление, как «идеологический вирус», прежде не имевшее столь подавляющего влияния, каковое существует в настоящее время, и которое способно благодаря Интернету и новым коммуникативным средствам связи в кратчайшие сроки овладеть большой аудиторией.

В потоке лавинообразной информации, неустойчивости и взрывоопасности современного положения на геополитической арене мировой истории, переживающей кризисные явления глобального характера и геополитической борьбы интересов, индивиду не столь сложно оказаться в плену иллюзий и ложных приоритетов и гораздо сложнее выбрать истинный путь, обрести прочный остов мировоззрения и стержень нравственного поведения. Пребывание в виртуально-сетевом пространстве лишает индивида связи с реальным социокультурным пространством, разрывает устоявшиеся формы общения, приводя, как результат, к потере устойчивого основания межличностных связей, прежде всего к потере связи между старшим и молодым поколениями, к нарастающим угрозам в отношении культурно-национальной идентичности, так как происходит разлом культурной преемственности.

В этом контексте современная социогуманитаристика все больше акцентирует внимание на факторах, определяющих культурную самобытность нации, на сохранении, образно говоря, «корневой системы» нации, но в то же время

настаивая на модификации в новых исторических условиях ее «ветвей и кроны». Данная тенденция проявила себя в виде модернизационной теории современного типа, получившей распространение в качестве теории модернизации на основе национальной культуры. Казахстан, как это следует из основополагающих и стратегических документов нашего государства, следует этой модернизационной модели.

Она предполагает утверждение современного и нового на фундаменте прошлого, обогащение лучших достижений прошлого уникальным содержанием настоящего, обновление на основе прогрессивного опыта современности. Этот процесс совершается благодаря преемственности, в которой выражает себя традиция. Традиция и новация, их связь и соотношение становятся ключевыми проблемами новаторского реформирования общества. Поскольку традиция становится значимым ресурсом современной модернизации Казахстана и ее содержание актуализируется в дискурсе современной социогуманитаристики, становясь важнейшим ее понятием, аккумулирующим смысловое значение развития, постольку необходимо рассмотреть ее роль и значение как передатчика смысловых ценностей человека в современной культуре Казахстана и модернизации общественного сознания, чему и посвящена данная статья.

ТРАДИЦИЯ В СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННОСТИ

Обращение социогуманитарного знания к проблеме традиции имеет свою историю и в первую очередь связана с историческим процессом трансформации традиционного общества, которая стала знаменательной вехой развития человечества, отражающей переход к современному типу общества. Достижения в области изучения традиции имеют разноплановый характер, показывая многообразие исследований, в одних из которых проявился повышенный интерес к истокам культурно-цивилизационного развития человечества, изучению его родового начала – первобытному обществу и формированию в нем традиции; в других же возобладала исследовательская тенденция к изучению бо-

лее позднего исторического периода, нежели первобытный, - к переходу от традиционного общества к современному типу общества.

Поскольку современность испытала масштабные геополитические события мирового значения в виде двух войн XX века, в одной из которых было применено атомное оружие, и осмысление мирового политического процесса выдвинулось на передовые позиции, постольку проблематика трансформации традиционного общества стала активно рассматриваться сквозь призму мирового политического процесса. Она также исторически отождествилась с трансформацией общества по западному образцу, и стала рассматриваться в литературе в контексте соотношения Востока и Запада в силу его исторически более поздней по времени трансформации, предполагающей свое осуществление по пути следования Западу. Все это, вместе взятое, явилось причиной рождения теории «догоняющей модернизации», концепций вестернизации, американизации и т.д., а в последующем уже на основе модернизации не-западных обществ привело к теории модернизации на основе национальной культуры, где формирующаяся новая идентичность опирается на традицию и вырастает на ее ценностях. В.Г. Федотова называет этот процесс постмодернизацией, когда, как она утверждает, «старые ценности явились источником институтов современности (постсовременности)». В этом контексте, по ее мнению, «постмодернизацию можно рассматривать как новый виток модернизации на основе культуры» [1, с.200]

Будучи разнообразным, дискурс традиции в современной исследовательской среде наполняется разными точками зрения и ракурсами изучения, внося, как это было и ранее, разночтения, как в собственно определении того, что является собой традиция, так и в определении ее роли и значения в социокультурных процессах. В отношении первого не сформировалась отчетливая и общепринятая теория, в отношении же второго имеют место прямо противоположные утверждения, равным образом обосновывающие и консервативно-негативное, и позитивно-устойчивое

влияние традиции на современность. Традиция отлчительно интерпретируется в различных областях социогуманитарного знания – философии, социологии, культурологии, политологии, истории, литературоведении, психологии и др., коррелируя с предметной областью этого знания, его теоретическим уровнем, методологическим инструментарием, гносеологической позицией субъекта исследования, а значит процесс проблематизации данной темы остается не завершённым.

Во всемирной энциклопедии «Философия» традиция трактуется следующим образом: «Традиция (лат. *traditio* – передача, придание) – универсальная форма фиксации, закрепления и избирательного сохранения тех или иных элементов социокультурного опыта, а также универсальный механизм его передачи, обеспечивающий устойчивую историко-генетическую преемственность в социокультурных процессах» [2, с.1088]. Таким образом, традиция трактуется как универсальная форма, в которой фиксируется, с одной стороны, то, что важно и значимо для функционирования общества, определенная социокультурная и ценностная информация о главном, а, с другой стороны, способ и механизм передачи социокультурного опыта от поколения к поколению, увязывающие в единство прошлое и настоящее. Благодаря традиции осуществляется духовно-ценностная коммуникация прошлого и настоящего, преемственность поколений и ретрансляция жизненных смыслов и ценностей человека и общества, сформированных в ходе культурно-исторического развития.

В литературе, изучающей традицию, различают первичный, дорефлексивный и рефлексивный типы традиции, представляющие собой формы, обладающие определенной автономией. Дорефлексивная традиция включает в себя смыслы и матрично передает их непосредственно-практически через определенные действия, закрепленные ритуалом, и устную коммуникацию, через фольклор и мифологию. Общество осуществляет свою жизнедеятельность через традицию, проживая в ней и, тем самым, не имея потребности сохранять наследие прошлого, так как оно - живое настоящее, утверждающее себя посредством

обычая и ритуала, вечного возвращения на круги своя. Но непосредственно существующая традиция со временем подвергается рациональной письменно-знаковой обработке, закрепляясь в текстах, письменных источниках культуры, и вновь возвращается в реальную действительность определенными формами поведения и регуляции общественных отношений. При этом она обрабатывается и трансформируется как теми, кто осуществлял ее обработку (творцами культуры), так и теми, для кого она была предназначена (потребители социокультурного опыта), становясь вторичной, рефлексивной традицией. Рефлексивные традиции имеют большой потенциал развития, переинтерпретации прошлого. Возможность их изменения является условием их сохранения и воспроизводства в новых социокультурных системах.

В исследованиях, посвященных традиции, подчеркивается, что традиция представляет собой сложное образование [3, 4], в котором выделяются предметный и нормативно-регулятивный компоненты, которые соответственно показывают, что является объектом традиции, каково содержание передаваемого наследия, его ценности и смыслы, с одной стороны, и что из социокультурного опыта последующие поколения используют в регуляции общественных связей и жизнедеятельности общества. Кроме этого, исследовательская база показывает, что традиции рассматриваются с точки зрения процессуальности и рефлексивности, и тогда в ней выделяют процессуальный и рефлексивный компоненты, которые соответственно отражают закрытый или открытый, общий или профессиональный и другие способы передачи наследия, а также отношение к традиции со стороны субъекта, выбирающего традицию, которая может быть негативной, зрелой или незрелой, осознанной или бессознательной и т.д. Традиция также определяется как подвижно-пластичная форма, в процессе передачи которой посредством консервативной составляющей, вбирающей в себя накопленный социокультурный опыт, и креативно-творческой составляющей, аккумулирующей в себе новый опыт, осуществляется процесс преемственной связи прошлого

и настоящего.

При этом важным условием этой связи является соотношение ценностных ориентаций индивидов с традицией, носителем которой он является. Для понимания этого взаимоотношения Н.Р. Хупения вводит понятие «ценностный статус традиции», определяющий степень значимости тех традиций, которые поддерживают и воспроизводят ценности, имеющие непреходящее значение на протяжении длительного времени и жизни многих поколений. Под «ценностным статусом традиции» данный автор подразумевает «место традиции в аксиологическом пространстве человеческого бытия» и обозначает этим «значимость традиции для реализации/воспроизводства индивидом своих ценностных ориентиров». «Иными словами, - пишет он, - ценностный статус традиции есть производная от ее положения в ценностной системе координат индивида. Данный статус определяется в результате ценностного отношения индивида к традиции, т.е. тем, насколько значимы для него те традиции, которые поддерживают ту или иную ценность, и насколько велик их потенциал по сравнению с другими способами сохранения и реализации ценностей» [5, с.119]. Традиция с высоким ценностным статусом становится важнейшим каналом утверждения и закрепления ценностей в сознании общества и индивида.

В современной социогуманитаристике рассмотрение традиции с точки зрения методологического исследовательского ресурса осуществляется в рамках двух подходов: натуралистического и конструктивистского. Натуралистический подход выражает позицию объектного знания, которая базируется на представлении об объективном определении социокультурного наследия прошлого как сохраняющего или изменяющего свою качественную определенность при переходе в новые условия функционирующего общества. Конструктивизм же выражает позицию субъектного знания, которая рассматривает традицию как символическую конструкцию, постоянно создаваемую поколениями людей, субъектами и творцами истории и культуры, и меняющуюся в зависимости от интерпретационных возможностей осмысления и пе-

реосмысления прошлого.

Идеи традиционализма примордиалистского характера, выраженные разными представителями, получили распространение в современной культуре в виде «интегрального» или «глобального» традиционализма, основывающегося на онтологическом понимании традиции и натуралистическом подходе. Традиция, выступающая в качестве изначальной формы организации жизни, покоящейся на духовных, сакральных основаниях, концептуально, но с новыми оттенками, развивается в трудах Р. Генона, Т. Буркхарта, А. Кумарасвами, Ф. Шуона, Ю. Эволя, М. Элиаде и других. Ими дается негативная оценка современного состояния общества и осуществляется фундаментальная критика со стороны представителей эзотеризма имеющих место социального порядка, культуры и мировоззренческих взглядов современного общества и эпохи секуляризма.

Традиция трактовалась ими как глубинный и дорегиозный исток, аутентичное состояние общества, где, согласно Р. Генону, существует Изначальная и Единая Истина, Примордиальная Традиция, которая является синтезом всех истин человеческого мира и цикла человеческой истории и отражается в своих вторичных формах – религиозных и традиционных. Земной мир представляет собой проекцию Единого Архетипа, проявленную в ограниченном пространстве земли и человеческой истории. Это надчеловеческое начало раскрывается в непосредственном опыте сакрального, маркирует область ценностного, делая ее отличной от сферы полезностного, поэтому сфера сакрального отделяется и отличается от сферы профанного. Она – особая онтологическая реальность, наделенная полнотой бытия и сообщающая эту полноту человеческому существованию. Именно поэтому М. Элиаде полагает, что «для историка религий знаменательно всякое проявление священного: каждый ритуал, каждый миф, каждое верование и каждый образ божества отражают опыт священного и потому несут в себе понятия бытия, смысла, истины» [6, с.6]. Традиция, согласно С.-Х. Насру, является живым присутствием божественного и священного, источником истинного знания,

выражаемого *philosophiaperennis*. Это – вечная мудрость, поэтому исламская интеллектуальная традиция в разнообразных своих формообразованиях видит источник этой единственной истины, которая представляет собой «Религию истины».

Во второй половине XX века происходит переосмысление понимания традиции и традиционализма в русле конструктивизма [7], что было связано с развитием идеи о том, что традиция не противоречит критической рефлексии разума, социальным изменениям и динамике развития, и оказалось сопряженным с исследовательскими программами по изучению памяти М. Хальбвакса и А. Варбурга [7, с.56]. Согласно А.Г. Васильеву, одним из первых, кто переосмыслил традицию в новом тренде XX века, был видный социолог Ф. Знанецкий, который акцентировал внимание на «человеческом коэффициенте» традиции. В работах Е. Шацкого было выделено три подхода к рассмотрению связи прошлого и настоящего – деятельный, объективный и субъективный, а также раскрывалось, что традиция связана с сознательной установкой индивидов на передачу и закрепление определенных элементов социокультурного опыта, которые имеют ценностную значимость. В работах Э. Шилза показывалось, что главным в традиции является межпоколенческая передача социокультурного опыта, т.е. его значимость, которая признается достойной подражания в соответствии с существующими образцами культуры. Монография «Изобретение традиции» под редакцией Э. Хобсбаума и Т. Рейнджера ознаменовала утверждение идей конструктивизма в дискурсе традиции.

Подводя итоги развития дискурса традиции в современной социогуманитаристике, А.Г. Васильев заключает, что «концепт традиции в современном социально-гуманитарном знании трансформируется в направлении, сближающим его с понятием культурной (социальной) памяти. Рубеж 1980-1990-х гг. ознаменовался формированием новой трансдисциплинарной области знания – *memory studies*. ... В настоящее время «традициология» ... и *memory studies* фактически представляют собой одну область комплексного исследования феномена пе-

редачи культурной информации и постоянно развертывающегося процесса реконструкции культуры» [7, с.62].

Таким образом, во второй половине XX в. в социогуманитаристическом ряду с натуралистическим, примордиалистским подходом получил обоснование и развитие конструктивистский подход, который был вызван к жизни новыми условиями жизнедеятельности общества (урбанизация, индустриализация и постиндустриализация, демократизация и т.д.), потребовавшими новых решений задач, поставленных временем, и в котором возобладал взгляд о том, что социальные системы, нормы, институты не являются изначально данными, а являются продуктами активной конструктивистской деятельности индивидов.

ОТ ПРОШЛОГО К НАСТОЯЩЕМУ:

казахстанский контекст ценностного дискурса традиции

Обретение Казахстаном независимости закономерно поставило не только перед политической элитой общества, но и его широкими слоями вопросы укрепления национального суверенитета, сохранения национально-культурной идентичности, что объективно обратило внимание интеллектуальной общественности страны на проблему истоков и корней национально-культурной идентичности. Президент нашей страны К.К. Токаев в статье, посвященной 30-летию независимости Казахстана, подчеркивал, что «... оставаясь частью мирового сообщества, мы должны трепетно относиться к своим корням. Нельзя отрывать от своей самобытной культуры и уникальных традиций, которые составляют нашу национальную идентичность. Только оберегая и укрепляя ее, мы сможем сохранить себя в цивилизационном хаосе» [8].

Особенность казахстанского подхода к решению модернизационных задач состоит в том, что культурно-национальная идентичность не предполагает отказываться во имя настоящего от своего прошлого и его культуры, каким бы трагическим или печальным оно ни было, от его гуманистических ценностей и фундаментальных ценностных установок, которые были сформированы на протяжении многовекового развития. Это нашло свое выражение

в основополагающей установке модернизационного процесса на то, чтобы сделать лучшие традиции основой нашего движения вперед и важным условием успеха модернизации. Реализуемая в настоящее время политическая идея «Новый Казахстан» обуславливает укрепление духовных скрепов единства народа Казахстана, сохранения и приумножения его культурно-национального достояния,

Уже в первые годы независимости была принята «Концепция становления исторического сознания в Республике Казахстан» – документ, востребованный растущим национальным самосознанием, внутри которого произошел всплеск интереса к национальной истории и культуре прошлого, которые в условиях советского общества были нивелированы и переведены на периферию исторических исследований в силу реализации нового проекта общества, ранее не существовавшего в истории и основанного на ином фундаменте, чем традиционное или капиталистическое общество. Во имя общества новой формации идеологически замалчивалась или крайне мало освещалась прежняя история Казахстана, которая зачастую интерпретировалась в модусе негативности, так как необходимо было показать, что подлинная история страны и государства начинается с преобразований на социалистических началах.

Между тем, культура и история Казахстана развивались в ареале постоянного взаимодействия и взаимопроникновения культур Евразии, взаимной зависимости и взаимовлияния кочевых и земледельческих народов, где длительное время осуществлялась поликультурная коммуникация, поликонфессиональное и полиэтническое сосуществование в едином историко-культурном ареале. Являясь автохтонным народом, казахи явились преемниками традиций и культуры тюркоязычных племен Евразии, их история имеет непрерывный характер, а государственность – продолжение государственности крупных кочевых империй и ханств, издревле существовавших на территории Казахстана. Противоречие между официальной идеологической картиной истории и культуры, которая была представлена в советский период, и объективной, реальной историей и культурой региона обусловило не-

обходимость переоткрытия прошлого Казахстана, восстановления истины в своих правах. Концепцией исторического сознания государство продекларировало идеологическую нацеленность на пересмотр прежних парадигмальных установок и определило основные задачи, направления и приоритеты переформатирования взгляда на историю и культуру Казахстана.

Закономерным результатом данного события стал поворот исследовательского интереса к тюркской истории и культуре, номадическому образу жизни, древним этапам развития истории и культуры. В работах казахстанских ученых предстала палитра новых исследований, выраставших на достижениях тюркологов прежних лет и осуществлявшихся в новых условиях с позиции обновленной мировоззренческой и методологической парадигмы. Тенгрианство стало рассматриваться не только как религия, но как открытое мировоззрение, содержащее в себе религиозную идею, но не институализировавшее ее, так как это было продиктовано особенностями тенгрианства. Это точка зрения была представлена в работах Н.Г. Аюпова, где он утверждал: «Тенгрианство необходимо рассматривать как открытое универсальное мировоззрение, как реализацию антропосоциального преломления бытия» [9, с.14]. А.Г. Аюпов также показал, что ценностное содержание тенгрианства определялось его нравственным стержнем, который в концентрированной форме выразился в концепте «адамгершілік» [9, с.192]. Закрепляясь в традиции, передаваясь от поколения к поколению, этот нравственный кодекс являлся своеобразным маркером тюркского духовного мира, определения смысла жизни человека и его отношения к смерти, к другим людям, к вопросам справедливости, свободы и счастья, исторически становясь стержнем культурного кода казахов.

Духовно-нравственный смысл тенгрианства основывался на признании онтологической связи человека с родом, существовании человека в единстве с природой, постоянной мировоззренческой корреляции трех миров – верхнего, среднего и нижнего, их значимости для жизнедеятельности и смыслообразования индивида, на «обоожествлении» природы, что тре-

бовало не наносить ей, как и своему роду, вреда, почитать старших, уважать духов предков и память об ушедших. Тенгрианством освящалось идеей непрекращающегося движения жизни и ее вечноговозвращения, в котором обретается смысл человеческой жизни. Метафизика нравственно чистого и светлого пути, заключенная в нем, культивировала праведность, нравственную чистоту и доверительность отношений, гостеприимство, преданность и служение, любовь к родной земле, коллективизм и толерантность [9, с.195-196, 10, с.37].

Важнейшие компоненты тюркской духовности и ее ценностные ориентации, вырабатывая уважительное отношение к природе, к естественной среде обитания номадов, закрепились в мировоззренческом континууме казахского этноса, выражая экологическое отношение к природе, реактуализация которого является одной из задач современности. Уважение к старшим, равно как и проникнутое духовностью отношение людей друг к другу, развилось в казахском традиционном обществе, согласно исследованиям К.Ш. Нурлановой, в имеющие особое значение геронтологическую концепцию и концепцию общения, движимого интенцией общаться на глубинном «потаенно-духовном уровне», где высоко ценится культура слова и его роль в регуляции общественных отношений, воспитании человека, передаче образцов поведения и смыслообразования [10, с.5-6].

Сохраняясь в социокультурной памяти народа, в традициях и обрядах, эти ценности имеют конструктивно-проектный потенциал развития в новых исторических условиях, о чем свидетельствует настоящая история Казахстана и что подтверждается проводимыми в стране научными исследованиями. Так, например, по заказу Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, который в 2018-2020 гг. выполнял проект, посвященный формированию казахстанской идентичности в контексте задач формирования общественного сознания, в 2019-2020 гг. Центром бизнес информации, социологических и маркетинговых исследований «BISAM – CentralAsia» было проведено социологическое исследование, затрагивающее среди прочих и вопросы мен-

тального мира казахов, неотъемлемой частью которого является традиция. Представленность этих вопросов в общественном сознании современного казахстанского общества показывает, что ценности, идущие из времен прошлого, принимая характер общезначимых и универсальных ценностей, воспроизводят себя в настоящем.

Опираясь на данные проведенного массового социологического опроса [11, с.114-138], остановимся лишь на некоторых аспектах рассматриваемой темы, показывающих правомерность высказанного утверждения о позитивных проектных возможностях традиции и ее ценностей в современных условиях. Например, отвечая на вопрос: «Какие, на Ваш взгляд, базовые ценности характеризуют традиционную ментальность казахов в первую, во вторую и в третью очередь?» были получены ответы, в которых приоритетное положение заняли «уважением к старшим», «гостеприимство» и «верностью традициям». При этом респонденты указали на то, что в личностном плане эти ценности являются неотъемлемой частью их повседневной жизни, а, следовательно, являются для них не просто жизненными ориентирами, а проживанием в жизни, наполненной смыслом общности людей, поддержки семьи и коллективного участия в жизни общества. Эти ценности, как уже было отмечено, сформированы в глубине веков и транслируются от поколения к поколению. Показательно, что, отвечая на вопрос: «Какие ценности казахской культуры могут помочь казахстанцам освоить современные знания и навыки?», большинство респондентов также отметили в первую очередь «уважение к старшим», «гостеприимство», а затем другие ценности, что свидетельствует о сильной доминанте традиционных нарративов, с одной стороны, но с другой стороны, об уверенности в том, что практики устойчивых форм общения и традиционной передачи знаний и навыков от старших к младшим содержат в себе потенциал трансформации и могут быть базой, на которой возможна адаптация к современным требованиям времени.

Традиция тесным образом связана с обычаями, и, рассматривая эту связь, согласно про-

веденному опросу, можно отметить, что для большинства респондентов соблюдение традиций и обычаев совместимо с городской жизнью и не препятствует их соблюдению в условиях города. Для большей части опрошенных главными праздниками семьи являются не официальные праздники государства, а в порядке приоритетности соответственно - Наурыз, Новый год, Курбан айт, День Победы, День Независимости, Пасха и др., что говорит о превалировании общечеловеческого содержания традиции, заключающей в себе социокультурный опыт единства человека с природой, жизненных циклов рождения и смерти, значимых вех исторического обретения смысла жизни в религиозной традиции и важных переломных этапов человеческой истории.

Важным показателем нацеленности общественного сознания на модернизацию является выраженное мнение опрашиваемых о том, что в основе консолидации казахстанского общества должны лежать «равноправие перед законом» и «социальная справедливость». В свете такой ценностной установки «традиционность» казахстанского общества, рассматриваемая респондентами, прежде всего, как «возрождение изначальных ценностей» и «своеобразный исторический реванш» казахов за годы деформации и забвения подлинной истории и культуры народа, является своеобразной площадкой нереализованных возможностей, которая свободна для новых открывающихся перед ней перспектив развития. Ретранслируемые же традицией смысловые ценности выступают в качестве опор, на которых возводится здание Нового Казахстана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Время, в которое Казахстан обрел независимость и осуществляет ее дальнейшее развитие на демократических основаниях, укрепляя духовные скрепы национальной идентичности, характеризуется сложными геополитическими процессами и кризисом, которые оказывают давление на молодую и еще не окрепшую государственность Казахстана. В этих условиях осуществляется комплексная модернизация экономической, политической и духовной сфер казахстанского общества, которое не потеряло многих черт традиционного общества.

Но происходит эта модернизация на основе

сохранения культурно-национальной самобытности, что обуславливает необходимость реконструкции смыслового содержания традиции в новых социокультурных условиях. Поэтому стратегия современной трансформации казахстанского общества осуществляется на конструктивном потенциале традиции, что составляет важную составляющую структуры традиции.

Данная установка политической элиты Казахстана поддерживается, как это показывают социологические исследования, общей настроенностью казахстанского общества выстраивать контуры Нового Казахстана на глубинной укорененности в традиции духовно-нравственного отношения человека к миру, в рамках которого осуществляется процесс смыслообразования и выработки жизненной траектории движения. Единение тех, кто определяет цели развития общества, и тех, поддерживая инициативы, осуществляет преобразования, является залогом успешности проводимых реформ, поэтому консолидация казахстанского общества на основе ценностного содержания лучших традиций – непереносимое условие дальнейшего развития независимого Казахстана.

Список использованной литературы:

- 1 Федотова В.Г. Хорошее общество. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.
- 2 Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
- 3 Мураханов А. В., Воротилина Т. Л. Понятие традиции в социальных науках содержание, структура, значение // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Гражданское общество, государство и право в переходный период. Серия: Право. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2002, Вып. 1 (5). С. 47-52.
- 4 Михайлова Е.Е. Преемственность культурной традиции в свете воззрений современных и зарубежных теоретиков // Вестник ТвГУ. Серия «Философия». – 2017. – №3. – С. 48-54.
- 5 Хупения Н.Р. Ценностные основания традиции: социально-философский ракурс // Вестник ВГУ. Серия: Философия. – 2017. – №3. – С. 118-125.
- 6 Элиаде М. История веры и религиозных идей: От каменного века до элевсинских мистерий / Пер. с фр. Н.Н. Кулаковой, В.Р. Рокитянского, Ю.Н. Стефанова. – М.: Академический Проект, 2008. – 622 с.
- 7 Васильев А.Г. Традиция: от классической философии к memory studies // Философские науки. – 2012. – №12. – С. 54-63.
- 8 Токаев К.К. Независимость превыше всего». [Электронный ресурс]. – URL. <https://senate.parlam.kz/ru-RU/statyaindependence> (дата обращения 01.08.2022 г.).
- 9 Аюпов Н.Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. Монография. – Алматы: КазНПУ им. Абая: Издательство «КИЕ», 2012. – 264 с.
- 10 Нурланова К. Человек и мир: казахская национальная идея. – Алматы: Қаржы-қаражат, 1994. – 48 с.
11. Курмангалиева Г.К., Коянбаева Г.Р., Нусипова Г.И. Казахская ментальность в фокусе общественного мнения казахстанцев // Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания: книга 2. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2019. – С. 114-139.

ТАЙНЫ БАЛБАЛТАСА

Карин Е.: Балбалтас. Орхоннан Каспийге дейін

Балбалы и их этнокультурное служение обрело особое значение именно в древнетюркский период. Тогда они играли роль оказания уважения к духам умерших

Ценное наследие из камня истории времен древних тюрков – балбалы. Камни балбалы – современники наших предков, свидетели исторических событий. Из далекого прошлого они доставили нам данные о культуре и искусстве, об истории и быте, о религиозных традициях наших великих тюрков. Исторические документы были высечены на камнях. Сохранившиеся со времен древних предков наших – тюрков, эти каменные памятники все еще можно встретить в Казахской степи. Для изучения понятия балбал обратимся к «википедии»: «Балбал – древнее тюркское слово. Бал+бал – означает: бить, колотить, забивать». По мнению тюркологов, это слово означает «метки, установленные ровно на земле». Рассказывая о развитой культуре Великих тюрков, Балбалы исполняли особый религиозный долг. Первым исследователем балбалов Казахстана был Алкей Маргулан.

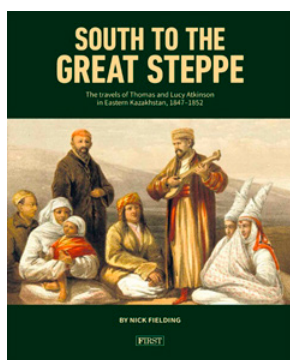
В своей книге «Древние свидетели культуры» ученый-академик описывает балбалы как религиозно-традиционный комплекс древних тюрков. Этот комплекс состоит из специального мавзолея, кургана, постамента, плиты, стеллы, а также из самих балбалов (их количество достигает 600).

Большинство таких комплексов возводились в честь правителей или знаменитых принцев: каганов, тегин, тарханов, тудунов. Простой народ тоже делал балбалы. В этих комплексах проводились такие обычаи, как траур, тризна, жоктау. Балбалы и их этнокультурное служение обрело особое значение именно в древнетюркский период. Тогда они играли роль оказания уважения к духам умерших. Тюркский мыслитель Иоллык тегин, устанавливая памятник своему отцу Билге кагану, написал вот так: «Я поставил балбал отцу

своему-кагану». Все памятники, посвященные Билге кагану, расположены вдоль реки Орхон в Монголии. В той местности сосредоточены более 700-т камней. О традиционной культуре тюрков информируют отдельные комплексы памятников балбал: каменные изваяния, балбалы в образе человека, каменные дувалы, отдельные балбалы. На основе исторических источников, опираясь на высеченные данные, мы замечаем, что очень много балбалов возникло в 6 веке. Надписи наших предков впервые удалось изучить ученому из Дании Вильгельму Томсену. Письменность «Культегин» – огромное достояние нашей истории, высеченное на камне. Памятник «Культегин» установлен рядом с монастырем Эрдени Цзу (8 в.) у реки Орхон, в 40 километрах от разрушенного города Карабаласаган в Монголии. Высота памятника – 3,15 м., ширина 1,34 м., толщина 0,41 м. Если датскому ученому посчастливилось распознать надпись на памятнике, то российскому ученому Василию Радлову удалось расшифровать весь текст.

Первые слова, которые датский ученый сумел прочитать это «тенгри» и «тюрк». По данным исследователя истории балбалов нашей степи, академика А. Маргулана, раньше в Каркаралы и Баянауле встречалось более 350-ти балбалов. Такое количество балбалов говорит о том, что они были поставлены в честь очень уважаемого и влиятельного человека. Балбалы найденные в Казахстане – это традиционные памятники средних веков. Вот земли, где еще встречаются балбалы: Алтай, Тарбагатай, Калбатау, Мангыстау, Акмолинская область. Эти уникальные памятники встречаются также в Китае, России, Узбекистане, Кыргызстане, а горах Кап, и даже в Германии. Сколько еще таких вот балбалов безмолвно таятся на просторах нашей земли. Сколько еще открытий предстоит нам сделать!

НЕЗАБЫВАЕМЫЙ СЛЕД В КАЗСХКОЙ СТЕПИ

**Ник Филдинг
«На юг в Великую
Степь»**

Книга «На юг в Великую степь» – это рассказ о путешествиях четы Аткинсонов, которые в числе первых европейских исследователей посетили территорию, занимаемую сегодня Казахстаном, и стали свидетелями многих значимых для казахского народа исторических событий середины XIX века. Книга содержит фрагменты из заметок Томаса, из его частной переписки и дневниковых записей, многие из которых публикуются впервые. В издании также нашлось место многочисленным иллюстрациям – фотографии, карты маршрутов, репродукции написанных путешественником картин.

Историей жизни Томаса Уитлама Аткинсона журналист и писатель Ник Филдинг заинтересовался, когда впервые ознакомился с его работами – книгами и картинами, ставшими материальными результатами его путешествий и содержащими богатейший, а во многом и уникальный материал о номадах Великой степи. Как рассказал автор книги, беседу с которым организовало для журналистов казахстанское посольство в Лондоне, работы Томаса Аткинсона его поразили удивительно подробными описаниями общественного устройства и образа жизни жителей Северного и Восточного Казахстана. Кроме того, поскольку английский путешественник оказался прекрасным художником, благодаря ему до нас дошли замечательные пейзажи, изобилующие деталями бытовые зарисовки и портреты тех, с кем ему довелось встречаться. А британский путешественник имел знакомство в том числе с многими представителями аристократии номадов того времени.

Ник Филдинг в Казахстане

**Водопад Тамчибулак.
Худ. Томас Аткинсон**

2016 году Ник и его супруга Розамунд дважды прошли пешком или в седле от поселка Копал к водопаду Бурхан-Булак – старой дорогой между долиной озера Алаколь и устьем Кора через северный перевал Джунгарии. На своём пути они обнаружили редчайшие памятники истории и культуры – забытые казачьи поселения, руины казачьих кладбищ и намогильные казачьи камни, обрывки некогда ценных казачьих документов, относящихся к середине XIX века...

Томасу Аткинсону и его верной спутнице Люси семь лет и семь месяцев путешествий по городам и весям Азиатской России и кочевьям Великой Степи принесли славу, приравненную к подвигам Марко Поло. Мыслимое ли дело: они преодолели более 60 тысяч верст, из них 35 тысяч – в повозке, 7100 – в лодке и 20 300 – верхом!

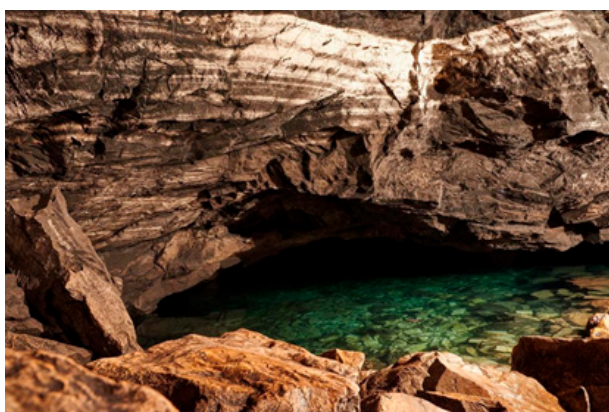
Всё это время Аткинсон писал акварельные рисунки, лучшие из которых украсили роскошными цветными и чёрно-белыми иллюстрациями вышедший в Лондоне том «*Oriental and Western Siberia: a Narrative of Seven Years' Explorations and Adventures in Siberia, Mongolia, the Kirghis Steppes, Chinese Tartary, and part of Central Asia*» с описанием народов кочевий Среднего и Старшего жуза (группа из трёх родоплеменных структур казахского народа), станиц и выселков Сибирского линейного казачьего войска (в ту пору началось освоение верховьев Иртыша и Приилийской долины, строительство крепостей внешних округов Кокпекты, Аягуз, Копал), зарисовками картин природы (озера Алакуль, источник Копал-Арасан, водопад Бурхан-булак), сцен бытовой жизни, традиций и обычаев, народных игр, охоты на животных.

Чета Аткинсонов совершила первые восхождения на пик Качканар (Уральский хребет) и гору Белуху на Алтае. С девятью спутниками и 25-ю казаками конвоя они посетили Тарбагатай, Джунгарский Алатау, Приилийский (Кульдзинский) край, побывали на Телецком озере, а затем, подружившись с четырьмя офицерами, на верховых лошадях отправились через Бийск до Артыбаша. Плавали на лодке по Бухтарме, Нарыну и Иртышу, посетил Риддерские и Зыряновские заводы, города и станицы Усть-Каменогорск, Барнаул, Зайсан, Кокпекты, Аягуз, Копал, кочевья каратальских казахов, пешком исходили горные долины, совершили восхождения на вершины Джунгарского Алатау и Алтая. Семилетнее путешествие промелькнуло одним красочным калейдоскопом из живописных картин природы, сцен бытовой жизни и охоты на животных...

ТОКО ФУДЗИМОТО

PH.D., ДОЦЕНТ, ҰЛТТЫҚ ЭТНОЛОГИЯ МҰРАЖАЙЫ
[ОСАКА, ЖАПОНИЯ]

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ АРУАҚТАРҒА БАЙЛАНЫСТЫ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР: ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ

Қазақ мәдениетінде қағазға жазылмай, ұрпақтан ұрпаққа мұра боп, көп ғасырдан бері жалғасып келе жатқан мұралар өте көп. Осы баяндамада Павлодар облысы Баянауыл ауданында 2002-2019 жылдар арасында жүргізілген экспедицияда жиналған этнографиялық материал негізінде ата-бабалар мен аруақтарға байланысты салт-дәстүрлерге жапон зерттеушісінің көзқарасы көрсетіледі [1].

Біріншіден, ата-бабалардан келе жатқан жазба шежірені жапон, корей, қытай халықтары да бағалайды, соның ішінде қазақтардың ерекшелігі – ауызша шежірені ұрпаққа жеткізгені. Баянауыл ауданына жүз жыл бұрын өмір сүрген қазақтар арасында да, ата-бабалары көшпенді өмір сүрген халық арасында да жер, әсіресе қыстау және зират туралы мәліметтер шежіремен бірге айтылады. Ұрпаққа ата-бабалардың есімдерін ғана емес, олардың ертедегі өмір-салтын да баяндайтындықтан, шежіре тірі тарих ретінде өте маңызды.

Екіншіден, ата-бабаларының қоғамдық өміріне байланысты, аруаққа қатысты салт-дәстүрлер қазақ мәдениетінде жиі кезде-

седі. Қайтыс болған соң мәйітті күзетіп, жаназа намаз шығарып, жерлегеннен кейін жетісін, қырқын өткізіп, қырқына дейін жұма (кей жерлерде бейсенбі) күндері Құран оқытады. Зиратына қырқына дейін тас қойып тұруға тырысады. Жылын берген соң да ауызашар, ораза айт, құрбан айт кезінде сол үйден шыққан аруақтарға арнап Құран оқытылады. Ауыл тұрғындарының айтуы бойынша, аруақтар қырқына дейін үйдің қасында болады. Одан кейін жұма сайын қайтып келіп босағада отырып, ұрпақтары еске алып тұр ма деп бақылайды. Сондықтан, қазақ халқы «аруақтарға тие берсін!» деп айтып мәйіттің иісін шығарып еске алады. «Өлі риза болмай, тірі байымайды» деп ауыл тұрғындар жиі айтады. Кей кездері еске алу асын ұрпақтары бірге жиналып береді. Жалпы Орта Азия халықтары арасында, әсіресе қазақ және қырғыз сияқты көшпелі өмір сүрген халықтарға аруақтарға қатысты салттың маңызды болуы – олардың қоғамында ата-бабалар шежіресі мен аруақтарға деген сенім бір-біріне тығыз байланысты болғандықтан деп түсінуге болады.

Аруаққа қатысты салт-дәстүрлер Жапонияда да бар, олардың жапон халқы үшін мәнісі зор. Дегенмен, салт-дәстүрлерде кейбір айырмашылықтар бар. Қайтыс болған күні жапондар марқұмды түні бойы күзетіп, келесі күні туыстар мен таныстарды жинап, дұға етіп, оны шығарады. Марқұмның аруағы о дүниеге өткенше оған жәрдемдесу мақсатында, жеті күн сайын, әсіресе жетінші күні және қырық тоғызыншы күні дұға оқытады. Одан кейін бір жыл, үш жыл, жеті жыл өткенде де дұға оқытады. Жапондардың түсінігі бойынша, ата-бабалар қайтыс болғаннан белгілі уақыт өткен соң «хотокэ» яғни буддаға (жоғары рухани дәрежеге жеткен адам) айналып ұрпақтарды желеп-жебеп жүреді. Дәстүрлі үйлерде буддаға және құдайға дұға етуге арналған

бөлмелер болады. Жапонияда аруақтар о дүниеден мына әлемге қайтып келетін күндер бар, ол әдетте жазда болады (ескі күнтізбе бойынша 7-ші айдың 12-сінен 15-іне дейін). Ол күндерді «обон» деп атап, жапондар аруақтарға тамақ дайындап дұға оқиды. Одан басқа, көктемде және күзде күн мен түн теңескенде зиратқа барып дұға оқитын «охиган», яғни «о дүние» деп аталатын салт бар. Сол күні зиратқа барып, гүл апарып, ладанның хош иісін шығарып аруақтарды еске алады. Жалпы аруақтарға қатысты салт-дәстүр екі мәдениетте де маңызды болғанымен, олардың буддизм араласқан жапон мәдениеті мен ислам әсер еткен қазақ мәдениетіндегі айырмашылықтарын көре аламыз.

Үшіншіден, әулиелер туралы ұғымды салыстырайық. Қазақтар арасында әулие есептелген адамның зиратына кесене салынады. Сол жерге барып дұға оқып, ниет етсе, дұғаны Алла қабыл етеді деп есептеледі. Одан басқа, әулие бұлақ, әулие тұрған үңгір сияқты әулиеге байланысты қасиетті жерлер де болады. Әулие бұлақтың қасындағы ағашқа ниет етіп ормал немесе шүберек байлайтын салт та бар. Тарих бойынша, үңгір, ағаш, бұлақты қасиетті деп есептейтін ұғым түркі халықтар арасында ерте заманнан болған [2]. Ислам дінімен араласып, тек қасиетті адамның жерленген жері ғана емес, табиғи жерлерді де әулиелікпен байланыстырған деп түсінеміз.

Жапонияда биік тау, көне ағаш, үлкен тас, бұлақ және сарқырама су – қасиетті деп есептеліп, қасында синтоизмнің ғибадатханасы жиі салынып тұрады. Синтоизм – негізінде күн, ай, тау сияқты табиғаттың ішінде «ками» яғни құдай болады деп сенетін анимизмнің бір түрі. Оған қосып, синтоизм ұғымы бойынша, белгілі адамның мықты аруағы – құдайлардың бірі есебінде қарастырылады. Соңдықтан, белгілі адам қайтыс болған соң, оның аруағы риза болсын немесе тыныш болсын деген мақсатпен арнайы ғибадатхана салынады. Халық күні бүгінге дейін синтоизм ғибадатханаларына барып тілек тілейді. Жалпы, екі мәдениетте де табиғаты әсем жерді қасиетті деп есептеп, белгілі адамның аруағына ғибадатхана салып құрмет көрсетеді. Қазақстанда осындай әулиеге байланысты ұғым ислам арқылы дамыған болса, Жапонияда синтоизм арқылы дамыған.

Төртіншіден, емшінің немесе бақсының қасиеті ұрпағының біреуіне қонады деген ұғымда да ұқсастық байқаймыз. Орта Азия және Қазақстанда бақсының, яғни шаманның қоғамдық рөлінің бірі – емшілік болған [3]. Қазіргі кезде Қазақстанда бақсы деп аталатын кісілер аз. Дегенмен, емші аталатын адамдардың әңгімесінің ішінде бақсылыққа ұқсайтын элементтер көрі-

неді. Емшілер өздерінің қайта-қайта ауыра беріп, ата-бабасының емшілік қасиеті өзіне қонғанын түсінгені жайлы, емшілікті қабылдап, емдей бастағаннан кейін ғана ауруынан айыға бастағаны жайлы жиі айтады. Емші немесе шаман болатын осындай жол – Сібір, түркі, тибет, моңғол халықтары арасында кездеседі [4]. Ал, Жапонияда, әсіресе оңтүстік Окинава аралында, дәстүр бойынша рухани жұмыстарды әйелдер атқарады. Олардың қоғамды қорғайтын қасиеті көбіне шешесінен қызына беріледі деп есептеледі. Егер өзінің қасиетін қабыл алмаса, ол адам ауыра береді деген түсінік бар. Екі халық арасындағы қасиеттің ұрпақтан-ұрпаққа берілуіндегі ұқсастықтарды осыдан көре аламыз.

Адамзат әр өлкеде қалыптасқан мәдениеттердің өзгешелігі, соның ішінде қазақ мәдениетінің ерекшелігі туралы тек көрші халықтармен ғана емес, өзімізден алыста орналасқан халықпен салыстыра отырып зерттегенде ғана біле аламыз. Осы мақалада, отырықшы өмір сүріп, буддизм мен синтоизм араласқан жапон мәдениеті мен көшпелі өмір сүріп ислам дінін ұстанған қазақтардың кейбір салт-дәстүрлері салыстырылды. Еуразияның шығыс жартысында аруақтарға қатысты салт-дәстүрлер жақсы дамыған. Соның ішінде, ислам әсер еткен қазақ мәдениетінде аруақтарды көрсететін заттық бейне жоқ. Соған қарамастан, аруақтарға қатысты салт-дәстүрлер әлі күнге дейін үлкен қоғамдық рөл атқарады. Қағазға жазылмаған, заттық бейнесі болмайтын тірі мәдениетті этнография тұрғысынан зерттеудің мәні зор.

[1] Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының профессоры М. Х. Әбусейітованың көмегімен экспедиция жүргізілді. 2002 жыл Шығыстану институтының қызметкері А. Нұрманова экспедицияға бірге барып көмек көрсеткен. 2019 жылға дейін Баянауыл ауданы Мұса Шорманов ауылында Ж. Қ. Ахметованың көмегімен этнографиялық материал жиналған.

[2] DeWeese, Devin. 1994. Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

[3] Басилов, В. Н. 1992. Шаманство у народов Средней Азии и Казахстана. Москва: Наука.

[4] Yamada, Takako. 1999. An Anthropology of Animism and Shamanism. Budapest: Akadémiai Kiadó. Zhao, Furong. 2016. Dobutsurei womeguru Kosho no Yukueni: Uchi Mongol niokeru Horchin Shamanism no Saikasseika no Jirei yori. In Toko Fujimoto (ed.) Gendai Asia no Shukyo: Shakaishugi wo Heta Chiiki wo Yomu. Yokohama: Shumpusha, pp.

TOKO FUJIMOTO

PH.D., ASSOCIATE PROFESSOR, NATIONAL MUSEUM OF ETHNOLOGY
[OSAKA, JAPAN]

TRADITIONS RELATED TO ANCESTRAL SPIRITS IN THE KAZAKH STEPPE: **AN ETHNOGRAPHICAL COMPARATIVE STUDY**

A lot of elements of Kazakh culture were not written down, but were passed down from generation to generation and survived for centuries. This report, based on ethnographic material collected during an expedition in the Bayanaul district of the Pavlodar region from 2002 to 2019, presents the Japanese researcher's approach to traditions associated with ancestors and ancestral spirits [1].

First of all, the Japanese, Koreans, and Chinese respect their ancestors' written genealogy, whereas the Kazakhs carry down oral genealogy from generation to generation. The Kazakhs who lived in the Bayanaul region a century ago, as well as people whose ancestors followed nomadic lifestyles, share knowledge about the land, particularly about the wintering location and the cemetery, through genealogy. Genealogy is just as essential as living history since it provides descendants not only the names of their ancestors, but also the manner in which they lived.

Second, Kazakh culture is rich in traditions relating to ancestor spirits and their social being. After passing away, the body is typically guarded, a funeral prayer is said, the person who passed is remembered seven days after passing away and forty days after passing away, and the Koran is read every Friday (or Thursday in certain locations). 40 days following a person's passing, they try to place stones on the grave. Even a year after death, during Iftar, Eid al-Fitr and Eid al-Adha, The Koran is recited for the spirits of the dead in that family. According to village residents, spirits of the dead remain near the house for up to forty days. After that, they return every Friday and sit on the doorstep, checking if his or her descendants remember him. People have been frying dough for

centuries, because the smell of frying oil is what is believed to float the prayers up to the dead. "If the dead are unhappy, then the living cannot be rich," villagers often say. The children occasionally get together to make commemorations. It can be understood that among the peoples of Central Asia in general, especially among nomadic peoples such as the Kazakhs and Kyrgyz, the importance of spirit-related customs is due to the fact that ancestral genealogy and the belief in spirits are closely linked in their society.

Ancestral spirits traditions also exist in Japan and are of great importance to the Japanese. However, there are some differences in traditions. On the day of death, the Japanese guard the deceased all night, and the next day they gather relatives and friends, pray and take him out. To help the spirit of the deceased before his death, they pray every seven days, especially on the seventh day and forty-ninth day. After that, a year, three years, seven years later, they read prayers. According to Japanese understanding, after a certain period of time after the death of their ancestors, they turn into a "hotoke" or Buddha (a person who has reached

a high spiritual level) and continue to look after their descendants. Traditional houses have rooms dedicated to Buddha and deities. In Japan, there are days when spirits return from the other world to this world, usually in the summer (12-15 of the 7th month according to the old calendar). These days are called "obon", and the Japanese cook food for ancestral spirits and pray. In addition, there is a tradition called "ohigan", that is, "that world", in the spring and autumn, when day and night fall on the equinox, they go to the cemetery and pray. On this day they go to the cemetery, bring flowers, they let out the smell of incense and commemorate ancestral spirits. Although both cultures place a high value on traditions relating to spirits, the distinctions between the Islamic impact on Kazakh culture and the Japanese culture blended with Buddhism are evident.

Thirdly, let us compare the concept of saints. At the cemetery of a man that the Kazakhs honored as a saint, a mausoleum was constructed. The idea is that if someone goes there, prays, and puts an intention, Allah will accept the prayer. In addition, there are sacred places associated with a saint, for example, a sacred spring, a cave where a saint lived. There is also a tradition of tying a scarf or cloth to a tree near a sacred spring. According to history, the idea of sacred caves, trees and springs has existed among the Turkic peoples since ancient times [2]. Merging with Islam, we understand that not only the burial place of a saint person, but also natural places are associated with sacredness.

In Japan, a high mountain, an ancient tree, a large stone, a spring and a waterfall are considered sacred, and a Shinto shrine is often built next to them. Shintoism is a type of animism that believes that kami, or gods, exist in nature, such as the sun, moon and mountains. In addition, according to the concept of Shintoism, the powerful spirit of a famous person is considered one of the gods. Therefore, after the death of a famous person, a special temple is built in order to pacify or rest his spirit. People still visit Shinto shrines to make wishes. In general, in both cultures, a place with beautiful nature is considered sacred, and they pay tribute by building a temple to the spirit of a famous person. In Kazakhstan, the idea of such a saint developed through Islam, and in Japan - through Shintoism.

Fourthly, we notice similarities in the idea that the qualities of a medicine man or a shaman are passed on to one of their descendants. One of the social roles of the shaman in Central Asia and Kazakhstan was healing [3]. Currently, there are few people in Kazakhstan who are called shaman. However, elements of shamanism appear in the stories of so-called medicine man. Medicine men frequently talk about how they regularly became ill,

how they subsequently understood that they had capabilities from their ancestors, and how they only started to recover from sickness after accepting their abilities and starting to heal others. This method of becoming a medicine man or shaman is found among the Siberian, Turkic, Tibetan and Mongolian peoples [4]. And in Japan, especially on the southern island of Okinawa, women traditionally do spiritual work. It is believed that their ability to protect the community is often passed on from mother to daughter. There is an understanding that if a person does not accept his capabilities, she will continue to get sick. Here we can see the similarity of the two peoples in the transmission of properties from generation to generation.

Humanity will only learn about the uniqueness of cultures developed in each place, including Kazakh culture, when we compare it not only with surrounding peoples, but also with peoples away from us. This article compares some of the customs and traditions of the Kazakhs, who led a sedentary lifestyle mixed with Buddhism and Shintoism, and the nomadic Islamic religion. The eastern half of Eurasia has well-developed spirit related traditions. There is no physical representation of spirits in Kazakh culture, which is influenced by Islam. Despite this, spirit-related practices continue to play an important societal role. From the standpoint of ethnography, it is critical to investigate a real-life culture that has not been written down on paper and does not have a physical representation.

[1] The expedition was conducted with the help of Professor M.H. Abuseytova of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleymenov. In 2002, A. Nurmanova, an employee of the Institute of Oriental Studies, accompanied the expedition and helped. Until 2019, ethnographic material was collected with the help of Zh. K. Akhmetova in the village of Musa Shormanov, Bayanaul district.

[2] DeWeese, Devin. 1994. Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

[3] V.N. Basilov 1992. Shamanism among the peoples of Middle Asia and Kazakhstan. Moscow: Nauka.

[4] Yamada, Takako. 1999. An Anthropology of Animism and Shamanism. Budapest: Akadémiai Kiadó. Zhao, Furong. 2016. Dobutsurei womeguru Kosho no Yukueni: Uchi Mongol niokeru Horchin Shamanism no Saikasseika no Jirei yori. In Toko Fujimoto (ed.) Gendai Asia no Shukyo: Shakaishugi wo Heta Chiiki wo Yomu. Yokohama: Shumpusha, pp. 255-308.

ӘДІЛ ҚҰРМАН- ЖАНҰЛЫ АХМЕТОВ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҢБЕК СІҢІРГЕН
ҚАЙРАТКЕРІ, ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖОҒАРЫ
МЕКТЕП ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
АКАДЕМИГІ, ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМИ
ДОКТОРЫ

ӘЛЕМ КЕЛБЕТІН ӨЗГЕРТКЕН ТАҚТАТАС РЕВОЛЮЦИЯСЫ

**Тақтатас
революция-
сы мен тех-
нологиялық
шешімдер
АҚШ-тың
халықаралық
саудадағы
геосаяси
басымдығын
түбегейлі
өзгертіп
жіберген.**

Жаһандық геосаясат және экономика саласының танымал тұлғасы Daniel Yergin -энергетика саласының қыр-сырын терең зерттеген ғалым-қаламгер. Автордың «The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power» («Жүлде: мұнай, ақша және билік үшін күрестің дүниежүзілік тарихы») атты алғашқы кітабы жарық көрген бойда бестселлерге айналып, әлемнің 17 тілінге аударылған және бұл заманауи туындысы үшін автор Пулитцер сыйлығына ие болған-ды.

Терең зерттеулерін жалғастыра отырып, Daniel Yergin «The New Map: Energy, Climate and the Clash of Nations» («Жаңа карта: энергетикалық ресурстар, климат және мемлекеттер қақтығысы») атты 2020 жылы Нью Йоркте басылып шыққан жаңа кітабында соңғы онжылдықта АҚШ-та орын алған тақтатас революциясын ғана емес, жаһандық климаттың бұзылуы туралы да ой толғайды, сондай-ақ әлемдік геосаясаттағы бәсекелестік пен мемлекеттер арасындағы қақтығыстардың адамзат болашағын қайда апарып тірейтіні жайлы да терең пікірлерімен бөліседі. Сондықтан, автордың тілге тиек болып отырған бұл туындысы тек мұнай-

газ саласының кәсіби мамандары үшін ғана емес, сонымен қатар әлемдік геосаясатқа немқұрайды қарай алмайтын кез келген оқырманға да таптырмайтын ақпарат көзі болып табылады.

Автор айтпақшы, соңғы бір жарым ғасырдағы әлем картасын мұнай-газ индустриясынсыз елестету мүмкін емес. Сосын, 2009 – 2019 жылдар аралығында орын алған макроэкономикалық үдерістердің жаһандық энергетикалық нарық картасын күрт өзгертіп жібергені де даусыз. Әлгі үдерістердің ең бастысы АҚШ-та жаппай өріс алған тақтатас газымен мұнай өнімдерінің өрістеуі болса, екіншісі - жаңғырмалы энергия көздерінің қарқынды даму динамикасы, үшіншісі - жоғарыда атап өткендей, жаһандық климаттың бұзылуы, ал төртіншісі алпауыт мемлекеттердің энергетика саласын қаржыландыруға бағытталған саяси белсенділігімен сол мемлекеттер арасындағы бәсекелестіктен туындаған қырғи-қабақ соғыстардың белең алуы.

Автордың түйіндеуінше, соңғы онжылдықтағы АҚШ, Ресей, Таяу Шығыс және Қытай мемлекеттері арасындағы сауда-экономикалық және геосаяси қарым-қатынастар бірінші кезекте сол мемлекеттердің мұнай-газ экспорты мен импортына қаншалықты тәуелді екендігі төңірегінде өрбіген. Сәйкесінше, екінші кітабында Д.Ергин сол іргелі мемлекеттердің ішінде, кейінгі онжылдықта әсіресе, АҚШ-тың мұнай-газ импортынан біржолата арылып, мұнай-газ өнімдерін экспорттаушы ең ірі державаға айналғанын алға тартса, Қытай тарапының, керісінше, мұнай мен газ өнімдеріне деген сұранысының күрт өсіп кеткендігін, сондай-ақ осы үдерістердің геосаяси салмағымен экономикалық салдарын терең сараптауға тырысқан.

Осы тұрғыдан келгенде, АҚШ-тағы тақтатас революциясы, әсіресе сол кездеі табиғи газ өндірісінің көшбасшысы әрі әлгі стратегиялық шикізатты Еуропаға ірі көлемде экспорттаушы Ресей үшін үлкен сынаққа айналғаны анық байқалады. Мұның нақты дәлелі ретінде Д. Ергин 2013

жылы Петербургте өткен халықаралық экономикалық форумда бір журналистің Ресей президентіне: «Ресейдің экономикасын әр тараптандыру мүмкіндігі қандай? Ресейдің энергия экспортына тәуелділігін қалай азайтуға болады? Шығыс Еуропада тақтатас газын өндіру туралы не ойлайсыз?» деген сұрақтарына Владимир Путиннің ашуға булығып: «Тақтатас газы су мен топырақты ластайды және ол қоршаған ортаға аса қауіпті», - деп, шорт кесіп, келте жауап қайырғанын алға тартады. Путиннің бұл қылығынан форумға қатысушылар АҚШ-қа шашетектен пайда әкелген тақтатас революциясының Ресей президентінің шымбайына тікен болып қадалғанын анық байқаған.

Д. Ергиннің пікірінше, мұнай мен газ өнімдерін импорттау бүгінгі Қытайдың экономикалық өсімінің іргетасына айналған және автордың олай деуінің жөні де бар. Өйткені, 2009 жылы Қытай әлемдегі ең ірі энергия тұтынушы мемлекетке айналып, АҚШ-тан асып түскен. Д. Ергин келтірген өзге деректерге қарағанда, бүгінгі Қытай әлемде өндірілетін энергия қорының 25 пайызын тұтынып отыр. Сосын, атом энергиясының дамуына және жаңғырмалы энергия көздерінің көбеюіне қарамастан, Қытайдағы энергияның 90 пайызы, негізінен, қазба отындарынан өндірілетіні және оның ішіндегі көмір үлесінің 60 пайызға жететіні де жасырын емес.

46 тараудан тұратын туындысында Дэниел Ергин әлемнің жаңа картасын алты географиялық аймақпен байланыстыра сызған, және оларға сәйкесінше, «Америка Құрама Штаттарының жаңа картасы», «Ресей картасы», «Қытай картасы», «Таяу Шығыс карталары», сондай-ақ «Жол картасы» және «Климат картасы» деген атаулар беріп, әрқайсысын шегіне жеткізе сипаттайды.

Дэниел Ергиннің түйіндеуінше, о баста жаңа өндіріске қажетті технологиялардың әлі қалыптаса қоймағандығынан АҚШ-қа жер қыртысының терең қабаттарында жатқан тақтатас шөгінділерінен ұңғымалар арқылы газ бен мұнай өндіру оңайға

соқпаған сыңайлы. Оның үстіне, алғашында аталмыш өндіріске жұмсалған қомақты қаржы шығындары тез ақтала қоймаған. Сондықтан да болар, бұл жобаға инвесторлар тарту мүмкіндігі де өте шектеулі болған. Сосын, өткен ғасырдың 90-шы жылдары, яғни тақтатастарды игеру кезеңі басталғанға дейін АҚШ-тың газ өндірудегі әлемдік үлесі ешқашан 17 проценттен аспаған. Сондықтан да, ол мемлекеттегі электр энергиясы көлемінің басым көпшілігі тек көмірдің күшімен ғана өндірілген. Алайда, газға тәуелділіктен құтылу үшін үздіксіз жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде АҚШ-та вертикаль ұңғымаларымен қатар көлбеу ұңғыма технологиялары да игеріліп, өндіріске белсенді енгізілген кезде, АҚШ тақтатастардан тек газды ғана емес, мұнайды да көп мөлшерде өндіре бастаған. Соның арқасында 2019 жылға қарай АҚШ-та көмірге тәуелділік 25 процентке төмендесе, газдың үлесі сәйкесінше, 37 процентке ұлғайған әрі осыдан біраз жыл бұрын ғана газбен мұнай импортына тәуелді болып келген алпауыт ел ендігі жерде айды аспанға шығарып, бір-ақ сәтте энергетика саласындағы көшбасшы мемлекетке айналып шыға келген. Сөйтіп, тақтатастар революциясы мен технологиялық шешімдер АҚШ-тың халықаралық саудадағы геосаяси басымдығын түбегейлі өзгертіп жіберген. Ал егер, автор айтпақшы, белгілі бір себептер мен аталмыш революция орын алмай қалған болса, АҚШ бұрынғыша, әлемдегі ең ірі газбен мұнай импорттаушы мемлекет болып қала беретін еді.

Енді міне, сәтті іске асырылған тақтатастар революциясы Америка Құрама Штаттарының терезесін өзімен бәсекелес Ресей және Сауд Арабиясы секілді әлемдегі ең ірі мұнай өндіруші әрі экспорттаушы мемлекеттермен теңестіріп, АҚШ-тың әлемдік мұнай нарығының ең үлкен үштігіне енуіне жол ашқан. Сондықтан, АҚШ үшін бұл заманауи революция әлемдік экономика тұрғысынан ғана емес, жаһандық геосаясат тұрғысынан да өте маңызды рөл атқарғаны күмән тудырмайды. Сосын, дәл осы тұрғыдан келгенде, Дэ-

ниел Ергин сызған әлемнің жаңа картасын тек энергетика ресурстары мен планета бетіндегі ұшы-қиыры жоқ мұнай-газ құбырларының картасы ғана емес, сонымен қатар бүгінгі әлемнің энергетика алыптары қалыптастырып отырған жаһандық геосаясаттың да, екпінді экономикалық дамудың да, технологиялық ілгерілеудің де, сол сияқты тоқтаусыз өзгеріске ұшырап отырған планета климатыныңда, тіпті, алпауыт мемлекеттер арасындағы бәсекелестік пен күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқан қырғи-қабақ соғыстардың да жаңа картасы деуге әбден лайық және бұлайша түйіндеуге толық негіз бар. Өйткені, бүгінгі адамзат өркениетінің қомақты энергия көзіне айналған мұнай мен газ тек іштен жанатын қозғалтқыштардың күшімен зымырайтын автомобильдердің ғана емес, сонымен қатар тракторлар мен трейлерлердің де, жолаушылар мен жүк тасымалдайтын алып теңіз кемелері мен ұшақтардың да, сондай-ақ азаматтық немесе әскери транспорт жүйелері мен завод-фабрикалардың да қуат көзіне, сонымен қатар әлем экономикасының тиімді басқарылып, үздіксіз алға жылжуы мен бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік беретін геостратегиялық күшке айналғаны да көзге ұрып тұр.

Д. Ергин келтірген және бір уәждің де қисыны бар. Мәселен, бұрын жаһандық мұнай нарығы туралы сөз бола қалса, жұрт ең алдымен мұнай экспорттаушы елдердің басын біріктіретін ОПЕК ұйымын бірінші атайтын. Ал бүгінгі таңда жұрт ОПЕК-ті емес, ең алдымен жоғарыда аталған ірі мұнай экспорттаушы үш мемлекетті атайтын болып жүр. Сосын, ол үштіктің көш басында АҚШ-тың тұрғаны да белгілі.

Дэниел Ергин сызған әлемнің жаңа картасынан Орта Азиядағы мұнай-газ ресурстарына бай Қазақстан, сол сияқты Каспий теңізінің жағалауындағы Әзербайжан, Түрікменстан, Иран да, сондай-ақ, мұнай мен газ импортын ааса тәуелді Батыс Еуропа елдерімен қатар әсіресе, тұтынатын мұнайдың 99 пайызы мен табиғи газдың 98 пайызын сырттан

таситын Қиыр Шығыстағы Жапония мен сұйытылған газдың ең ірі импорттаушысы Оңтүстік Корея да сырт қалмаған.

Дэниел Ергиннің пікірінше, мұнай-газ өнімдері бір жағынан әлем экономикасына ауадай қажет электр энергиясын өндіретін стратегиялық тауар болса, екінші жағынан олар керісінше, қоршаған ортаны ластайтын көмір-қышқыл газының қайнар көзі болып табылады. Мәселен, бүгінгі таңда АҚШ-та 280 миллион автокөлік болса, солардың 270 миллионы бензин пайдаланатын көрінеді. Сосын, орта есеппен әрбір көлік жол үстінде 12 жыл жүретін болса, мұнай өнімдеріне деген сұраныстың әзірге азая қоюы тіпті де мүмкін емес екендігі көрініп тұр. Оның үстіне, мұнай-газ өнімдерінен жасалған пластикалық бұйымдар мен қондырғылар медицина саласында да, авиация және автомобиль өндірістерінде де кеңінен қолданылады, сондай-ақ олар күнделікті өмірде, әсіресе бөлшек сауда орындарында зат салып алатын пластик пакеттер ретінде де үлкен сұранысқа ие.

Дэниел Ергиннің көлемді туындысында өзге де өзекті мәселелер жетіп артылады. Бірақ оларды оқырман қауымының өз құзырына қалдырып, мақала соңын сүйінші хабармен түйіндеуді жөн көрдік. Үстіміздегі 2022 жылы маусым айының соңына қарай, Астана Халықаралық Қаржы Орталығының жетекшісі Қайрат Нематұлы Келімбетовтің бастамасымен мемлекеттік тілімізге аударылған екі американдық қаламгердің іргелі кітаптарының тұсауы кесілген болатын. Олардың бірі біздер тілге тиек қылған Пулицер сыйлығының иегері Дэниел Ергиннің «Әлемнің жаңа картасы: энергетикалық ресурстар, өзгеру үстіндегі климат және мемлекеттер қақтығысы» атты туындысы болса, екіншісі 2019 жылы Нью-Йорк, Лондон, Торонто, Сидней және Нью-Дели қалаларында бір мезгілде ағылшын тілінде жарық көрген әйгілі американдық миллиардер-бизнесмен, инвестор-филантроп, саңлақ саясаткер әрі Америка сынды алпауыт елдің ықпалды қоғам және мемлекет қайраткері Стивен Швар-

цманның «Бұл үшін не қажет: кемелдікке ұмтылыс сабақтары» атты ғажап туындысы-тын. Соңғы кітап- кәсіпкер болуды армандайтын жасампаз жастар үшін ғана емес, әлемді шарпыған жаһандану заманындағы күллі бизнес өкілдері үшін де таптырмас үлгі, өйткені бұл заманауи туындыда көрініс тапқан қаржы әлемінің кәсіби маманының прагматикалық ақыл-кеңестері ұшан-теңіз әрі мұнда кез келген ақыл иесінің санасына сәуле шашатын құнды деректер тізбегі де жетіп артылады.

АЛИМОВА ДИЛОРОМ АГЗАМОВНА

доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник
Института истории Национальной Академии Наук (Узбекистан)

ОТ ФИЛОСОФИИ КУЛЬТУРНОГО РЕФОРМАТОРСТВА ДО СОЦИАЛЬНЫХ РЕФОРМ. ДЖАДИДСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

(Доклад на IV Международной конференции в поддержку культуры знаний на тему «Философское осмысление нематериального культурного наследия Центральной Азии», организованной Международным Центром сближения культур под эгидой ЮНЕСКО)

В докладе было сказано, что в нашей совместной истории народов Центральной Азии значительное место занимает тема реформизма, тема реформаторских идеи и исходит она от просветительства, у истоков которого стояли великие Ахмад Дониш и Абай.

Автор рассказала о второй генерации джадидитов, которые опирались на теорию и реальные взгляды Абая Кунанбаева и Ахмада Даниша. Историография этого вопроса очень обширна. И часто можно задуматься, можно ли найти ответы на вопросы о философии культурного реформаторства. На чем были основаны идеи изменения мировоззрения и социально-культурного уровня общества? В чем причина его возникновения? На каких идейных началах оно зиждется? В чем причина исторического осознания самыми передовыми людьми времени и общества своего критического положения. В чем суть их философского мировоззрения? Как происходил переход к практическому осуществлению идеи джадидов, касающихся культурного изменения качества жизни

**Бехбуди был
убежден, что
без знания
истории
невозможно
существование
вообще**

населения? С чего начинались социальные реформы и как они связывались с морально-этическими устремлениями джадидов? Чтобы ответить на эти вопросы, утверждает автор, прежде всего надо понимать каковы были исторические взгляды джадидов, молодых прогрессистов и были ли они вообще, то, как они оперировали к истории.

В докладе было сказано, что прежде всего, следует помнить, что они рассматривали прошлое своей страны неразрывно от запада. Их часто упрекали в западничестве. Но история была одним из главных отправных пунктов философии джадидизма и они связывали ее неразрывно с ролью запада, так как невозможно было без участия двух сторон планеты решать многие вопросы. Один из руководителей джадитского движения в Туркестане Махмуд Ходжа Бехбуди писал, что история относящееся к интеллектуальным наукам объясняет все. Она объясняет причины развития и падения государства, она объясняет состояние религии, причины взаимоотношении народов, деградации мусульманского общества на определенном этапе. Бехбуди был убежден, что без знания истории невозможно существование вообще. Исторические знания, опыт изучения трудов просветителей Европы, в частности Сократа, Аристотеля, Платона и многих других ввели их к пониманию особенности общества. Просвещение, вобравшее весь мировой культурный опыт, включая и мусульманский ренессанс, давало прекрасные результаты и в 19 веке. Бурная урбанизация, промышленная революция, быстрое распространение научного мировоззрения породили процесс модернити, который трактуется учеными очень широко, от социально-экономического и культурного процесса до образа жизни включая и переустройство быта.

Сравнивая восток и запад, Туркестанские модернисты задавались вопросом: «А почему мы столь сильно отстали в развитии? Почему такое развитие невозможно у нас?». Они хотели создать подобную Европу, опираясь не только на Аристотеля, Дарвина, Канта и других мыслителей запада, но и Беруни, Ибн-Сину, Мирзо Улугбека, Алишер Навои, Аль-Фараби и других великих представителей просвещения науки востока. Овладев теоретическим наследием как восточной, так и западной философии, реформаторы представляли модернизацию своей страны через использование достижения каждой из них, предпочитая симбиоз обеих культур, как двигатель трансформации общественной и культурной жизни. Они считали, что западная наука многое взяла от среднеазиатского востока. Открытие Мирзо Улугбека, Аль-Фараби, Хarezми, Беруни, обогатили западную науку. Теперь настала очередь взять от нее самое полезное для того чтобы использовать для развития культуры и социальной жизни Туркестанских народов. Таким образом, теория преемственности культуры, взаимосвязи, взаимопроникновения на протяжении длительного исторического развития была главным инструментом для оправданий истории человеческой общности. Важное место в концепции модернизации общества джадиды отводили религии ислам.

Американский историк Адиб Халид считает, что среднеазиатский джадидизм был прямо локализован рамками мусульманского модернизма, его риторическая структура уходит корнями в мусульманскую традицию центральной Азии, и поэтому в своей традиции джадиды опирались на ислам. Современность привязывалась к истинному содержанию ислама, и только ислам, очищенный от всех наростов, привившихся за века, мог обеспечить благополучие мусульман.

Придя к новому видению мира джаиды пришли к новому пониманию ислама, к пониманию того что значит быть мусульманином. Однако они были искренни в своем стремлении по-новому трактовать исламские постулаты и Коран. Автор поделилась, что религия не была для них политическим орудием, она была средством очищения от невежества. Джаиды особо подчёркивали, что Коран призывает мусульман к овладению знаниями и своей просветительской деятельностью, открытием школ нового образца «Усули Джаид» они показывали, что действовали не отступаясь от исламских канонов.

Вторжение российской империи в среднюю Азию ее колонизация самым противоречивым образом повлияли на жизнь, быт, культуру и менталитет ее народов. Столкновение двух культур породило массу новых проблем, обнажив преимущество европейской цивилизации, носителями которых были господствующие структуры и неприятие ее ценности местным населением. Трансформации экономики, вхождение в регион российского капитала, интенсивное превращение Туркестана в целевую базу метрополии неизбежно требовали изменение бытовых и правовых норм. Это был сложный процесс, так как такая ситуация вызывала разную, преимущественно негативную реакцию на нововведения. Догматическая правовая система ислама, построена таким образом, что носители должны дать соответствующую оценку любому нововведению, которое может быть идентифицировано, как и приемлемое, и как неприемлемое, и как сомнительное или такое, которое может быть принято при определенных условиях с оговорками. В докладе было сказано, что особую актуальность приобрела теологическая оценка новшеств, которое позволило бы оправдать участие мусульман в новых процессах, и дала бы им благословение.

Для осуществления этого необходимо было, прежде всего, формирование толерантного отношения к иным религиям, поскольку все новшества на тот период воспринимались, прежде всего, как произведённый носителями других религий, христианами, евреями, и другими. Национальные прогрессисты Туркестана, очень хорошо понимая это стали реальными выразителями идеи религиозной толерантности. Без решения этого вопроса невозможно было идти вперед. Они имели на это полное право своим религиозным образованием, кругозором и устремлением. Многие из них окончили медресе, и многие имели духовный сан, но при этом обладали достаточными знаниями по европейской истории философии.

Основу просветительской концепции реформаторов составляло единая мысль: «Торжество знаний – ключ к прогрессу». Они с самого начала своей деятельности не только не разводили ислам и знания, а совмещали их, формируя своеобразный синтез позволяющий мусульманину иметь полную веру в то, что его религия не просто позволяет, но требует от него изучать различные науки, в том числе исходящие из запада.

Эти идеи звучат в работах и Ахмада Даниша и Абая, и Бехбуди, и Фитрата, Авлони и других. «И если христианские книги посвященные науке и изобретениям греховны, как мы будем развиваться, не читая их? Как мы будем сегодня защищать? Ведь Коран называет в качестве священных книг Библию, Талмуд и Занбур», – восклицает видный представитель джаидского движения Фитрат, отвергая тем самым религиозный нигилизм и мусульманскую ограниченность. Более того он не редко обращается к истории христианства, в частности периода инквизиции чтобы показать к чему приводит присваивание духовенством светской власти и безграничная вера в ее безгрешность. Это было довольно смело рассуждение, призывающее не идеализировать духовенство, большинство людей в Бухаре, по мнению Фитрата, совершают преступления по отношению к своей пастве. Он пишет «Действительно положение в Бухаре, Бухарцев достойно сожаления и богомерзкие действия наших улемов служат причиной духовного небытия этой нации».

Рассказывая о том, как европейские народы преодолели с помощью протестантских обществ неограниченную власть церкви, он подводит читателя к мысли о том, что представители духовенства не могут быть законодательными решателями судеб, нельзя слепо следовать их указаниям. Таким образом, он выступает за демократизацию духовной сферы, против ее монополизации религиозными деятелями, одновременно призывая к религиозной толерантности. Было важно оправдать Кораном все новшества, которые на тот момент поступали в туркестанское общество.

Таким образом, теория легитимации прогресса исламом и трактовка проблемы гармоничного развития человека и общества через исламское учение был оправданным шагом джаидов. По мнению джаидов именно религиозный консерватизм препятствует использованию технических новшеств, из-за чего отставали в своем развитии предприятия, не выдерживая конкуренции с российской развитой индустрией. Негативное отношение к новым предметам техники и видам коммуника-

Американский историк Адиб Халид считает, что среднеазиатский джадидизм был прямо локализован рамками мусульманского модернизма

ции они называли фанатизмом, ведь джадиды сами привозили из поездок многие технические новшества.

А Фитрат на критику мусульманских консерваторов по поводу европейского оснащения джадидских школ писал: «Бог примет аят прочитанный с чувством и искренностью мусульманина сидящего в кресле, нежели на грязной соломе». Понятие толерантности включало в себя и этническую часть. А докладе говорится, что понятие о нациях существовало, однако четкого внутреннего регионального деления не было. Джадиды всех представителей тюрко- и пирса- говорящего населения считали единым народом, призывая к единению с русскими, евреями и представителями других национальностей. Это очень хорошо видно и в статье Бехбуди «Баени хакикат»: «Нам туркестанским мусульманам необходимо, прежде всего, отречься от противостояния академистов и добиться обретения единого союза. Мы хотим, чтобы мусульмане Туркестана, в единстве с местными русскими, евреями и

другими, организовали под эгидой России собственное Туркестанское правительство, чтобы мы имели собственный объединённый совет, чтобы мусульмане Туркестана жили соответственно шариатам, своими обычаями и законами религии, чтобы были составлены законы, ориентированные на благо всех живущих в Туркестане народов, независимо от их национальности».

Автор также поделилась, что наряду с этническими терминами «русские», «евреи», употребляется термин «мусульмане», в то же время слово мусульмане используется как религиозная характеристика наряду с термином «христиане». Толерантность, миротерпимость и дружеские отношения со всеми народами получили особое проявление в период самой высокой политической активности джадидов, выразившиеся в идеи создания национально-территориальной автономии «Туркистон мухторияти», в правительстве которого были представлены многие национальности, проживающие на территории Туркестана.

ӘДЕБИЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАС ҚАЛАМГЕРЛЕР КІМДЕР?

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев биылғы жылдың маусым айында Түркістан қаласында өткен Ұлттық құрылтайда қазіргі әдебиеттің дамуына, сол сияқты, балалар әдебиетінің дамуына көңіл бөлу керек екенін айтты. Балалар кітапханалары ашылып, ұрпақ тәрбиесі өз деңгейінде жүргізілуі қажет екеніне тоқталды. Қазіргі кезеңде қазақ әдебиеті жаңа бағытта дамып отырғаны белгілі. Соның ішінде, жас жазушылардың аяқ алысы қуантады.

Алишер РАХАТ,
жазушы-драматург

Роман жазып, кітап шығарудың, оны жарнамалаудың, дүкендерге таратудың артында тұрған жалғыз мақсат – қазақ тілді жас оқырмандардың аудиториясын қалыптастыру. Қазір жастар Батыстың, Оңтүстік Кореяның, Түркияның махаббат жайлы әлемдік бестселлер кітаптарын оқып жүрсе де, оқырман қауымға өзіне жақын хикая керек. Қазақтың заманауи кейіпкерін қалыптастыру бір жазушыға немесе екінші біріне міндет. Мысалы, кітап дүкендерінде қазақ ақын-жазушылар мен шетел әдебиеті өкілдерінің кітабы тұрса, жастар шетел әдебиетін таңдайды. Ақшаның басым бөлігі шетелдік әдеби кітаптарға кетіп жатыр. Егер біз қазақтілді, заманауи романдар ұсынбасақ қазақ әдебиетінің орны ойсырап тұра береді. Ал менің жас жазушы ретіндегі міндетім қазақ тілді аудиторияға заманауи қазақтілді роман ұсыну болды. Және мен көкейімде жүрген осы бір идеяны іске асырдым. «Махаббатым – Constant» кітабын оқырманға ұсынғанда, бәріне дайын болдым. Яғни, оған айтылатын жақсы пікірлер мен айтылатын сыни пікірлерге дұрыс көзқараспен қарадым. Жалпы біздің алдымыздағы аға буын өкілдері Совет Үкіметі ыдырығаннан кейін оқырмандарды ұстап қала алмады. Бәрі үкіметтің артынан кетті. Содан бері одақ болсын басқа болсын бәрін билік басқарып келеді. Жазушы жазған шығармасы арқылы ақша таппайды. Сол үшін әртүрлі салада қызмет етеді. Немесе мемлекеттік тапсырыспен ғана кітап шығарады. Соның салдарынан біздің ешқандай баспа авторларға қаламақы төлемейді. Сол себепті қазіргі қоғамда жас ақын-жазушылардың қиналып қалатыны рас.

Былтырғы жыл қазақ прозасы үшін сәтті жыл болды. Мұхтар Мағауин алғысөзін жазған жас жазушылардың «Дауыс» антологиясы шықты. Романдар жазыла бастады. Міне, жыл соңында маған «Open Eurasia-2022» әдеби байқауынан екінші орын бұйырды. Өз қазанымызда қайнап, өз ішімізде өткен байқауларда ортаға салып, пікір таласып жатқанда, халықаралық әдеби конкурс бізге таңсық көрінетіні рас. Әмбе мұндай байқаулар арқылы басқа да қаламгерлерге жол ашылатыны да сөзсіз. «Дауыс» антологиясы туралы айтсам, бұл – өз миссиясын орындаған, естір құлаққа жеткен дауыс болды.

Сол сияқты, Есбол Нұрахметтің «Жар басындағы алтын тақ» жинағы, Досхан Жылқыбайдың «18:47» жинағы, Әлішер Рахаттың «Параллель» романы және менің «Жасыл жатырлар» жинағым секілді жеке кітаптар да шығып, еліміздің ірі қалаларында таныстырылымы өтті, оқырманмен кездесулер болды. Мұның бәрі – қазақ прозасының сынық сүйем жер болсын алға басқан қадамдары.

Әдеби сын туралы пікірімді айтатын болсам, әдеби сын – шығарманың философиясын, штрихтарын, мән-мағынасын, жақсы-жаманын ашып көрсету емес пе? Осы ретте, маған әдебиеттанушы Айнұр Ахметованың ізденісі ұнайды. Өзім қатарлы біраз жазушының шығармасын талдап жазыпты. Тіпті кейбір сынына қарап отырсаң, автордың ойына кіріп-шықпаған құбылыстардың қалтарыстарына үңіледі. Сосын бізде қазір ең қат болып отырған мамандық – әдеби редактор. Кеңес заманындағы кітаптарды қараңыз, қандай керемет сүзгіден өткен. Ол заманның әдеби редактурасынан меңдей мін табу қиын. Қазіргі филология неге ондай мықты емес деп таңғаламын. Соңғы кезде шыққан кез келген кітаптың әдеби редактурасы сын көтермейді.

**Бақытбек Қадыр,
жазушы**

**Досхан Жылқыбай,
жазушы**

Жазушы бірінші кезекте – адам. Тереңдей түссек – пенде. Қазақтың сөзді қасиетті санағанынан болар, қарапайым халық оларды періштелік деңгейге көтереді. Соңыра оның пенделіктерін көріп, бірден сырт айналып жататыны тағы бар. Бұл қалыптасқан қағиданы қызыл өкіметтің идеал жасауға тырысқан идеясымен де түсіндіруге болатын шығар. Бірақ, халқымыздың бойындағы кез келген болымсыз қасиетті құлаған өкіметке жаба бергім келмейді.

Екінші, ойына алған идеясын нәм идеясыздығын көркемдік деңгейге көтере алған қалам иесі – жазушы. Сонымен қатар, оның шығармасындағы оқиға кеңістігі маңызды емес. Ауыл, мейлі қала, тіпті космос болсын – биік деңгейде жазылса болғаны. Шығармадағы уақытқа да менің түсінігімде қойылатын талаптар – осы. Ал шығарма деңгейі – ондағы кейіпкер жанының ашылуымен және интеллектуалдылығымен өлшенсе керек. Идея қайда қалды дерсіз. Меніңше, әдебиет тарихында көтерілмеген идея қалған жоқ. Сондықтан, идеяның өзінен гөрі – оны жеткізу жолы маңызды секілді. Яғни, нәтиже емес, процесс маңызды. Тағы бір айта кетерлігі, идеяны жеткізу жолы деген сөз – міндетті түрде классикадан қашу емес.

Тәуелсіздік алғаннан кейін туған, тәуелсіздік жылдарына балалық шағы тура келген ұрпақ қарапайым бұқараның кешегі өкіметті аңсайтынын көрді. Аңсай отырып, бүгінгіне шүкіршілік айтатынын, сол шүкіршіліктің артында үміт тұрғанын аңдады. Үміт шыдамдылыққа тәрбиелейді десек те, халық шыдамы сірі емес, шыны екенін беріде ғана түсінген сыңайлымыз.

Тәуелсіздікке дейінгі ұрпақ, сол ұрпақты «тәрбиелеуге» жұмыс істеген әдебиет адамдардың бір көзқараста болып, бір жолмен жүргенін қалады. Ал тәуелсіздік ұрпақтары адамдардың әртүрлілігін сүйеді. «Талғамға талас жоқ» деген сөзді ту етеді және осыған жараса олардың алдында таңдау да көп. Мүмкін бүгінгі жастардың депрессияға көп ұрынуының себебі осы таңдаудың көптігінен болар.

ӘЛЕМДЕГІ ЕҢ ҮЛКЕН КИІЗ ҮЙ

“Біз бұл сырмақты сыруға 32 адам
3 ай уақыт жұмсадық”

Ең әуелі сөзіміздің әлқисасын аз-кем киіз үй туралы мәліметпен бастағанды жөн көрдік. Қазақтың материалдық мәдениетін қалыптастыруының негізі болған қазақтың дәстүрлі қолөнері жөнінде сөз қозғар болсақ, әрине, көшпенді тұрмыстың төл туындысы қазақ киіз үйінен аттап өте алмаймыз.

**Ата-бабалары-
мыз тәбиғат-
пен тел өсіп,
орман-тоғай-
дың ен
байлығынан
мейлінше
игіліктенген**

Киіз үй – халқымыздың атамзаманнан бергі ең жақын серігі, асыл белгісі болып саналады. Киіз үй ауа райының қандай жағдайында да пайдалануға ыңғайлы. Ішіне жарық жақсы түседі, ауа алмасуы талапқа сай, жел, дауылға шыдамды. Төбесі күмбез тәрізді болып келгендіктен жаңбыр өтпейді, жинап тігуге оңай. Киіз үйдің негізгі қаңқасын (кереге, уық, шаңырақ, сықырлауық) сүйегі деп атайды. Киіз үйдің сүйегі жасалатын «Үй ағашты» алты ай немесе бір жылда даярлайды. Үй ағашты жасайтын шеберді әдетте «Үйағашшы» деп атаған. Үйағаш басатын шебер үйшілері, шаңырақшылары, үйдің ағаш мүкәмәлін, ағаш ыдыс-аяғын жасайтын даңғайыр ағаш шеберлері, артына ағаш ісмерлігінің мол қазынасын қалдырды. Соның арқасында үйағашшылық, үйшілік өнері – дара ұлттық ерекшелігімен бүгінге жетті.

Киіз үйдің пайда болуы қола дәуіріне, яғни заманымыздан бұрынғы 3-ші мың жылдыққа саяды. (қ.с. энциклопедиясы 5

том, 456 бет). Ал, грек тарихшысы Геродот заманымыздан бұрынғы V ғасырда арғы ата-баларымыз сақтардың киіз үйлерде отыратындығын қағазға түсірген. Заманымыздан бұрынғы 103-105 жылдары үйсін ханына келін болып түскен Шиджүннің (Шайжанның) «Сағыныш» жырында:

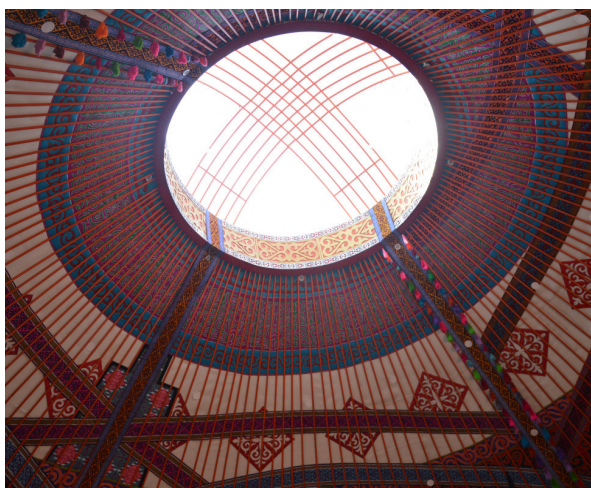
Дөңгелек үй, туырлық там орнына,

Ет жеп, айран ішеді ас-суына, – делініп, үйсін елінің киіз үйде отыратындығынан дерек берген. Осылай қазақтың қасиетті киіз үйі жайлы деректі тізбектеп жаза беруге болады. Алайда, бүгінгі біздің айтпағымыз әлемдегі ең үлкен киіз үй нақында.

«Жақсыны көрмекке» дейді қазақ. Жолмыз түсіп Қытайдың Санжы Облысына қарасты Мори қазақ автономиялы ауданына ат ізін салған едік. Сондағы әлемде жоқ алып ақ орданы тамашалап тамсана таңдай қағыстық.

Киіз үй құрлысына басынан аяғына дейін қатысқан Сая Сақабаұлының сөзіне сенсек киіз үйдің жалпы диаметрі 1175 м², биіктігі 18,5 метр, күлдіреуіштен басқұрға дейін 13,5 метр. Керегесінің биіктігі 5 метр, уықтың ұзындығы 6 метр алып ақ орданың шаңырағының диаметрі 8,5 метр болған.

Ал, киіз үйдің төріне салынған сырмақтың диаметрі 32 метр, айналма ұзындығы 101 метр, жалпы көлемі 803,8 м². Оған 2000 адам малдас құрып отыруға болады екен. Бұл жайлы осы алып сырмақты сыруға бастамашылық еткен алпыс алты жастағы Алтын Тоқанайқызы апамыздың аузынан естідік.

Біз бұл сырмақты сыруға 32 адам 3 ай уақыт жұмсадық. Күні бүгінге дейін бұндай үлкен сырмақ болмаған. Оны биязы жүннен басылған жұқа киіздің бетіне оюлар салып, кенеппен астарлап жасадық. Сырмақ негізінен мал баққан қазақ, қырғыз, моңғол сияқты көшпелі малшыларға тән бұйым. Оның ою-өрнегіне және көлеміне сәйкес бірнеше түрі бар. Ошақ тұсы (ортасы) ашық келетін, дөңгелектене жасалған көлемді сырмақ от киіз, шай сырмақ деп аталады. Біз бұл сырмақты бояу үшін бір тонна су сиятын алып қазанды арнайы жасатып кигізді соған салып боядық, – дейді, Алтын апа. Бұл сырмақтың әлемдік геинс рекордтар кітабіна енгенін айта кету керек.

Негізінде бұл киіз үйді біз сияқты алыстан келген саяхатшыларға көргізбе ретінде жасаған екен. Бір қарағанда ханға арналған ақ орда дерсің. Төрдің қақ ортасында ханның тағы орналасқан одан кейін оң жаққа қарай төсек-орын (жүк) жиналып, қазақи қайқы бас ағаш төсек қойылған. Қымыз құйатын саба мен оны пісуге арналған піспек алысырақ төсектің аяқ жағында тұр. Ыдыс-аяқтар оң жақта жеке қойылыпты.

□ Қазақтарда төсектің негізгі үш түрі сақталған. Біріншісі – екі басы қайқылау келген сүйеніш тақтайы бар төрт сирақты төсек. Екіншісі – екі басы қайқылау келетін алты, сегіз сирақты төсек. Үшіншісі – екі басы тік келген төрт сирақты кереует. Төсек бастарының қайқы болуы – жатқан адамның аяғы мен басы денесінен сәл биік келіп, демалғанда қан айналысы жақсы болатынын қазақтар баяғы заманда-ақ ескерген – дейді, Алтын апа. Ағаш төсекке салынған оюлы төсек сырмақтар, тұсына қойылаған адалбақан, сәндеп тігілген түскііз, төсеке керілген шымылдық керемет жарасып, үйдің сәні мен ажарын аша түскендей.

Бабаларымыз ертеде киіз үйде ғұмыр кешкен. Сондықтан үй мүліктері мен жиһаздары ұлттық қолөнер дәстүрі бойынша көшпелі тұрмысқа лайықталып жасалған. Міне сондай бұйымдардың быразы алып киіз үйдің сол жағына орналасқан.

рлық арасынан айналдыра ұсталады. Шилер туырлықты кереге көгінің жылуынан қорғап, киіз үйдің сырт пішінін жұмырлай түседі. Қой жүнін бояп, әшекейлеп орау арқылы тоқылған шиді «шым ши» деп атайды. Мына көріп тұрғандарың сол шым ши. Ши кейде тамақ қоятын сол жақ босағаға да ұсталады.

Мынау басқұр, киіз үйдің ішін безендіру үшін, әр туырлықтың кереге басына үйкелмеу үшін уық пен керегенің түйіскен жерін сыртынан бастырып тағатын, өрнекті жалпақ құр. Бағанадан бері өздерің тамсана тамашалаған әр бір дүние, Мори аудандық үкіметінің қолдауымен сондағы «Меруерт» кестешілік кооперативі шеберлерінің қолынан шыққан.

Мейіріміз қанғанша аралап, «ұһ» деп демалып отырып, манағы көрген салтанатты санам салып тағы да екшеп өткіздім. Осы кезде көңілімнің түкпірінен бір ой көлбең ете қалды. Қазақ елінде «айтыс сарайын» салу мәселесі көптен көтеріліп жүр. Неге осындай алып ақ орданы айтыс сарайы қылып Астанада тұрғызбасқа?

«Осынау өздерің көңіл толтыра көз айым болған алып ақ орданы Мори халқы мақтануға емес, ұлттық құндылықтармызды ұлықтау үшін жасадық.» деген Алтын Тоқанайқызы апамызға алғыс жаудыра келесі бағытымызға бет алдық.

ЧИНГИС ХОСМАНОВИЧ БЕГИМТАЕВ

RND, НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИЧЕСКОЙ
БИБЛИОТЕКИ РК, АСТАНА

ДИАХРОННЫЙ АНАЛИЗ УСТАРЕВШЕГО СЛОВА «ЭСИР» В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ТАВАРИХ-И ХАМСА-И ШАРКИ» АВТОРА КУРБАРГАЛИ ХАЛИДИ

АННОТАЦИЯ: 1889 жылы Құрбанғали Халиди бастаған бұл жұмыс орта түрік тілінде жазылып, 1910 жылы аяқталды. 1910 жылы Қазанның «Өрнек» баспасы бұл еңбекті кітап түрінде басып шығарды. 10 тараудан тұратын бұл жұмыста автор араб, парсы, түрік, моңғол және қытай тілдерінде жазылған деректерді пайдалана отырып, осы халықтардың тарихы туралы жазады. Бұл мақалада осы кітапта кездесетін ескірген «жесір» сөзінің шығу тегі баяндалады.

КІЛТ СӨЗДЕР: Құрбанғали Халиди, Тауарих-и хамса-и шарқи, этимология, сөздердің семантикасы.

ABSTRACT: This work, which was started to be written by Kurbangali Halidi in 1889, was written in Orta Turk language and was completed in 1910. The work was printed in 1910 at the Ornek printing house in Kazan. The author wrote the history of Kazakh, Tatar, Mongolian, Turkish and Chinese peoples by using sources written in Arabic, Persian, Turkish, Mongolian and Chinese in this work consisting of 10 chapters. In this article, historical and comparative analysis of some obsolete words in Kazakh Turkish used in the work called Tawarikh-i khamisa-i sharqi has been made.

KEYWORDS: Kurbangali Halidi, Tawarikh-i khamisa-i sharqi, ethymology, word origin, fetva, esir, sahib-i kiran.

ВЕДЕНИЕ

Книга «Таварих-и хамса-и шарки» была начата в 1889 году. Ее автором является историк и этнограф Курбангали Халиди. Автор писал данную книгу в течение 21 года на ортатюркском (чагатайском) языке. В 1910 году рукопись этой работы была опубликована в типографии «Орнек» в городе Казань. Книга имеет большой объем и состоит из 791 (798) страниц. В этой работе, состоящей из 10 глав, автор, используя данные, написанные на арабском, персидском, турецком, монгольском и китайском языках пишет об истории этих народов. При написании данной книги, К. Халиди использовал как источники работы русских ученых, таких как В.В. Радлов, А. Вамбери и Н. Катанов. Одним из отличительных черт Курбангали Халиди является то, что перед раскрытием определенной темы или проблемы, автор, сначала, изучает ее с помощью подручных источников. Курбангали Халиди, во время работы над книгой «Таварих-и хамса-и шарки», помимо множества неизвестных рукописей, так же использовал такие книги как Тибьян-и нафик, Джихан-нума, Каиде-и озбеки, Гияс'ул-люгат, Шеджере-и тюрки, Тарих-и Табери, Хайрулла Эфенди тарихи, Усул-и теварих Ибн Халдуна и Газават-и Чин Билала Назими. Автор в своей работе описывает истории гуннов, караханидов, Золотой Орды, Кок Орды, Ак Орды, казахских ханов, джунгарского нашествия, Кокандского ханства и его ханов, рассказывает о происхождении казахов, кипчаков, киргизов, ногаев, башкиров. В ней рассказывается об истории Османской империи и родословных султанов Османской им-

ЦЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью данного исследования является ознакомление книги «Таварих-и хамса-и шарки» и его автора Курбангали Халиди. Так же, в данной статье раскрывается семантика казахского слова «жесір». Автор пытается найти источник данного слова и раскрыть его исторические значения.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В данной работе использован сравнительно-исторический метод. Объектом исследования выступает слово «жесір», которое с истечением времени выходит из употребления. В статье изучаются ее значения в некоторых тюркских языках и раскрывается значение в настоящее время.

Результаты и их обсуждение

Помимо этого, в своем труде автор дает также обширные сведения о периоде формирования народов Западного Китая и Восточного Туркестана. В этом разделе автор, начавший историю с караханидов, рассказывает об истории султана Сыдыка Бугра хана, Алпарслан хана, дальше о Туглук Тимур хане, Афака Ходжи и его сыновьях. Затем он описывает восстание Джихангир Хаджи, прибытие Мадали хана в Кашгар, восстание Юсуфа Ходжи, восстание Семи Ходжей, восстание Вели хана Торе, инцидент с Бюзрук ханом и, наконец, истории Якуп бея и его государства. Помимо всего этого, в данной книге Халиди дает сведения о культурной жизни и этнографии, обычаях, традициях и религиозных верованиях казахского народа. В труде,

на равне с географическими названиями, также встречаются топонимические названия и названия озер и рек. Данная работа автора является уникальным наследием для исследователей истории тюрков Средней Азии. [1, с. 35-36]

ESİR

Üşbu seferde emîr-i leşkerniñ iki myñça 'askeri sahrâda Rûsjadan bir jüz mikdârı saldâta tesâdüf idüp kyrk illisîni telef, bâkîsyny esîr aldılar. [3, с. 51] (В этом походе две тысячи военных главнокомандующего встретились с сотней российских солдат: 40-50 человек были убиты, остальные взяты в плен).

1. Пленник, военнопленник [2];
2. Невольник, раб. Эсир алмаджа – детская игра. [7, с. 876]
2. Тот, кого раньше покупали за деньги, слуга, раб(ыня), наложница. «Külär jüz isig sözkä jalñuk isir / isinsä bu jalñuk bolur kul äsir» (от улыбающегося лица и теплых слов человек согревается / и становится рабом, пленником (того, от кого) согревается). [8, с. 75-76] Hürriyetini bulmuş bir esir gibi (Ahmet Haşim). Haraç mezat Rum diyarından getirilen esirler ve esireler satılıyor (Refik H. Karay). Eli damgalı esirler kanun yaptı (Yakup K. Karaosmanoğlu). [4]
3. метафора. Человек, слепо привязанный к мысли или кому-то: Onun güzelliğinin esiri oldular (Они стали пленниками ее красоты). [2]
4. (как второй элемент именной группы) Человек, который попал под власть и командование кого-то или ситуации и слишком зависим, чтобы избавиться от его влияния: Ne efsûnkar imişsin ah ey didar-ı hürriyyet / Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten (Namık Kemal). Esirim bugün ancak bununla müftehirim (Hüseyin Siret).

5. (как второй элемент именной группы) Тот, кто чрезмерно привязан к чему-либо: "Duygularının esiri." "Nefsinin esiri." [4]

6. кир. крепостной человек. Жумшай турган жесирим (служаший у меня мой крепостной). Жесірлік бие (отличная кобыла (дорогая как жена)). [10, с. 48]

Köñül beg turur bu etöz kul asır [Aşık Paşa, Garib-name, 1330]; göñlümi ve canımı kıldı esir. [9]

Слово «эсир», используемое в арабском языке в значении «военнопленный» – это прилагательное происходящее от корня эср (исара), что означает «связывать веревкой и т.д.». Также видно, что слово эсир используется в значении «заключенный» в зависимости от его корневого значения. В одном из хадисов слово «эсир» также используется в вышеупомянутом значении. Некоторые толкователи Корана утверждают, что слово «эсир» имеет значение «узник» в 8-м стихе главы Инсан (Человек). [5, с. 382]

ЗНАЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ:

Вдова. [6]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Заемствованное в средних веках слово «эсир», имеющее арабские корни, со временем претерпело фонетические и смысловые изменения. Таким образом, данное слово приняло форму «жесір» в казахском языке. В современном казахском это малоупотребляемое слово имеет значение «вдова».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Gencal B. XIX. Yüzyıl Doğu Türkistan Tarihi Hakkında Yazılmış Olan Birinci Elden Kaynaklar // *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8). – Kırğızistan, Bişkek, 2013.
2. [Электронный ресурс]. Эл. словарь. [официальный сайт]. URL: <https://sozluk.gov.tr> (дата обращения 03.03.2022).
3. Halidi K. *Tevârîh-i hamse-i şarkî. Örnek yay., Kazan, 1910.*
4. [Электронный ресурс]. Эл. словарь. [официальный сайт]. URL: <https://http://lugatim.com/s/esir> (дата обращения 03.03.2022)
5. *Türkiye Diyanet Vakfı. İslam Ansiklopedisi.* – с. 12. – *Türkiye, İstanbul, İSAM, 1995.*
6. [Электронный ресурс]. Эл. словарь. [официальный сайт]. URL: <https://sozdik.kz/ru> (дата обращения 03.03.2022)
7. Радлов Р. Р. *Опыт словаря тюркских наречий.* – Т. 1, 1. – С.-Петербург, 1893.
8. Наделяев В.М. и др. *Древнетюркский словарь.* Ленинград: Наука, 1969.
9. [Электронный ресурс]. Эл. словарь. [официальный сайт]. URL: <https://www.nisanyansozluk.com> (дата обращения 03.03.2022)
10. Будагов Л.З. *Сравнительный словарь турецко-татарских наречий.* – Т. I. – Спб., 1869.

РАХИМА ШӘРІПҚЫЗЫ НУРИДЕН

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ КАНДИДАТЫ, АССОЦИРЛІ ПРОФЕССОР.
ҚР ҰЛТТЫҚ АКАДЕМИЯЛЫҚ КІТАПХАНАНЫҢ БАС ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ.

ХАСЕН ОРАЛТАЙ ҚОРЫ- ҚҰНДЫ ҚАЗЫНА

**1964 жылы
Ізмірде
«Коммунизммен
күрес» газетін
шығарды.
Онда әуелі
Кеңес, одан
кейін Қытай
коммунистерінің
жасаған
қиянаттары
жазылды**

Биылғы жылы туғанына тоқсан жыл толған халықаралық «Азаттық» радиосының Мюнхендегі бұрынғы басшысы Х. Оралтайды қазір елімізде білмейтіндер кемде-кем. Әсіресе, 1986 жылғы оқиғадан кейін оның есімі өте танымал болды. Себебі осы оқиғаны төрт том кітап етіп, бастырып, жер жүзіне таратқан адам - Хасен Оралтай.

Ең алғаш рет оны түркі әлеміне 1955 жылы «Эгей экспресс» газеті таныстырды. Содан бері бірнеше кітап жазды. Олардың ішінде «Шығыс Түркістан халықтарының ұлт-азаттық қозғалысы», «Мағжан Жұмабаев», «1986 жылдың желтоқсаны» атты кітаптары, «Қазақша-түрікше сөздігі» бар. Кейіннен «Елім-айлап өткен өмір» естелігін жазды. Ол - тек Түркістанның ғана емес, бүкіл түрік дүниесінің тарихи тұтастығы, рухани және мәдени бірлігі, Отанның жарқын болашағы мен толық тәуелсіздігі жолындағы күрестің қайраткеріне айналған тұлға.

1964 жылы Измірде «Коммунизммен күрес» газетін шығарды. Онда әуелі Кеңес, одан кейін Қытай коммунистерінің жасаған қиянаттары жазылды.

1988 жылы ол белгілі жазушы, мемлекеттік сыйлықтың иегері Қ. Жұмаділовтың «Соңғы көш» романын түрік тіліне аударып, қажетті түсініктермен

Стамбулда жариялаған. Сонымен қатар ол - мағжантанушы.

Х. Оралтайдың шығармалары «Жұлдыз» журналында, газеттерде басылып, ол туралы былай деп жазылды: «Бізге қажет дүниенің көбі Х. Оралтайдан табылады. Мысал үшін, М. Шоқайдың және оның шәкірттері шығарған «Яш Түркістан» журналының барлық саны, 1917-1920 жылдарда Петербор-Мәскеудегі мұсылмандар съезінің толық құжаттары және толып жатқан басқа құнды дүниелерді тек Х. Оралтай ғана тауып бере алады»[1,7-б].

Иә, расында да солай. Хасен Оралтай көзі тірі кезінде өзіндегі барлық құжаттарды академик Рымғали Нұрғалиға аманаттап, тапсырған екен. Сол құнды дүниелер қазір Астанадағы ҚР Ұлттық академиялық кітапханасының «Сирек қорлар» бөлімінде сақтаулы. Мен өзім «Азаттық» радиосын зерттегендіктен, Хасан Оралтайдың құжаттарының ішінен радиоматериалдарын қарастырдым. Хасекең қызмет істеген жылдардағы эфирден өткен хабарлардың өзі том-том болып тұр. Ал, эфирден өткен аудиоматериалдардың саны қырықтан асады. Аудиоматериалдарда Хасен ағаның өзі жүргізген хабарлары мен ол кісіден алынған сұхбаттар бар. Сонымен қатар шеттегі қазақтар, өз еліміздегі танымал тұлғалар мен басқа да азаматтардың дауыстары баршылық. Қаншама адамның қажетіне жарайтын, талай өмірден өткен тұлғалардың үні бар аудиотаспалар-басқа баспа материалдарынан ерекше, өзгеше. Ондағы деректілік-адамның дауысы. Осы дауыстарды арттағы ұрпақтарына аманат етіп кеткен-Хасен аға Оралтайдың жаны жаннатта болсын! Біз ол дауыстарды ұрпақтар санасында жаңғырта беретін боламыз. «Азаттық» радиостанциясы арқылы 70 жыл бойы беріліп келген хабарлар қазақ журналистикасының қорын байыта түседі, әлі де талай зерттеулерге негіз болады. Мезгіл өте келе оның тарихы, әдеби, мәдени мәні бүгінгіден де зор болатыны күмәнсіз. Енді соларға кезек берсек. Хасекеңнің даусымен берілген ең құнды хабар Қазақстанның тәуелсіздігіне арналды.

«1991 жылғы желтоқсан айының 16-жұлдызында, дүйсенбі күні жарияланған Қазақстанның тәуелсіздігі — халқымыздың тарихындағы аса маңызды оқиға. Жалпы біздің ұлтымыз үшін желтоқсан айының мәні ерек-

АЛАШ ОРДА ҮКІМЕТІ, ОНЫҢ ЖЕТЕКШІЛЕРІ ҚАНДАЙ ҚҰҒЫН- СҮРГІНГЕ ТҮСІП, ОЛАРДЫҢ ҰЛТ БОЛАШАҒЫ ЖОЛЫНДАҒЫ ҰЛЫ БАСТАМАСЫҚАЛАЙБАСЫЛЫП-ЖАНШЫЛСА, 1986 ЖЫЛҒЫ ЖЕЛТОҚСАН ОҚИҒАСЫНА ҚАТЫСУШЫЛАР ДА СОЛ ТЕПЕРІШТІ КӨРДІ. ӘЙТКЕНМЕН ОСЫ ЖЕЛТОҚСАН ТАҒЫ ДА БЕС ЖЫЛДАН KEЙІН ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ АЗАТТЫҒЫНА ЖОЛ АШЫП БЕРДІ.

ше, ғұмыры қысқа болғанымен, халықтың санасын оятуға тендессіз үлес қосқан 1917 жылғы 13 желтоқсан күні жарияланған Алаш Орда үкіметінен 69 жыл кейін, Алматыда қазақ жастарының ұлттық тәуелсіздікке ұмтылған бейбіт демократиялық ереуілі басталды.

Қазақстанның тәуелсіздігі аспаннан түсе қалған тағдырдың сыйы емес, ол қайсыбір африкалық мемлекет тәрізді тұңғыш рет өз тізгініне ие болып отырған жоқ. Қазақ бұрын да дербес, тәуелсіз ел болып өмір сүрген. Оның дәстүрлі сыртқы саясаты, өмірлік мақсаттары, даму бағыты болған. Сол тарихи әділдікті қалпына келтірген Қазақстанның үлгі аларлық жолы, тұтас мемлекет болып тұрғанда қалыптасқан тарихи тәжірибесі бар. Соның бірі Абылай ханның дипломатиясы десек қателеспейміз»[2].

Ежелгі ақиқатты қайта жаңғыртып, тыңдаушының көз алдына тарихи деректі көлденең тартып, автор оқиғаның шынайылығын тағы да растатады. Бұл жолғы дерек былайша беріледі:

«Абылай ханның қазақ елінің екі жақтағы іргелі көршілерімен тең түрде бейбітқатар өмір сүру саясатын қолданғанына, сондай-ақ қандас, тілдес, діндес көршілерімен де берік байланыс құруды нысанаға алғанына тарих куә. Тәуелсіздік тізгініне ие болған Қазақстанның Абылай хан негізін салған тең тұрғыласты сыртқы саясатты басшылыққа ала отырып, қазіргі өтпелі кезеңнің талап-талғамына сай әрекет-шаралар қолданғанда ғана игілікті табысқа ие боларын Қазақстанның қазіргі парасатты басшылары баршадан жақсы түсінетіндігіне сеніміміз мол»[2, сонда].

Автордың айтып отырғаны - Қазақстан-

ның тәуелсіздігі. Енді осы ойларды түйіндей келе, тағы да қайталай отырып, хабарды былайша қорытындылайды:

«Иә, Қазақстан тәуелсіздігін жариялады. Дәл сол күні Түркия жұмхурияты жағынан оның азаттық алған дәрежесі ресми түрде танылды. «Қазақстан тәуелсіздігін жариялады» деген хабар әлемге таралғаннан бірер сағаттан кейін туысқан Түркияның желтоқсан айының дәл он алтысы, дүйсенбі күні кешке (16.12.1991) бұрынғы кеңестік республика - Қазақстанның тәуелсіздігін ресми түрде танығандығының куәсі болдық.

Үш ғасыр бойы аңсап күткен тәуелсіздік - қазақ халқының қайта өрлеуінің құтты табалдырығы болатындығы сөзсіз. Әрине, тек тәуелсіздік жарияладық деумен іс бітпейтіндігі, батыл қадамдар жасалып, барлық елдер жағынан ресми түрде танылудың, тәуелсіздікті қорғайтын ұлттық қарулы күштерді құрудың тиіс екенін Қазақстанның тәуелсіздігін жариялаған қазіргі қазақ басшыларының анық аңғаратынына да сеніміміз зор. Бұл - халық талабы, ұлттық міндет»[2, сонда].

Қазақстанның тәуелсіздік алуын елден бұрын естіп қуанған шетелдегі қандастарымыз құттықтай отырып, қарапайым ғана мысалдар арқылы енді не істеу керектігін ескертеді. Қайдағы бір елдің басқару жүйесін көшіріп алуға ұмтылмай-ақ сыртқы саясат үшін Абылай дипломатиясын пайдалануды алға тартады. Тәуелсіз елге қажетті жағдайлардың барлығын сұңғыла саясаткер санамалап айтып берді. Солардың ең бастысы-әскеріміздің, туымыздың, әнұранымыздың болуы. Біріккен Ұлттар Ұйымына мүшелікке өту деген сияқты тәуелсіз мемлекетке тән белгілер қалай өрістеуі керектігі жайлы баяндайды. Осыдан отыз жылдан астам уақыт бұрын тәуелсіз ел болудың жай-жапсарын осылайша жариялаған Хасен Оралтай болатын.

Кезінде қазақ редакциясы өзінің 3 сағаттық бағдарламасында (оның бір сағаты түпнұсқа, қалғаны қайталау) тек жалаң саясатқа ғана емес, әлеуметтік салалардағы ұлттық мәселелерге көп көңіл бөлді. Соның бір көрінісі - 80-жылдардағы КСРО-ның 60 жылдығы мен Қазақстанның Ресейге қосылуының 250 жылдығына арналып әзірленген үлкен бағдарлама. Бұл жайында Х.Оралтайдың жеке қорындағы «Азаттық» радиосының эфирінен берілген хабарлардың толық тізімі бар. Солардың ішінде «250 жылдық мүшел жөніндегі тарихи шындықтар» деп аталатын хабарлар көлемді бес хабар болып 1980-1981 жылдар аралығында берілді[3]. Бұл хабарларда Қазақстанның Ресейге өз еркімен қосылмаған-

дығы және Ресейдің отарлау саясаты жайлы баяндалады. Сондай-ақ ҚССР 60 жылдығына байланысты да бірнеше хабарлар 1982 жылы шілде айында бірнеше хабар болып толқынға шыққан[4]. Оларда Ресей империясының Қазақстанды өз құрамына күшпен қосқандығы жайлы айтылады. Бұл хабар ағылшын тілінде де екі хабар болып беріліпті. Оны аударған Ч.Карлсон. 1982 жылдың 23 қарашасында доктор Баймырза Хайыттың Халықаралық ІҮ түркологиялық құрылтайда «Қазақстанның Ресей қоластына түсуі» жайлы жасаған ғылыми баяндамасы да үш хабар болып берілген.

1916 жылғы көтеріліс те назардан тыс қалмаған. 1986 жылдың мамыр айында берілген төрт хабарда Ресей империясының отарлау саясатына қарсы қазақтардың ұлт-азаттық көтерілісі туралы тарихи шындық айтылған.

Қазақстанның Ресейге қосылуының тек прогресті жағын ғана атап, отарлық саясат, содан зардап шеккен халықтың қайғысы жайлы айтпайтын кеңес баспасөзі «Азаттық» радиосының «Саяси тәуелсіз Қазақстан құруды» уағыздайтын хабарларына үнемі тойтарыс беріп келді. Мәскеу басылымдарынан қалыспай, республикалық газеттер де дереу үн қосып отырды. «Азаттық» радиосының хабар тарата бастағанына жетпіс жыл болса, соның елу жыл ішіндегі хабарларының біразы Хасен Оралтай қорында сақталыпты.

Радиохабардағы деректілік-кейіпкердің жанды дауысы ғой. Қанша уақыт өтсе де күні бүгінгідей эфирден сөйлеп отырған сияқты.

«Азаттық» радиосының Мюнхеннен Прагаға көшуіне байланысты Қазақ редакциясы үшін жаңа қызметкерлер іздестіру, іріктеу мақсатымен оның басшылары Ларри Шервин, Чарльз Карлсон мен Хасен Оралтай Қазақстанға келді. Хасен Оралтайдың бұл Қазақстанға сегізінші рет келуі еді. Әдеттегінен, радионың Қазақстандағы тілшілерімен, белсенді авторлары мен басқа да зиялы қауым өкілдерімен әңгімелесті, пікір алмасты, кеңестерін берді. Хасен Оралтайға Жазушылар Одағында салтанатты жағдайда «Алаш» сыйлығы тапсырылды. Осыған орай Одақтың бірінші хатшысы Қалдарбек Найманбаевтың жұмыс кабинетінде бас қосқан ақын-жазушылар, журналистер мен ғалымдар Хасен Оралтайдың қазақ халқын әлемге танытуы мен қазақ елінің тәуелсіздігі жолында ондаған жылдар бойына атамекенінен алыста жүргізіп келе жатқан күресін жоғары бағалап, ол кісіге зор денсаулық, ұзақ өмір және бұл бағыттағы іс-әрекетінде алда да табыстарға жетуіне тілектестік білдірді.

Өз сөзінде Хасекең «Алаш» сыйлығының сипаты мен құрылымы болашақта қалай болуы керектігі жайлы өз пікірлерін ортаға салды. Ол кісінің айтуынша, бұл бір емес, Алашорда қайраткерлерінің есімдерімен аталатын бірнеше сыйлық болуы керек және ол тек әдебиет саласында ғана емес саясат, ғылым, ағарту, мәдениет салаларында да тағайындалуы қажет. Осы қасиетті сөзбен аталған бұл сыйлық Жазушылар Одағының ғана сыйлығы болып қалмай, мемлекеттік мәртебедегі сыйлық болғаны жөн. Сондай-ақ бұл сыйлықты Қазақстанда қайтыс болған адамдарға да награда берілетін дәстүрдің бар екенін ескере келіп, алдымен Мұстафа Шоқайға, Ахмет Байтұрсынұлына, Мағжан Жұмабайұлына, тағы да басқа Алашорда қайраткерлеріне және олардың көзі тірі ұрпақтарына берген абзал болар еді. Бұл сыйлық оның иегеріне үлкен жауапкершілік сезімін жүктеуі керек. Оны алған әрбір жан өзін әрқашан осы қасиетті сыйлыққа лайық деңгейде ұстай білуі қажет»-деп айтқан сөздері таспада жазылып қалғаны үшін біздерге жетіп отыр[5]. Ал оны сол кезде естіген адамдардың өзі арамызда жоқ.

Қазақстанға сол келген жолы Хасен Оралтай мырза Оңтүстік Қазақстан облысының Түркістан қаласында, оған көршілес Қызылорда облысының Жаңақорған ауданының Кейден, Жаңақорған ауылдарында болды. Сыр бойына қарай сапар шегудің басты мақсаты-ел көру, жер көру, халықтың тұрмыс-тіршілігімен танысу, әсіресе ауыл адамдарымен жүздесіп, сұхбаттасу болғанды. Хасен Оралтай қай жерде жүрсе де ойын тура айтумен ерекшеленеді. Өйткені ол бозбала кезінде өмір мен өліммен арпалысып, Такламан шөлінде бір жұтым суға зар болған, Гималай тауларында табаны тозған көшпен бірге азапты жолдардан өтті. «Арқада қыс жылы болса, арқар ауып несі бар?» дегендей үдере көшкен елдің басты себебі не екені белгілі. Сондықтан елдің тәуелсіздігі, ұлтының дербестігі үшін күресу-Оралтайдың басты мұраты еді. Түркістандағы халықаралық Қазақ-Түрік университетінің президенті, академик Мұрат Жұрынұлы бастаған жергілікті зиялы қауым өкілдерінің үлкен тобы қарсы алып, солардың ішінде болған аудандық «Түркістан тынысы» газетінің тілшісі Хасен Оралтайға вокзал басында бір-екі сұрақ қояды: «Хасен аға, көп ұлтты Түркістан халқына қандай тілек айтар едіңіз?». Хасекең бірден: «Қазақстан көп ұлтты болса болар, бірақ мен Түркістанды көп ұлтты деп есептемеймін. Мұнда кімдердің тұратыны қаланың атынан да көрініп тұрған жоқ па? Бірлік, ынтымақ

тілеймін» деп жауап береді[5, сонда]. Бұл жауапқа жиналғандардың барлығы да шынайы риза болып, кейіннен әріптестері осы сөздердің мәнісін сұрағанда: «Мұнда негізінен қазақтар, өзбектер, Кавказдан сталиндік зұлымдықтың нәтижесінде соғыс жылдарында осында жер аударылған ақысқа түріктері тұрады екен. Мен оларды бір-бірінен әсте бөліп қарамаймын. Бір атаның балалары, бір ұлы ұлттың, яғни түрік ұлтының перзенттері деп есептеймін. Сондықтан қала да, аудан да осылай аталған. Бұл жалпы түрік жерінің әрі осы өңірдің атауын білдіреді».-деп түсіндіреді[5, сонда]. Бұл сөздерден Хасен Оралтайдың бүкіл түркі жұртын бөліп-жармайтынын, олардың бірлігін, туысқандығын насихаттайтынын көреміз. Осы сапарда келген Кейден ауылындағы көшелерге Алп Арслан Түркеш Хасен Оралтай есімі берілген. Хасен Оралтай бұл жолы Кейден ауылының құрметті азаматы атанды. Жергілікті Бәкір және Абылай есімді суретшілер Хасекеңе өздері салған оның үлкен суретін тарту етті. Жауап сөзге шыққан Хасен Оралтай кейдендіктерге сый-құрметтері үшін рахмет айта келіп, осы ауылдағы болашақ мешіт құрылысына өз тарапынан қосатын ақшалай үлесі ретінде қаражат берді. Хасекең Кейденді арақсыз ауыл болуға, біржола дінге, имандылыққа бет бұруға шақырды. Тез арада мешіт құрылысы басталуын, егер жазда мұнда тағы келу нәсіп болса, оның іргесінің көтерілуінің армандайтынын айтты. Осы жерде Хасекеңнің тағы бір қырын байқадық. Ол-имандылық, дінге құрмет, ел-жерге деген сүйіспеншілік.

Алайда шындықты жасыру, ақиқатты бүркемелеу мүмкін емес. Ерте ме, кеш пе, ол салтанат құрары анық

Әр хабарын «құрметті радиотыңдаушы туысқандар!» деп бастап, 28 жыл бойы қызмет еткен «Азаттықтан» зейнеткерлікке шығып, радионың қырық бір жылдан бергі қонысы Германияның Мюнхен қаласынан Чехияның астанасы-Прага қаласына көшуі басталғанда Хасекең осы істің басы-қасында түсіндіру жұмыстарын жүргізді. «Азаттық» радиосының Мюнхеннен Прагаға көшуі

«Азаттық» радиосы Қазақ бөлімшесі қызметкерлерінің түгелдей өзгеруіне жеткізді. Атап айтқанда, «Азаттық» радиосы қазақ бөлімшесінің 12 кісіден тұратын ұзақ жылдан бергі қызметкерлері жеке себептері және өз қалаулары бойынша Прагаға бармайтын болды. Олардың орнына Прагаға Қазақстаннан жаңа қызметкерлер барып, қазақ бөлімшесінің жұмысын жүргізеді. «Ал, мен болсам, осы көкек айының 30-ы күні тұрақты демалысқа шығамын, яғни зейнеткерлік өмірді бастаймын. Менің тұрақты демалысқа шығып, зейнеткерлік өмірді бастауымның «Азаттық» радиосының Прагаға көшуімен ешқандай байланысы жоқ, заңды құбылыс. Неміс заңы бойынша жасы 65-ке толған кісі тұрақты түрде демалысқа шығуы тиіс. Мен осыдан дерлік 28 жыл алдын, яғни 1967 жылдың қазан айының аяғында «Азаттық» радиосы қазақ редакциясында қызмет бастаған едім. Ол кезде қазақ елі түгелімен коммунистік зұлым зомбылықтың астында болатын. Сол үшін де ешбір байланыс құру, тіпті қарапайым хат-хабар бар алмасу да мүмкін емес-ті. Қазір Аллаға шүкір, жағдай мүлдем өзгеше. Қазақтың қара шаңырағы-Қазақстан ұлттық тәуелсіздігін алды. Соның арқасында тәуелсіз Қазақстанның астанасы Алматыда «Азаттық» радиосы қазақ редакциясының бюросы ашылды. Онда істейтін журналистер күніне екі рет хабар береді. Сонымен қатар «Азаттық» радиосы қазақ редакциясының Өзбекстан астанасы-Ташкентте, Моңғолия астанасы-Уланбаторда да арнаулы тілшілері бар. Олар да сол жақтағы қазақтар өмірінен аптасына бір рет хабарлап тұрады. «Азаттық» радиосы қазақ бөлімшесінің өткен қырық бір жылдық тарихында қазақтың ұлттық мүдде-мақсатының, бұрмаланған әдебиаты мен тарихының, ана тілі мен дінінің, территориялық біртұтастығы мен ұлттық тәуелсіздігінің жоқшысы болуды басты бағыт етіп ұстағаны, сіз, тыңдаушыларға айқын факті. Прагада басталатын жаңа кезеңде де сол бағыт ұласады деп сенеміз. Әрине, ол жаңа кезеңде міндет әріптестердің қазақтық сана-сезіміне де байланысты екендігі түсінікті. Сонымен қорыта айтқанда, «Азаттық» радиосы қазақ бөлімшесінің бүгінгі дейінгі барлық қызметкерлерінің сіз-тыңдаушылармен қоштасар уағы таяды. Олар өз қызметтерін алдағы маусым айының аяғында Қазақстаннан келген жаңа әріптестеріне тапсырады. Әлгінде, басында айтылғандай, заң бойынша мен осы көкек айының аяғында тұрақты демалысқа шығып, зейнеткерлік өмірім басталады. Өмірімнің былайғы бөлігіндегі де Алла

нәсіп етсе, зейнеткер, қарапайым бір қазақ шалы ретінде жалпы түркі тектес халықтар үшін қолымнан келгенше қызмет ете беруге тырысарым хақ. Ендігі өмірде Алладан тілерім, Қазақстанның ұлттық тәуелсіздігінің мәңгі-бақи берік болуы. Хош, құрметті тыңдаушылар!»-деп хабарын аяқтаған еді[6].

«Мюнхендегі Волпиништрассе 30А, яғни Хасен Оралтайдың үйінде аты әлемге мәшһүр кеңестанушы, кремльтанушы, американдық З. Бзежинский, Германиядағы Бавария өлкесінің көсемі Иозеф Штраус, Түркияның көрнекті саяси қайраткерлерінің бірі Алпарслан Түркеш жиі-жиі бас қосып, коммунизмді қалай құлатудың жоспарын құрысады екен»[7] деп Кеңес мемлекетінің бұқаралық ақпарат құралдары сол кезде қаралап жазса, қазір осы тұлғалардың адамзат дамуы жолындағы күрескерлер екендігі мойындалып отыр. Алайда шындықты жасыру, ақиқатты бүркемелеу мүмкін емес. Ерте ме, кеш пе, ол салтанат құрары анық. Совет Одағы да ақыры сондай күйге ұшырады. Совет Одағының, жалпы социалистік жүйенің, коммунистік идеялардың күйреуінде ақиқат ақпарат көздерінің, соның ішінде «Азаттық» радиосы Қазақ бөлімшесінің хабарлары шыншылдығымен, объективтілігімен қатар ұлтжандылық, түрікшілдік сипатымен тыңдарманын тарта білді. Бұл ең алдымен Мұстафа Шоқайдың ізбасары, Алаш арыстарын ардақ тұтқан үлкен жүректі азамат, тамаша ұлтжанды және түрікшіл тұлға, белгілі тарихшы ғалым, жазушы-журналист, қазақ елінің тәуелсіздігі жолындағы жалынды күрескер, Түркістандағы Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің құрметті профессоры, Қазақстанның «Алаш» сыйлығының лауреаты Хасен Қалибекұлы Оралтай есімімен тығыз байланысты болғандығы сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі:

1. *Шәріпқызы Р. Қазақша хабар тарататын шетел радиолары. Алматы: 1997-150 б.*
2. *«Азаттық» радиосының хабары. 1991 жыл, 17 желтоқсан.*
3. *«Азаттық» радиосының хабарлары. 1980-1981 жылдар. 20 желтоқсан-5 ақпан.*
4. *«Азаттық» радиосының хабарлары. 1982 жыл, 7, 8, 9 шілде*
5. *«Азаттық» радиосының хабарлары. 1995 жыл, 5 ақпан.*
6. *«Азаттық» радиосының хабарлары. 1995 жыл, 25 сәуір.*
7. *Известия. 1982, 18 октября.*

Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы конвенцияға – 20 жыл

САЛТАНАТ ӘШІМОВА

ЮНЕСКО ҚАМҚОРЛЫғыНДАғы МӘДЕНИЕТТЕРДІ ЖАҚЫНДАСТЫРУ
ОРТАЛЫғыДИРЕКТОРЫНЫҢ ОРЫНБАСАРЫ,
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАғы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ,
«МУЗЕЙ ІСІ ЖӘНЕ ЕСКЕРТКІШТЕРДІ ҚОРҒАУ»
МАМАНДЫғыНЫҢ 3 КУРС ДОКТОРАНТЫ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС МӘДЕНИ МҰРАСЫ: ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ТІЗІМГЕ АЛУ

1970-ші жылдары Боливия Республикасының бастамасымен Материалдық емес мәдени мұраларды (бұдан әрі - МЕММ) және тиісті халықаралық құқықтық актіні қорғау қажеттілігі туралы пікірталастар басталды. 1989 жылы ЮНЕСКО халықаралық ұйымы фольклорды сақтау туралы ұсынысты қабылдады. 1990-шы жылдардың соңына қарай жаңа нормативтік актіні әзірлеу идеясы ЮНЕСКО-ға мүше мемлекеттер, әсіресе Шығыс Азия, Африка және Латын Америкасы елдері арасында қолдауға ие болды. ЮНЕСКО 1993 жылы «Адамзаттың тірі қазыналары» бағдарламасын, ал 1998 жылдан бастап «Адамзаттың ауызша және материалдық емес мұрасының шедеврлерін жариялау» жобасын іске асыруды жолға қойды.

2001 жылы ЮНЕСКО Хатшылығы басқарушы органдарынан «Халықаралық конвенцияның алдын ала нұсқасы» мәтіні бойынша консенсусқа қол жеткізу мақсатында Үкіметаралық кездесуді ұйымдастыруға өкім шығарды. Осы жылдары бейзаттық мұраға, яғни әр ұлттың өзіндік ерекшеліктерін, құндылықтарын айқындайтын материалдық емес (рухани) мәдени мұраға (intangible cultural heritage) да көңіл аудару керектігін күн тәртібіне қоя бастады. Бұл мақсатты іске асыру үшін 2001 жылы ЮНЕСКО өзіне мүше мемлекеттер мен қоғамдық ұйымдар арасында сауалнама жүргізген. Нәтижесінде 2003 жылы 29 қыркүйек - 17 қазан аралығында Парижде БҰҰ-ның білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымы (ЮНЕСКО) Бас

конференциясының 32-сессиясында «Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы Конвенция» қабылданды.

Конвенцияның мақсаты мыналар:

- материалдық емес мәдени мұраны сақтау;
- тиісті қоғамдастықтардың, топтардың және жекелеген адамдардың материалдық емес мәдени мұрасын құрметтеу;
- материалдық емес мәдени мұраның және оны өзара танудың маңыздылығына жергілікті, ұлттық және халықаралық деңгейлерде назар аудару.

Конвенцияда материалдық емес мәдени мұра қандай салаларда көрініс табатыны нақты көрсетілген:

- (а) материалдық емес мәдени мұраның тасымалдағышы ретінде тілді қоса алғанда, пайымның дәстүрлері мен нысандары;
- (b) орындаушылық өнерлер;
- (c) әдет-ғұрыптар, салт-жоралар, мейрамдар;
- (d) табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар;
- (e) дәстүрлі кәсіптермен байланысты білімдер және дағдылар.

Конвенцияның мақсаттары үшін адам құқықтары жөніндегі қазіргі халықаралық құжаттарға, сондай-ақ қоғамдастықтар, топтар мен жекелеген адамдар арасындағы өзара құрмет пен орнықты даму талаптарына сәйкес келетін материалдық емес мәдени мұра ғана назарға алынады. Даулы деп саналатын элементтер пікірталастар тудырса да түрлі қоғамдастықтар үшін материалдық емес мұраның құндылығы мен маңызы туралы, сондай-ақ тарихи және әлеуметтік шындыққа үнемі бейімделетін оның дамып келе жатқан және динамикалық сипаты туралы ойлауға ықпал етуі мүмкін.

Конвенцияның негізгі құралдарының бірі Репрезентативті тізім болып табылады. Тізім қауымдастықтар мен топтардағы адамзаттың МЕММ-ның барлық салаларындағы алуан түрлілігін көрсетуге арналған. ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұраларының репрезентативті тізіміне енген элементтер әлемдік мұра ретінде танылады. Оны әлем тарапынан да, ұсынған мемлекет тарапынан да сақтау жолдары қарастырылып, мұрагерлерді насихаттау міндеттеледі. Егер жоғалу қаупі туындаса, арнайы грант бөлініп, қайта жаңғырту ісі жолға қойылды.

Репрезентативті тізімге элементті енгізу үшін бірқатар талаптарды орындау керек. Ең алдымен ұсынылған элементті ұстаушы мұрагерлердің бейне және жазбаша рұқсаты қажет.

Кейін элемент жайында ағылшын және француз тілінде таныстыру ролигі түсіріледі. Ең соңында арнайы анкета толтырылып, өкілетті органнан ЮНЕСКО Бас штабына ұсыныс хат жіберіледі. Жыл сайын (кейде жылына екі рет) ұйым мүшелері жиналыс ашып, барлық ұсыныстарды қарастырады.

(Материалдық емес мәдени мұраларды қорғау туралы Конвенция/ ЮНЕСКО, 17 қазан 2003жыл https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_heritage_conv.shtml)

Конвенцияны ратификациялаған мемлекеттердің міндеттері қандай?

Ұлттық деңгейде қатысушы мемлекеттер: мүдделі қоғамдастықтардың қатысуымен материалдық емес мәдени мұраны анықтап, түгендеуі; саясатты қабылдауы және оны басқару мен ілгерілету үшін институттар құруы; зерттеулерді ынталандыруы; және мүдделі қоғамдастықтардың келісімімен және қатысуымен қорғау жөнінде басқа да тиісті шараларды қабылдауы қажет.

Конвенция бекітілгеннен кейін алты жыл өткен соң және әрбір алты жыл сайын әрбір қатысушы мемлекет Комитетке Конвенцияны ұлттық деңгейде жүзеге асыру үшін өзі қабылдаған шаралар туралы баяндама ұсынуға тиіс, онда олар өздерінің аумағындағы және репрезентативтік тізімге енгізілген барлық элементтердің ағымдағы жай-күйі туралы хабарлауға тиіс.

Конвенцияға қатысушы мемлекеттер ғана номинациялар туралы құжаттарды тапсыра алады, сондай-ақ номинациялар мен қорғау шараларын әзірлеуге мүдделі қоғамдастықтарды барынша кеңінен тартуға міндетті. Олар кез-келген өтініш беруге еркін, алдын-ала және саналы түрде келісім алуы керек. Бір элементті бірнеше мемлекеттер ұсынуы мүмкін, өйткені материалдық емес мәдени мұраның бірдей элементі көбінесе бірнеше территорияларда болады және оны бірнеше елдерде құрылған немесе араласпаған қауымдастық пайдаланады.

Мәліметтер бойынша ЮНЕСКО-ға мүше 195 мемлекеттің 178-і осы Конвенцияны ратификациялады. (Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымы <https://ru.unesco.org/themes/vsemirnournasledie>)

Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 21 желтоқсандағы № 514-IV Заңымен ратификацияланған 2003 жылғы 17 қазандағы «Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы»

Халықаралық Конвенцияға Қазақстан Республикасының қосылуы қазақтың материалдық емес мәдени құндылықтарын қорғау, танымал ету, дамыту, насихаттау жөніндегі қызметтің тиімділігі үшін негіз болады.

(Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 21 желтоқсандағы № 514-IV Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000514>

Конвенцияның мақсаттары бойынша адам құқықтары жөніндегі қолданыстағы халықаралық-құқықтық актілермен және қоғамдастықтар, топтар мен жекелеген адамдар арасындағы өзара құрмет, сондай-ақ орнықты даму талаптарымен сәйкес келетін материалдық емес мәдени мұра ғана назарға алынады. (Материалдық емес мәдени мұраларды қорғау туралы Конвенция/ ЮНЕСКО, 17 қазан 2003 жыл https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_heritage_conv.shtml)

Қазақстан Халықаралық ұйыммен ынтымақтастық аясында материалдық емес мәдени мұраларды қорғау саласында біршама жұмыстар атқарылды. Адамзаттың репрезентативтік тізіміне алғашқы қазақстандық ұсынымдар әзірленіп ұсынылып, 2014 жылы қолдау тапты.

2022 жылдың қорытындысы бойынша Конвенцияны ратификациялаған мемлекеттер ішінен 140 мемлекеттен, барлығы 677 элемент МЕММ ретінде ЮНЕСКО қорғауға алынған, соның ішінде шұғыл түрде қорғауды талап ететін элемент тізіміне – 76; репрезентативтік тізіміне – 568; практикалық қорғау тәжірибесін қажет ететін элемент тізіміне – 33 ескерткіш бекіген. Ал, осы 677 элементтің жылдар бойынша бекітуіне сандық көрсеткіш шығарудың нәтижесі келесідей: 2008 жыл – 90; 2009 жыл – 85; 2010 жыл – 47; 2011 жыл – 33; 2012 жыл – 32; 2013 жыл – 30; 2014 – 38; 2015 жыл – 28; 2016 жыл – 41; 2017 жыл – 42; 2018 жыл – 39; 2019 жыл – 42; 2020 жыл – 35; 2021 жыл – 47; 2022 жыл – 48.

Мемлекеттер бойынша МЕММ ескерткіштерінің ЮНЕСКО-ға енуінің 2022 жылдың қорытындысы бойынша сандық көрсеткіші келесідей: Ауғанстан – 3; Албания – 2; Алжир – 10; Андorra – 2; Аргентина – 3; Армения – 7; Австрия -10; Әзірбайжан -19; Бахрейн – 4; Бангладеш – 4; Беларуссия – 5; Бельгия -16; Белиз -1; Бенин- 1; Бутан -1; Боливия (көп ұлтты мемлекет) – ; Босния және Герцеговина -3; Бразилия-Бурсона -9; Бурунди -1; Кабо-Верде – 1; Камбоджа – 6; – Орталық Африка Республикасы-1; Чили -3; Қытай – 43; Колумбия – 13; Конго – 1; Коста-Рика - 1; Кот-д'Ивуар

-3; Хорватия – 21; Куба -5; Кипр - 6; Чехия – 9; Корея Халық Демократиялық Республикасы – 4; Конго Демократиялық Республикасы – 2; Доминикан Республикасы – 4; Эквадор – 4; Египет – 8; Эстония – 5; Эфиопия – 4; Финляндия – 3; Франция – 26; Гамбия -1; Грузия – 4; Германия – 7; Греция -10; Гватемала – 4; Гвинея -1; Гаити -1; Гондурас -1; Венгрия – 8; Исландия -1; Үндістан – 14; Индонезия – 12; Иран-Ислам Республикасы -2; Ирландия – 4; Италия -17; Ямайка – 2; Жапония – 22; Иордания – 6; Қазақстан -13; Кения -5; Кувейт – 5; Қырғызстан – 13; Лаос Халықтық Демократиялық Республикасы -1; Латвия – 3; Ливан -2; Литва -3; Люксембург -2; Мадагаскар – 2; Малави -6; Малайзия – 6; Мали – 9; Мальта -2; Мавритания – 5; Маврикий – 4; Мексика -11; Микронезия (Федеративті штаттар) – 1; Моңғолия -15; Черногория -1; Марокко -13; Мозамбик – 2; Намибия -2; Нидерланды -3; Пәкістан -3; Никарагуа – 2; Нормандия – 23; Никарагуа – 23; Палестина – 5; Панама – 3; Парагвай -1; Перу – 13; Филиппин -5; Польша -5; Португалия -10; Катар – 4; – Корея Республикасы - 22; Молдова Республикасы – 4; Румыния – 9; Ресей Федерациясы - 2; Самоа -1; Сауд Арабиясы -12; Сенегал -3; Сербия -5; Сейшель аралдары -1; Сингапур -1; Словакия – 6; Словения -2; Судан -3; Швеция -2; Швейцария – 8; Сирия Араб Республикасы – 5; Тәжікстан -7; Таиланд -3; Тимор-Лесте-1; Того – 1; Тонга-1; Тунис – 7; Түркия – 25; Түркіменстан – 8; Уганда – 6; Украина – 5; Біріккен Араб Әмірліктері – 15; Уругвай – 2; Өзбекстан – 12; Венесуэла Республикасы (Вануату1) - 8; Вьетнам -15; Йемен - 4; Замбия – 5; Зимбабве - 2.

ЮНЕСКО-ның МЕММ конвенциясын ратификациялаған елдерді географиялық тұрғыда Африка, Араб елдері, Азия және Тынық мұхиты; Европа және Америка, Латын Америкасы және Кариб теңізі елдері деп топтастырған (Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices/ <https://ich.unesco.org/en/lists>; Map_of_UNESCO_Intangible_cultural_heritage).

Бүгінде Қазақстанның ЮНЕСКО және ИСЕСКО істері жөніндегі Ұлттық комиссияның жанында құрылған МЕММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет мамандарының жұмыс жасауымен Қазақстан тарапынан 2014 жылы – 2, 2015 жылы – 1; 2016 жылы - 3; 2017 жылы – 1; 2018 жылы – 2; 2020 жылы – 1; 2021 жылы – 1; 2022 жылы – 2, яғни қазіргі таңда барлығы 13 мұрасы ЮНЕСКО ұйымының «Адамзаттың материалдық емес мәдени мұраларының репрезентативтік тізіміне» енгізілген. (Кесте 1)

Қазақстанның материалдық емес мәдени мұраларының ЮНЕСКО-ға енуі

Кесте 1

№	Қазақстан МЕММ элементінің ЮНЕСКО тізіміндегі атауы	Енген санаты	Енген уақыты	Ұсынылған, бекітілген мемлекеттер	ЮНЕСКО МЕММ қорғау Үкіметаралық комитет сессиялары және өткен орны
1	Traditional knowledge and skills in making Kyrgyz and Kazakh yurts (Turkic nomadic dwellings) Қырғыз және қазақ киіз үйлерін жасаудағы дәстүрлі білім мен дағдылар (көшпелі түркілер баспаналары)	(e) дәстүрлі кәсіпке қатысты білімдер мен дағдылар	2014 жыл	Қырғызстан Қазақстан	2014 жыл 27 қараша. Франция, Париж. 9-сессия
2	Kazakh traditional art of Dombra Kuy Қазақтың дәстүрлі домбырамен күй тарту өнері	(b) орындаушылық өнер	2014 жыл	Қазақстан	2014 жыл 27 қараша Франция, Париж. 9-сессия
3	Aitysh/Aityts, art of improvisation Айтыш/Айтыс, импровизация өнері	(b) орындаушылық өнер	2015 жыл	Қырғызстан, Қазақстан	2015 жыл 2 желтоқсан. Намибия, Виндхук. 10-сессия
4	Flatbread making and sharing culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka Нан пісіру және алмасу мәдениеті: Лаваш, Қатырма, Юпка, Юфка	(d) табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар	2016 жыл	Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Қырғызстан, Түркия	2016 жыл 30 қыркүйек Эфиопия, Аддис-Абеба. 11-сессия
5	Nawrouz, Novruz, Nowrouz, Nowrouz, Nawrouz, Nauryz, Nooruz, Nowruz, Navruz, Nevruz, Nowruz, Navruz Наурыз	(c) әдет-ғұрыптар, салт-жоралар, мейрамдар	2016 жыл	Ауғанстан, Әзербайжан, Индия, Иран, Ирак, Қырғызстан, Өзбекстан, Пакистан, Тәжікстан, Түркіменстан, Түркия.	2016 жыл 30 қараша Эфиопия, Аддис-Абеба. 11-сессия
6	Kuresi in Kazakhstan Қазақша күрес/казак	(d) табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен	2016 жыл	Қазақстан	2016 жыл 2 желтоқсан Эфиопия, Аддис-Абеба. 11-сессия

	күресі	әдет-ғұрыптар			
7	Kazakh traditional Assyk games Қазақтың дәстүрлі асық ойындары	(d) табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар	2017 жыл	Қазақстан	4-9 желтоқсан 2017 жыл. Корея Республикасы, Чеджу аралы 12-сессия
8	Heritage of Dede Qorqud/Korkyt Ata/Dede Korkut, epic culture, folk tales and music Деде Қорқұд мұрасы/Қорқыт Ата/Деде Коркут, эпикалық мәдениет, халық фольклоры мен музыкасы	(a) материалдық емес мәдени мұраның тасымалдығышы ретінде тілді қоса алғанда, пайымның дәстүрлері мен нысандары	2018 жыл	Әзірбайжан, Қазақстан, Түркия	2018 жыл 26 қараша -1 желтоқсан. Маврикий Республикасы Порт-Луи 13-сессия
9	Traditional spring festive rites of the Kazakh horse breeders Қазақ жылқышыларының көктемгі мерекелік салт-дәстүрлері	(d) табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар	2018 жыл	Қазақстан	2018 жыл 26 қараша-1 желтоқсан. Маврикий Республикасы, Порт-Луи. 13-сессия
10	Traditional intelligence and strategy game: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme Дәстүрлі интеллектуалды және стратегиялық ойыны: Тоғызқұмалақ, Тоғыз Коргоол, Мангала/Гөчүрме	(d) табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар	2020 жыл	Қазақстан, Қырғызстан, Түркия	2020 жыл 2 желтоқсан Франция, Париж 15-сессия (онлайн)
11	Falconry, a living human heritage Сұңқармен аң аулау, адамзаттың тірі мұрасы	(e) дәстүрлі кәсіптермен байланысты білімдер мен дағыдылар	2021 жыл	Біріккен Араб Әмірліктері, Австрия, Белгия, Чехия, Польша, Ирландия, Нидерланды, Хорватия, Словакия, Франция, Германия, Венгрия, Италия,	13 - 18 желтоқсан 2021 жыл Шри – Ланка 16-сессия (онлайн)

				Қазақстан, Корей Республикасы, Моңғолия, Қырғызстан, Марокко, Пәкістан, Португалия, Катар, Сауд Арабиясы, Испания, Сирия	
12	Orteke, traditional performing art in Kazakhstan: dance, puppet and music Ортеке, Қазақстандағы дәстүрлі орындаушылық өнер: би, қуыршақ және музыка	(b) орындаушылық өнер	2022 жыл	Қазақстан	28 қараша - 3 желтоқсан 2022 жыл. Марокко, Рабат. 17-сессия
13	Telling tradition of Nasreddin Hodja/ Molla Nesreddin/ Molla Ependi/ Apendi/ Afendi Kozhanasyr Anecdotes Насреддин Ходжаның мұраларын айту/ Молла Несреддин/ Молла Епенди/ Әпенди/ Әфенди Қожанасыр анекдоттары	(a) материалдық емес мәдени мұраның тасымалдығышы ретінде тілді қоса алғанда, пайымның дәстүрлері мен нысандары	2022 жыл	Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркия, Түркіменстан, Өзбекстан.	28 қараша - 3 желтоқсан 2022 жыл. Марокко, Рабат 17-сессия

Кестеден көріп отырғанымыздай, ЮНЕСКО-ға енген элемент екі немесе бірнеше мемлекетке ортақ мұра болған жағдайда, сол мемлекеттердегі халықтық атауы, мемлекеттере бекіту ретімен беріледі. Мысалы, «Traditional intelligence and strategy game: Toguzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala/Göçürme» немесе «Дәстүрлі интеллектуалды және стратегиялық ойыны: Тоғызқұмалақ, Тоғыз Коргоол, Мангала/Гөчүрме» элементіндегі Toguzqumalaq/ Тоғызқұмалақ – Қазақстан; Toguz Korgool/ Тоғыз Коргоол – Қырғызстан, Mangala/ Göçürme – Түркия тарапынан ұсынылған атау.

Қазақстан тарапынан ЮНЕСКО мақұлдаған «Адамзаттың материалдық емес мәдени мұраларының репрезентативті тізіміне» енген мұралардың кейбірінің атаулары түзетуді талап етеді. Мысалы, 2016 жылы «Қазақша күрес» немесе «қазақ күресі» ұлттық ойынының атауы ЮНЕСКО тізіміне «Kuresi in Kazakhstan» деген атаумен енген. ЮНЕСКО-ғы

енген атауы тікелей аударғанда «Қазақстандағы күрес» деген мағына береді. Осы 2016 жылы ЮНЕСКО-ға «Flatbread making and sharing culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka» / «Нан пісіру және алмасу мәдениеті: Лаваш, Қатырма, Юпка, Юфка» деген атаумен Қазақстан тарапынан «Қатырма» нан пісіру мәдениеті бекіген. Алайда, «қатырма нан» қазақ жерінің оңтүстігіндегі жергілікті жерде қолданылатын, аймақтық ерекшелікті білдіретін атау. Ал, лаваш, юпка, юфка нан түрлерінің атаулары Әзербайжан, Иран, Қырғызстан, Түркия мемлекеттері тарапынан ұсынылған. Ал, 2022 жылы ЮНЕСКО бекіткен «Telling tradition of Nasreddin Hodja/ Molla Nesreddin/ Molla Ependi/ Apendi/ Afendi Kozhanasyr Anecdotes» немесе «Насреддин Ходжаның мұраларын айту/ Молла Несреддин/ Молла Епенди/ Әпенди/ Әфенди Қожанасыр анекдоттары» элементте Қазақстан тарапынан ұсынылған атау «Қожанасыр қалжыңдары» болуы керек еді.

Қазақ халқының бай мәдени мұрасы оның көп ғасырлық көшпелі өмір салтымен байланысты тарихи өткеніне негізделген. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы елдің рухани-мәдени өмірінде маңызды орын алады және оның рухани дамуының іргелі факторларының бірі болып табылады.

Рухани құндылықтары бар бейбіт қоғам құруға ықпал ететін негізгі материалдық емес мәдени мұра – халықтың ұлттық мәдениетінің маңызды бөлігі, халықтың салт-дәстүрі мен оның орындалу шараларын, білімін, этностардың ұрпақтан-ұрпаққа тарататын жолы. Материалдық емес мәдени мұра – халықтардың, этностардың жеке басын анықтайтын, шығармашылық пен әлеуметтік әл-ауқаттың дамуына ықпал ететін мұра.

Ұрпақтан ұрпаққа берілетін осындай материалдық емес мәдени мұра қауымдастықтармен және топтармен оларды қоршаған ортаға, олардың табиғатпен өзара іс-қимылына және тарихына байланысты тұрақты түрде қайта жасалады және адам шығармашылығы мен мәдени әртүрлілікті құрметтеуге ықпал ете отырып, оларда төлтума ерекшелік пен ұрпақтар сабақтастығы сезімін қалыптастырады.

Ұлттық тізбе – Қазақстан халқының материалдық емес мәдени мұрасының мәдени құндылықтарының тізбесі. Ұлттық тізбе материалдық емес мәдени мұраның өміршеңдігін, оны құжаттандыру, зерттеу, сақтау, қорғау және насихаттауды қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы материалдық емес мәдени мұра элементтерінің тізбесі – Қазақстан халқының материалдық емес мәдени мұралары туралы деректер банкі қамтитын ақпараттық жүйе.

Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту жөніндегі тұжырымдама Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 қаулысымен мақұлданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000408>

Материалдық емес мәдени мұра элементтері – қоғамдастықтар мен топтар, және кейбір жағдайларда жеке адамдар өздерінің мәдени мұрасының бір бөлігі ретінде санайтын, тарихи және мәдени маңызы бар және Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұра элементтері тізбесіне енген әдет-ғұрыптар, орындау және айту нысандары, білім мен дағдылар, сондай-ақ солармен байланысты құралдар мен заттар, артефактілер мен мәдени кеңістіктер болып табылады.

Ұлттық деңгейде мемлекеттер өздерінің тізбесіне қажет деп санайтын MEMM-ді енгізе алады және ЮНЕ-

СКО оларды таңдауға араласпайды.

Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасының объектісі (бұдан әрі – материалдық емес мәдени мұра) – бұл жеке авторсыз, мәдени мұра ретінде танылған, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін, қауымдастықтар мен топтар үнемі қайта жасап отыратын, қазақ халқының мәдени әртүрлілігін айғақтайтын, тарихи-мәдени маңызы бар және материалдық емес мәдени мұралардың ұлттық тізіміне енгізілген әдет-ғұрыптар, салттар, білім мен дағдылар, түсініктер мен пайымдардың нысандары, сондай-ақ олармен байланысты құралдар, заттар, артефактілер және мәдени кеңістіктер болып табылатын Қазақстан Республикасының мұрасы. Ал, оны сақтаушылар -Қазақстанның материалдық емес мәдени мұраларын жасауда, сақтауда және қайта жаңғыртуда маңызды рөл атқаратын, мәдени әртүрлілікті байытатын және адамдардың шығармашылық қабілетін дамытатын жергілікті және этникалық қоғамдастықтар, топтар және кейбір жағдайда жекелеген адамдар.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі жүргізетін MEMM ұлттық тізімінде 50-ден астам элементтер бар және үнемі жаңартылып отырады. 2012 жылы ЮНЕСКО және ИСЕСКО істері жөніндегі Қазақстан Республикасының Ұлттық комиссиясы жанынан MEMM қорғау жөніндегі ұлттық комитет құрылды. Содан бері Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен MEMM тұжырымдамасы аясында жұмыс істейді. Комитеттің бірінші төрағасы Мұрат Әуезов болды. Қазір комитетке академик Мырзатай Жолдасбеков жетекшілік етеді. Қазақстан Республикасының ЮНЕСКО және ИСЕСКО істері жөніндегі Ұлттық комиссиясының ережесіне сәйкес оның жұмыс органы Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігі мен Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі Ұлттық тізбеге кіретін материалдық емес мәдени мұра элементтерін сақтауды және дамытуды қамтамасыз етеді және оларды құжаттамалық қамтамасыз етуді жүргізеді; материалдық емес мәдени мұра элементтерінің жағдайын бақылауды (мониторингті) жүзеге асырады; материалдық емес мәдени мұраларды қорғау және дамыту саласында кадрларды даярлауға және олардың біліктілігін арттыруға ықпал етеді; Конвенцияны жүзеге асыру жөнінде ЮНЕСКО-ға есеп дайындап ұсынады.

Қазақстан Республикасының ЮНЕСКО және ИСЕСКО істері жөніндегі Ұлттық комиссиясы Қазақстан атынан ЮНЕСКО тізімдеріне жолданатын өтініштердің дайындалу және

ұсынылу процесін үйлестіреді, Конвенцияның ұлттық және өңірлік деңгейде іске асуына халықаралық және ұлттық сарапшыларды қатыстыруға жәрдемдеседі; Қазақстанның материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі Ұлттық комитетінің қызметін үйлестіреді.

Қазақстанның материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі Ұлттық комитетінің негізгі функцияларына Конвенцияның мақсаттарына жетуге ықпал ету, Тұжырымдаманы дайындау мен іске асыруға қатысу, материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөнінде шаралар қабылдау үшін ұсынымдар әзірлеу, осы саладағы озық халықаралық тәжірибеге қатысты консультациялар беру, ЮНЕСКО тізімдеріне және материалдық мәдени емес мәдени мұраның ұлттық тізбесіне материалдық емес мәдени мұра элементтерін қосуға өтінім берген бастамашыл топтар мен қоғамдастықтардың өтініштерін қарау жатады. Өз қызметі аясында Ұлттық комитет материалдық емес мәдени мұраны қорғауға осындай мұраны жасаумен, сақтаумен және жеткізумен айналысатын қоғамдастықтардың, топтардың және кейбір жағдайларда жеке адамдардың кеңінен қатысуын қамтамасыз етеді.

2021 жылдың 15 наурызында Қазақстан Республикасының ЮНЕСКО және ИСЕСКО істері жөніндегі Ұлттық комиссия жанындағы Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі Ұлттық комитеті материал-

дық емес мәдени мұра туралы ақпарат алмасу және тарату үшін құрылған Азия-Тынық мұхиты аймағы елдерінің ichLinks.com жобасының яғни халықаралық цифрлық платформасының серіктес ұйымы болды.

Ichlinks.com платформасы MEMM-нің мыңнан астам элементтері туралы ақпаратты кітаптарды, бейне және аудио материалдарды қамтиды және оны сақтау саласындағы ірі ғылыми мекемелер шығарған сараптамалық ақпаратты қосымша зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, цифрлық платформада алдағы және өткен конференциялар, семинарлар мен іс-шаралар туралы жаңартылған ақпарат жарияланады.

Осы MEMM элементтерінің Ұлттық тізбесін жүргізу қағидалары (бұдан әрі – Қағидалар) материалдық емес мәдени мұра элементтерінің Ұлттық тізбесін (бұдан әрі – Ұлттық тізбе) жүргізу тәртібін анықтайды. Ұлттық тізбені жасау келесідей талап бойынша жүзеге асырылды:

Ұлттық тізбе материалдық емес мәдени мұраның өміршеңдігін, оны құжаттандыру, зерттеу, сақтау, қорғау және насихаттауды қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі;

Мәдениет саласындағы уәкілетті орган (бұдан әрі – уәкілетті орган) Ұлттық тізбені қазақ және орыс тілдерінде, қағаз және электронды нұсқада, осы Қағидаларға қосымшаға сәйкес үлгі бойынша жүргізеді;

Ұлттық тізбе уәкілетті органның ресми интернет-ресурсында орналастырылады;

Кесте 2

№	Материалдық емес мәдени мұра (MEMM) элементінің атауы, категориясы/санаты
	(а) материалдық емес мәдени мұраның тасымалдағышы ретінде тілді қоса алғанда, пайымның дәстүрлері мен нысандары
1	Айтыс
2	Батырлар жыры: - Алпамыс батыр - Қобыланды батыр - Ер тарғын - Ер Едіге - Қамбар батыр - Қарабек батыр - Көкше батыр - Көкшенің ұлы Ер Қосай - Айсаның ұлы Ахмет батыр - Алау батыр - Тама батыр - Қарасай-Қазы - Ер Жәнібек - Еңсегей бойлы ер Есім - Айдос батыр - Жетіген батыр

	- Сабалақ Абылай хан - Олжаш батыр - Қабылан батыр - Мырза Сәтбек батыр - Орақты батыр - Бөгенбай батыр - Қисса ер Қабанбай - Ер Жасыбай - Жидебай батыр - Олжабай батыр - Өтеген батыр - Райымбек батыр - Жәнібек батыр - Мырқы батыр - Барақ батыр - Көкжарлы Барақ батыр - Базар батыр - Бердіқожа батыр - Жантай батыр - Сырым батыр - Ер Әжібай - Арқалық батыр - Ер Кенесары - Ағыбай бытар - Есенкелді батыр - Иман батыр - Жанқожа батыр - Саурық батыр - Сұраншы батыр - Байсейіт батыр - Мырзаш батыр - Шаян батыр - Қожеке батыр	
	- Бекет батыр	
3	«Қыз Жібек» лиро-эпостық жыры	
4	«Қорқыт Ата кітабы»	
5	«Қозы Көрпеш – Баян сұлу» лиро-эпостық жыры	
6	Терме	
7	Қара өлең	
8	Бақсы сарыны	
9	Шешендік сөздер	
10	Қожанасырдың әзіл әңгімелері	
11	Көрұғлы эпосы	
	(b) орындаушылық өнерлер	
12	Қазақтың дәстүрлі домбыра күй өнері	
13	Қобызда орындау өнері	
14	Қазақтың дәстүрлі ән өнері	
15	Жетігенде орындау өнері	
16	Сыбызғыда орындау өнері	
17	Шаңқобызда орындау өнері	
18	Ортеке	
19	Қара жорға биі	
20	Көмейге салып жыр айту	
	(c) әдет-ғұрыптар, салт-жоралар, мейрамдар	

21	Наурыз
22	Шілдехана: бесік тойы; қырқынан шығару; тұсау кесу; ашамайға мінгізу
23	Беташар: қоштасу; сыңсу; беташар; тойбастар; жар-жар.
24	Жоқтау: естірту; көңіл айту; көрісу; жоқтау; арыздасу
25	Дәстүрлі балалар және жасөспірімдер ойындары («Бестас» «Тымпи», «Соқыр теке», «Аксүйек», «Алтыбақан», «Ақ терек пен көк терек» т.б.)
	(d) табиғат пен дүниеге қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар
26	Құсбегілік (бүркіт, сұңқар т.б.)
27	Көкпар
28	Қазақ күресі
29	Қымызды дайындау дәстүрі
30	Тоғызқұмалақ
31	Шұбатты дайындау дәстүрі
32	Асық ойыны
33	Қазақ ұлттық тағамдары
34	Сайыс: аударыспақ; қыз қуу; теңге алу; жамбы ату; жорға жарыс.
35	Қазақтың жылнамасы
	(e) дәстүрлі кәсіптермен байланысты білімдер және дағдылар
36	Киіз үй мен оның бұйымдарын жасау дәстүрі
37	Қазақтың зергерлік өнері
38	Киіз басу
39	Бесікті жасау және пайдалану дәстүрі
40	Қазақтың дәстүрлі кілем тоқу өнері
41	Кесте тоқу өнері
42	Текемет жасау дәстүрі
43	Тері өңдеу дәстүрі
44	Ер-тұрман жасау
45	Қазақтың ұлттық киімдері: сәукеле; кимешек; тақия; шапан т.б.

2013 жылы 45 атаумен бекітілген Ұлттық тізімнің әрине кемшілік тұстарының болғаны, қазіргі таңда Ұлттық тізімді қайта жасауға қайта толықтыруды күн тәртібіне қойып отыр. Мысалы, Ұлттық тізімде «(b) орындаушылық өнерлер» санатына бекітілген «көмейге салып жыр айту», Ұлттық тізімге «көмей» деп енген, дұрысы «(a) материалдық емес мәдени мұраның тасымалдағышы ретінде тілді қоса алғанда, пайымның дәстүрлері мен нысандары» санатына енуі керек еді. Себебі, «көмейге салу» орындаушылық өнердің бір әдісі болғанымен, мұнда жыр, дастан, толғау, терме, бәйіт, өсиетнамалар айтылады. Көмейге салып жыр айту, Сыр өңірінің «жыраулық мектебі» ретінде танылған өнер екені баршамызға мәлім.

Ұлттық тізімде «(c) әдет-ғұрыптар, салт-жоралар, мейрамдар» санаты бойынша «бесік тойы; қырқынан шығару; тұсау кесу; ашамайға мінгізу» салттарын «шілдехана» категориясына топтастырып, бір атаумен енгізген. Бұл салт-жоралардың барлығы баланың баланың

өсу кезеңдерімен байланысты болғанымен, «шілдехана» баланың шыр етіп дүниеге келуімен байланысты жоралғы. Осы санатқа «қоштасу; сыңсу; беташар; тойбастар; жар-жар» деп үйлену дәстүріндегі тұрмыс-салт жырларын «беташар» деп ішкі топтастыруға жіктеген. Алайда, қоштасу, сыңсу, жар-жар айту, «қыз ұзату тойында», яғни беташар рәсімі атқырылатын «келін түсіру» тойында орындалады. Осы «үйленумен байланысты тұрмыс-салт жырларын» ішкі топтастыруды жаңадан қабылданатын Ұлттық тізімде атауын қайта қарастыру кезек күттірмейтін мәселе. Сондай-ақ, «естірту; көңіл айту; көрісу; жоқтау; арыздасу» фольклоры ішкі топтастыруда «жоқтау» деп аталған. Жаңа Ұлттық тізімге «өлікті жерлеумен байланысты фольклор» немесе марқұмды жерлеу, аза тұтумен байланысты қолданылатын дәстүрлі атаулар жүйесімен сәйкестендіру қажет.

Қазақ халқының тағы бір фольклорлық мұрасы «қара өлең» «(a) материалдық емес мәдени мұраның тасымалдағышы ретінде

тілді қоса алғанда, пайымның дәстүрлері мен нысандары» санатына бекіген. Ал, «қара өлең» жоқтаудың бір түрі.

Қазіргі уақытта Қазақстан тарапынан 13 элемент MEMM бойынша ЮНЕСКО репрезентативті тізіміне енген (Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices/ <https://ich.unesco.org/en/lists>).

Уәкілетті органның жанында тұрақты түрде жұмыс істейтін сараптамалық комиссия (бұдан әрі – Комиссия) құрылып, элементтің мемлекеттік маңызы барлығын, элементтің ұрпақтан ұрпаққа берілетіндігін, өздерінің мәдени мұрасының бөлшегі деп есептейтін Қазақстан аумағындағы этностар, топтар немесе жекелеген адамдардың элементті қолданатындығын анықтайды.

Комиссияның шешімі ұсынымдық сипаттағы хаттамамен рәсімделеді.

Уәкілетті орган элементті Ұлттық тізбеге енгізу туралы Комиссияның шешімі негізінде он жұмыс күні ішінде MEMQ элементтерін Ұлттық тізбеге енгізеді және оны уәкілетті органның ресми сайтында жаңартады.

Ұлттық тізбеге енгізілетін әр MEMQ элементіне тіркеу нөмірі беріледі.

Іс жүзінде MEMM элементтерінің Ұлттық тізбесі қазақ және орыс тілдерінде, қағаз және электронды жеткізгіштерде жүргізіліп, уәкілетті органның ресми интернет-ресурсында орналастырылады. Осы құжатқа сәйкес, MEMM тасымалдаушылар Қазақстан халқының материалдық емес мәдени мұрасын жасауда, сақтауда және рекреациялауда, рухани байытуда маңызды рөл атқаратын мәдени әртүрлілік және адам шығармашылығының дамуына ықпал ететін жергілікті және этникалық қауымдастықтар, топтар және кейбір жағдайларда жеке тұлғалар болып табылады.

Материалдық емес тарихи-мәдени құндылықтар келесі санаттарға бөліп қарастыруға болады:

«А» санаты – толық түпнұсқалығы мен нақтылығы анық және өзгермейтін тарихи-мәдени құндылықтар.

«В» санаты – қосалқы материалда толық немесе ішінара қалпына келтірілген (бекітілген) немесе уақыт өте келе объективті түрде өзгеруі мүмкін тарихи-мәдени құндылықтар.

Ұлттық тізімді жасау нәтижесінде рухани құндылықтарды қайта жаңғырту арқылы ұлттық мәдениетке қауіп төндіріп отырған жаһандану мен «бұқаралық мәдениетке» тосқауыл қоюға, жастарды жағымсыз әлеуметтік құбылыстардың, радикалды діни ағымдардың

ықпалынан сақтауға, олардың бойында патриоттық, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға, отбасылық және қоғамдық қатынастарды тұрақтандыруға қол жеткізуге болады.

Осыған байланысты Қазақстанның материалдық емес мәдени мұрасын сақтау және дамыту саласында қалыптасқан кешенді проблемаларды осы процеске қатысушылардың, оның ішінде орталық және жергілікті атқарушы органдардың, мәдениет, білім беру, ғылыми ұйымдардың, шығармашылық одақтардың, қоғамдық бірлестіктердің қызметін үйлестіру арқылы шешудің мүмкін екеніне назар аудару қажет.

Әдебиеттер:

«Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту жөніндегі тұжырымдама туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі №408 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000408>

«Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы конвенцияны ратификациялау туралы» 2011 жылғы 21 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000514>
17 қазан 2003 жыл https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_heritage_conv.shtml

Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices/ <https://ich.unesco.org/en/lists>

Map_of_UNESCO_Intangible_cultural_heritage // https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bf/Map_of_UNESCO_Intangible_cultural_heritage_%28en%29.png

Thematic research «Wider Value of UNESCO to Kazakhstan». Тематическое исследование «Роль ЮНЕСКО в Казахстане» / Сост. М. Масаганов. – Алматы, ТОО «Археологическая экспертиза», 2015. – 128 с., илл. - англ., рус. С.120-124.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымы <https://ru.unesco.org/themes/vsemirnoe-nasledie>
Материалдық емес мәдени мұраларды қорғау туралы Конвенция/ ЮНЕСКО, Ұлы дала мұралары.1-шығарылым. Жылдық ғылыми басылым. Астана, 2017, - 252 б. 163-бет.

ТҰРСЫН ЖҰРТБАЙ

БІЛІМДІГЕ БЕС САУАЛ

Абайдай ұлы ұстаздан тәлім-тәрбие алып, қазақ әдебиетінің дамуына үлес қосқан қазақ ғұламасы, ақын, философ Шәкәрім Құдайбердіұлы өз дәуірінде білімділерге бес сауал жолдаған екен. Журналист Жарқынбек Жұмаділұлы сол бес сауалды бүгінгі заманның білімділері мен ұлт зиялыларына қойған еді. Бұл бес сұраққа алғашқылардың бірі болып жазушы, алаштанушы ғалым Тұрсын Жұртбай жауап береді. Биыл ойшыл ақынның 165 жылдық мерейтойына орай, Шәкәрім қажы сұрағына жауап берген қазіргі заман ұлт зиялыларының ой-пікірлерін журналымызда жариялап отыруды жөн көрдік.

Шәкәрім атамыздан аманатқа қалған бұл бес сұрақтың мәні мен маңызы қазіргі заманда да артпаса кеміген жоқ.

Білімділерден бес түрлі сөздің шешуін сұраймын. Әншейін жұмбақ емес, өз ойымша, адамның екі дүниесіне бірдей керек. Бұл сөздерге дін кітәбінан дәлел көрсет деймін, (демеймін – ? – Ж.Ж) тура ғана ақыл қабыл аларлық дәлел болса екен. Жауап беруші қазақ болсын, басқа жұрт болсын бәрібір, бірақ жауап қазақ тілімен жазылсын, яки, қазақша тәржіме етілсін. Бірлі-жарым араб, парсы, яки, орысша сөз кірсе, қазақша тәржімесі жазылса екен. Жауап неғұрлым ұғымды, қысқарақ сөзбен жазылса екен һәм не «Айқап» арқылы, не тура өзіме төмендегі адрес бойынша хатпен жіберілсе екен. Екеуінің қайсысына жазылса да, қол қойылған болып, адресі көрсетілу тиіс, себебі, құдай жеткерсе, бұл туралы жазылған сөздердің бәрін жинап кітап қылып бастырмақ талабым бар. Бұл сұраған сөздерімді халық пайдасы деп ойлаймын. Ол ойымды дұрыс көрсеңіз жауапқа жеті тиын аямассыз деп үміт етемін.

Бес сауал мынау:

Алланың адамды жаратқандағы мақсұды не?

Адамға тіршіліктің ең керегі не үшін?

Адамға өлген соң, мейлі не жөнімен болсын, рахат-бейнет (сауап-азап) бар ма?

Ең жақсы адам не қылған кісі?

Заман өткен сайын адамдардың адамшылығы түзеліп бара ма, бұзылып бара жатыр ма?

Қай түрлі жауап берсеңіз де, дәлеліңіз не?

Шаһкарим Хұдайберді оғлы

Адрес:

Ст. Аркат, Семипалатинская обл. Чингизской волости, Шахкариму Худайбердину
(«Айқап». 1912. №5, 96-бет)

“

**Ғылыммен
дүниенің сырын
білген адам – шын
мүһмин, таза
мұсылман.
Кім дүниенің
сырын білсе,
сол адам –
Жаратқан иенің
бар екенін
де біледі**

– Алланың адамды жаратқандағы мақсұды не?

– Ең алдымен мынаны айтқым келеді. Бұл өте күрделі, сан тарауды қамтитын және жүздеген терминдердің басын құрап, соның түпкі үйлесімін табуға жетелейтін ұғым. Егер де жекелеп талдап кетсек, бұл сұраққа жауап беру орайында жазылған зерттеулерді тізбелеп шығудың өзіне біраз уақыт кетер еді. Шәкәрімнің осы сұрақтарды қоюдағы мақсаты – сол кездің таным деңгейіне сәйкес дүниенің басты мағынасын анықтап, түпкі ақиқатына көз жеткізу. Оған жетелеп отырған себеп, осы дүниенің жан сыры мен жаратылсы мына да болуы мүмкін деген пайыммен жазылған «Үш анық» шығармасы. Ондағы талдаулардың нақты дәлелдері материализм, яғни, позитивизм, миститизм және хақ жолы танымына негізделген. Мен алдыңғы екі уәжге тікелей уәж келтірмеймін. Ол ұзақ әңгіме және Шәкәрімнің мәтініндегі емеуірін етіп меңзеген, күтіп отырғын жауабы ол ыңғайда емес. Сондықтан да, мен Шәкәрімнің өзі көңіл уәжі еткен үшінші көзқарас райында, яғни: «Мен де бір жаратқан иемнің пендесімін», – деген тұрғыдан жауап беремін.

Әуелі, сұраққа дұрыс жауап беру үшін, сол сұрақтың мәтінін анықтап алайықшы. Шәкәрім атамыз: «Әр сұрағыңа тиянақ келтір», яғни, «Бұл сөздерге дін кітабынан дәлел көрсет деймін, тура ғана ақыл қабыл аларлық дәлел болса екен», – дейді. Меніңше, осы сөйлемде, түп нұсқаны оқу барысында кеткен бір мәтіндік (текстологиялық) қате бар сияқты. Өйткені: «діннен дәлел келтір деймін» – деп нақты талап қойып алады да, «тура ғана ақыл қабыл аларлық дәлел болса екен», яғни, ойыңды қалай білдірсең де өз еркің» – дейді. Демек осындағы «деймін» деген сөзде бір кілтипан бар. Себебі, тек діннен дәлел келтірсе, ол сұраққа діни ілім тәмсілі бойынша жауап берсе, онда қандай ой еркіндігі болуы мүмкін? «Үш анықта» жоғарыда аталған позитивизм, миститизм және хақ жолы үшеуінің де қисындары (теориясы) мен дәлелдері келтірілген. Демек, бұл сөйлемді: «Діннен мысал келтір демеймін, ақыл қабыл аларлық дәлел болса екен», – деп оқыған дұрыс сияқты. Бұл сұрақты текстологиялық салыстырудан өткізіп,

логикалық талдау жасап, анығын анықтаған соң ғана барып қою керек. Өйткені, бұл мәселемен тереңірек айналысқан екенсіңдер, ендеше сұрақтың өзін нақтылап алмай, түпкі мақсатқа жете алмайсыңдар. Шәкәрім сауалға: түйсікпен, нақты түсінікпен, мәтіннің мағынасы бойынша жауап беруді талап етіп отыр ма? Әлде, пікіріңе міндетті түрде дін рауияттардан мысал келтір дей ме? Мәселе осында. Сондықтан да, тәмсіл мәселесіне тереңдемей-ақ, Абайды оқу арқылы түйсінген жайларға сүйене отырып жауап берейін.

Сонымен, бірінші сұрақ: «Алланың адамды жаратқандағы мақсұды не?». Мұның жауабын Шәкәрімнің өзі беріп кеткен: «Дүние екі сыпатта жаратылған. Бірінші сыпат – жалпы жаратылыс, яғни, заттық болмыс – он сегіз мың ғалам. Екінші сыпат – ар-ұждан, яғни, рух. «Үш анықта»: адамның ілім алудағы түпкі мақсаты – ар ілімін игеру» деп жазған. Сондықтан да мен осы сөзді ұстанамын. Күн сәулесінің шапағаты қандай мол болса, ар-ұждан ілімін игерудің де жолы сондай нұрлы болмақ. Бұл – көзге көрінбейтін шексіз және сезімдермен астасқан ғайып дүниесі.

Дәлел ретінде, Алла тағалам адамды жаратқан кез туралы айтылған бір рауиятты мысалға келтірейін.

Алла тағалам өзінің ғайып әлеміне барлық періштелерін жиып алады да: «Уа, періштелерім! Мынау дүние де бәрі бар және бәрі де келісіммен жасалған. Себепті-себепсіз нәрсе жоқ және соның барлығы игілік үшін жаратылған. Ал енді осы он сегіз мың ғаламға жалғыз ғана нәрсе жетпей тұр. Ол – ақыл. Ал ақылдың өзі өз бетімен ойлап, дүниенің сырын білгенімен де, оны амалмен жұмсай алмайды. Сондықтан да, осы бір үйлесімді ақылмен билейтін, игеретін толық амал иесі керек. Мен сондай ақыл мен амал иесін жараттым және оның атын «Адам» деп қойдым. Мен оны өзім жартқан жаратылыстың құрамындағы барлық заттар қамтылған топырақтан жараттым. Бұл Адамның жаратылысы кемел, оның бойындағы барлық сезім, қиял, ойлау жүйесі тек ізгілікке бағытталады. Мен оған қазір жан бітірем. Ол мына бақиды гүлдендіреді. Мынау он сегіз мың ғаламды бау-бақшаға айналдырады», – дейді де періштелерге топырақтан жасалған осы замандағы кәдімгі адам бейнесін көрсетеді. Бас, ми, шәш, көз, құлақ, мұрын, кезде, жүрек, аяқ, қол, қан тамыры, барлығы келісіммен жасалған. «Оған қалай жан бітіресіз?» – дейді сонда періштелер. «Мұның мұрынынан дем салам, сонда алпыс екі тамырын қан қуалайды», – деп жауап беріпті жаратушы иеміз. Оған барлық періштелер риза болып: «Расында

да, мына Адамға ақыл-ой бітсе, онда бұл сіздің жаратқан құдіретіңіздің нағыз кепілі болады екен. Бірақ жақсылық пен жамандықты айыра ала ма?» – деп сұрақ қояды періштелер. Сонда Алла тағала: «Өзіне біткен ақыл арқылы адам жақсылықтың түпкі себепкері мен себебін білуге тиісті», – дейді. «Түпкі себебі сіз екеніңізді (яғни, Жаратушының өзін) біле ме бұлар?», – дейді періштелер тағыда. «Ақыл-ойымен шын жаратқанның бар екенін білген күні бұлар шын мүмінін – таза адам болады», – дейді Алла тағала.

Барлық періштелер келісіп тұрған кезде, іштерінен бір періште жақындап барып, адамның кіндік тұсын шертеді де Алла тағаладан: «Мынаның іші қуыс па?», – деп сұрайды. Жаратушы иеміз сонда: «Иә, қуыс. Оның себебі, бұл адам өз қабілетімен еңбектеніп ауыз арқылы тамақ жейді. Сол тамақты қорытатын осы қарын. Сол қарын тойған кезде бұған тәубә кіреді. Мөлшермен жейтін болады», – дейді. Сонда жаңағы періште қарқылдай күліп: «Әй, Жаратушым-ай! Шындығында да кемелді пенде жаратыпсыз. Бірақ, мына іш қуыс тұрғанда, тапқан-таянғанын осы қарынды толтыруға жұмсайды. Ана көз тұрғанда бұл қарынға тойым болмайды. Көзіне көрінгеннің бәрін алсам екен, өзімдікі болса екен дейді. Сөйтіп, бұл жаратқан адамыңыз, түптің түбінде өсіп-өніп көбейгенде, дүниені бір-бірінен қызғанады. Олар ақылмен, ынсаппен өзін-өзі билеуді ұмытады. Ақырында қырғын соғыс болады, кемел өмірді қиямет-қайымға, яғни, ақиретке – соңғы өмірге әкеп тірейді», – дейді.

Сонда Жаратушым қатты ренжіп: «Онда сен осылармен бірге өмір сүретін боласың. Көресің, олар сенің азғыруыңа көнбейді. Көнген күні – мен ақыр заман орнатамын, яғни, соңғы өмірді жоғалтамын», – дейді. Сонымен Алла тағала адамға үрлеп дем салып жан бітіреді. Жаңағы азғырушы періштені үрленген деммен бірге адамның ақыл-ойының ішіне қосып жібереді. Оның атын «Шайтан» деп қойыпты. Біздің «Шайтан» деп жүргеніміз сол екен. Менің ойымша, жаңағы шайтанға, яғни, адамның ішіндегі азғырушы күшке ар-ұждан арқылы тиым салу керек. Сондықтан да, Адамның жаратылғаннан кейінгі басты мақсатының бірі – осы ар-ұждан ілімін игеру деп ойлаймын.

– Адамға тіршіліктің ең керегі не үшін?

– Ашығын айтсам, ойымды екіұшты етпей, бұл сұрақтың жауабын алдыңғы пікіріме сүйеніп қайтарамын. Менің өз ұғымымдағы басты керекті мәселе, ол – адамның ар-ұждан ілімін игеруі. Сол ар-ұжданды игеру арқылы, бізді жаратқан Жаратушының бізден күткен аманатын

орындаймыз. Тәпсірлеп айтсақ, ол ілімді игеру деңгейі төрт сатыдан тұрады. Бірінші саты – мағрифат, ағару ілімі. Біз оқу-ағарту ілімі дейміз. Жалпы адам сауатты болу үшін өзінің жүрегін таза ұстайтындай білімді игеруі шарт. Жүрегің мен илһамыңды тазартатындай деңгейге көтеріліп, сауатың ашылғанға барып сен шарифаттың сатысына көтерілесің. Шарифат дегеніміз, біз түсініп жүргендей, біздің «заң» деп ұғынып жүргеніміздей тар ұғымды білдірмейді. Шарифат сатысына көтерілген адам он сегіз мың ғаламның, яғни, бүкіл жаратылыс ілімін игеруі керек. Дүние жоқтан барға айналған ықылымнан бастап, яғни, Шәкәрімнің айтуынша, алғашқы қозғалыс иесінен бастап, осы күнге дейінгі жаратылыстың барлық болмысының сырын игеру. Соның бір саласы Ал фик – заң соның бір ғана парасы. Аспан мен жер әлемі, жалпы мынау дүние ұлы үйлесіммен жаратылған. Осы үйлесімдердің сырын білу керек. Мысалы, жер өз шеңберінде өз бетімен өзі айналады, өзінен өзі айнала жүріп жылына бір рет Күнді де айналып шығады. Сонымен қоса Күн жүйесінде айналып жүрген қаншама ғаламшарлар бар. Рауият бойынша, әлемде он сегіз мың ғалам бар делінеді. Жарықтың жылдамдығындай жылдамдықпен өлшей алатын құралға ие ғалымдардың жеткен жері – осыдан триллиондағын шақырым қашықтықта екінші ғаламның (галактиканың) болуы мүмкін екенін болжау ғана. Ал Алла тағалам он сегіз мың ғалам бар. Сонда, бұл ғаламның шегі қайда? Сондай-ақ, жерге ұқсас өмір сүру мүмкіндігі бар өзге бір ғаламшарлардың болуы да ғажап емес екен. Қазірге дейін сондай мүмкіндікке жеті дене анықталып отыр. Құрандағы айтылатын, Абайдың: «Ғылыммен дүниенің сырын білген адам – шын мұһмин, таза мұсылман. Кім дүниенің сырын білсе, сол адам – Жаратқан иенің бар екенін де біледі», – деуінің мәні осында.

Осынша шексіз дүниедегі триллиондаған ғалам денелері неге бір-бірімен қақтығысып қалмайды, неге Күн мен жұлдыздардың жарығы өшпейді, неге Күннің жарығы жерді қуартып жібермей, бір қалыпта ұстайды. Ол келісім мен үйлесім – қандай келісім мен үйлесім. Оларды кім ұстап отыр? Сол ұлы күшті Шәкәрім «нұр» дейді. Адамның жаны жарыққа айналады оларсы-гүрсіні паналайды – деген рауияттық уәж де бар. Жалпы, Адам жаны асыл нұрға айналуы бек мүмкін. Әйтпесе, неге біз дүниеден қайтқандарға: «Алла тағалам рақым беріп, алдына жарығын түсіре көрсін!», – дейміз. Нұр – жақсылықтың нышаны. Нұр – иман. Сондықтан да адамға тіршіліктегі ең керегі – иман. Иман дегеніміз, ол – ардың жүректе ұюы. Ал кімнің имансыз болғысы келеді?

Ақирет дегеніміздің өзі – мына өмірдің соңы, келесі өмірдің басы – деген сөз.

Яғни, фәни – мына өмір аяқталады, бақи – мәңгілік басталады. Ақирет деген сөз – ақырғы заман, ең ақырғы күн

Мағрифат пен шарифат ілімінің деңгейі, міне, осындай қасиетті ілім жолын қамтиды. Адамға ең керегі – ілім дейтінім де осыдан. Ал үшінші саты – тарихат. Тарихат – танымның жолы. Төртінші саты – ақиқат. Ақиқат – хақтың жолы. Мен бұл арада оларды талқылап жатпаймын. Олар мүлдем басқа кеңістіктегі ұғымның деңгейін қамтиды.

– Адамға өлген, соң мейлі не жөнімен болсын, рахат-бейнет (сауап-азап) бар ма?

– Бар. Әр нәрсенің сұрауы бар. Сұраусыз өмір жоқ. «Судың да сұрауы бар» деген тәмсіл тегін айтылмаған. Ақирет дегеніміздің өзі – мына өмірдің соңы, келесі өмірдің басы – деген сөз. Яғни, фәни – мына өмір аяқталады, бақи – мәңгілік басталады. Ақирет деген сөз – ақырғы заман, ең ақырғы күн. Одан кейін барып екінші бір болмысқа өзгереміз. Дүние айналып шегіне жеткен күннің өзінде де, дүние онымен жоғалып кетпейді. Былайша айтқанда, бар нәрсе – жоққа айналмайды, жоқтан – бар пайда болмайды. Қандайда бір түр мен түске, өзге құбылысқа, басқа болмысқа айналатынымыз анық. Ал ол болмыстың өзінің заңдылықтары болуы керек. Сол болмыстың заңдылығына сай өмір сүру үшін біздің де белгілі мөлшерде жауап беруіміз керек. Не оның талаптарына сай келуіміз керек.

Біз жұтып отырған ауаның, яғни, оттегі мен сутегі құрамының, тәніміздің, ой ойлатып оты-

рған ми түйіршіктерінің мүлдем жоғалып кетуі мүмкін емес. Демек, басқа бір құбылысқа айналады. Ал ол құбылысқа мына фәни дүниенің ақырғы күнін басымыздан өткергеннен кейін ғана ие боламыз. Күннің де, жердің де жасау шегі бар. Оның мөлшері қазір анықталып қойды. Қандай күйде, қалай, қайда өмір сүреміз? Онда өмір сүруіміз үшін сол өмірдің, тіпті, бақидың дейік, талаптарына сай болуымыз керек. Міне, сол талаптарға жауап беру үшін де түрлі сынақтан өтетініміз белгілі. Ғарышкерлердің өзі де сол ғарышқа барып өмір сүру үшін жер бетінде белгілі бір сынақтардан өтеді, емтихан тапсырады. Онсыз ғарышта өмір сүре алмайды. Демек, «мейлі не жөнімен болсын, не жөнссіз болсын, бәрібір, адамға өлген соң, рахат-бейнет (сауап-азап) бар» – деп есептеймін.

– Ең жақсы адам не қылған кісі?

– Шәкәрім қажының бұл сұрақтарының барлығы да, бір ойды екінші бір ойға сатылай отырып жетелеп, адамды ақиқатқа алып келудің тәсілі сияқты. Иманы кәміл адам – ең жақсы адам деп ойлаймын. Өйткені, иман – Абайдың айтуынша жүректе ұйыйды. «Иман – жүректе», – деп отырғаны ет жүрек емес, жаныңның ұясы – иманыңды айтып отыр. Ал, иман ұйыған жүректің айнасы таза болуы керек. Исыламдағы және Абай өлеңдеріндегі көптеп кездесетін «жүректің айнасы», «жүрек тазалғы» деген сөз – осы ұғымды, яғни, иманның тазалғын білдіреді деп ойлаймын. Бұдан басқа да уәж келтіруге болады. Бірақ қысқартып, бір сөзбен айтқанда, имансыз адамның жақсы адам болуы мүмкін емес. Қандай ақыл-ойға ие болсын, бірақ оның иманы таза болмаса, ол адамның жақсы адам болуы екі талай. Сондықтан да, «ең жақсы кісі» – иманды кісі деп ойлаймын.

– Заман өткен сайын адамдардың адамшылығы түзеліп бара ма, бұзылып бара жатыр ма?

– Дүние өзгереді. Себебі, дүниенің өзі қозғалыстан жаратылған және ол мәңгілік қозғалысқа ие. Ал қозғалыс тоқтаған күні, біз білетін бұл дүние де тоқтайды. Өйткені, қозғалыссыз еш қандай өмір жоқ. Ендеше, сол дүние қайда бет алып барады? Қандай пейілмен, ниетпен дамып барады? Қара пиғылмен бе, не ақ ниетпен бе? Адамдар осы екеуінің қайсысына қызмет етеді? Мәселе сонда. Мен техникалық себептерге тоқталмай-ақ қояйын. Дүниенің өзгеруіне тікелей әсер етіп отырған жағдай, ол – ғылым. Ендеше, қияметті де, хиқыметті де әкелетін сол ғылым. Хиқымет дегенімізге, мына дүниедегі біздің ақыл-оймыздан тыс неше түрлі құбылыстар мен сырлар, неше түрлі қастаншықпағыр немесе игілікті істер жатады.

Абайдың айтаныны бар ғой: «Ақылды жұмсап, оны адамның игілігіне жарату үшін ғылымның тілін білу керек» деп. Адамның керегіне жұмсалған ғылым – нағыз ғылым. Абай талдап тұрып айтқан «бақас ғылым» деген ғылым бар. Дүниенің сырын оңдыратын, дүниені ақыретке жақындататын осы бақас ғылым. Яғни, ғылыми жаңалықтардың бір-бірімен бәсекелесуі – адамдардың бір-бірімен қарама-қарсы келуіне, күш қолдануына әкеп отыр.

Мына заманда сол ғылымның хиқыметімен қоса қияметі де басым түсіп отыр. Қазір, еш бір ұлт не мемлекет өзін-өзі дербес билей алмайды, бір ұлт не бір мемлекет өз игілігімен өзін дербес асыраудан қалды. Абайдың айтқанындай, бәрі де «бақас ғылымның» ырқында кетті. Атом ғылымы – нағыз «бақас ғылымға» айналды. Аспан асты да, жер беті де, жүрер жол, көрер қызық та, жұтар ауаң да сол ғылымның шеңгелінде. Сол ғылымның мүддесіне, талабына сай жұмыс жасап жатыр. Бәсекеге лайықты білім жүйесі мен бәсекеге лайықты ғылым жасау, бәсекеге лайықты мемлекет құру деген ұранға айналды. Яғни, бұл бағыт – бақас бағыт. Бәсекемен өмір сүру. Ал бәсеке тұрған жерде сіздің адамгершілігіңіз де, ар-ұжданыңыз да ортақ мақсатқа – сіздің ақ ниетіңізге қызмет етпейді. Бұл – ақ ниетті емес, міндетті түрде бақас пиғылды оятады. Және: ішсем, көрсем, алсам, жесем, менде ғана болса – дегенге еріксіз алып келеді. Өйткені, ішерге – тамақ, киерге – киім болмаса, сен біреуге тәуелдісің. Сондықтан да, бұл заман жеке өзіңнің ағза мен тәнге, ақылға сай тазалығыңнан көрі, тұтыну мүддесіне қызмет етіп барады. Ал ақылдың тұтыну мүддесіне қызмет етуі деген сөз – бұл бақастық. Ал бақастық тұрған жерде бәсіре мен бәсеке болады. Ондай жерде адамгершілікпен өмір сүрудің өзі – мұқтаждықпен өмір сүру деген ұғымды білдіреді. Сондықтан да бұл өте қиын мәселе. Жаһандану дегеннің өзі – осыған тікелей мәжбүр етіп отырған заман ағымы. Ниетті – пейіл емес, пиғыл жеңіп барады. Пиғыл жеңген заман, ол ниеті дұрыс емес заман деп ойлаймын. Сондықтан да күндердің күнінде исі адамзат өмір сүрудің жаңаша бір үлгісін, ұлттық өмір сүрудің жаңаша бір нормасы мен формасын тауып, өзара адамгершілік келісіміне пәтуаласуы қажет. Оның дауасы – діни білімде деп ойлаймын. Ал діндер осы бетімен бір-бірімен шайқасқа түсіп кете беретін болса, онда шын заман ақырдың болғаны. Өйткені, дін – өзінің соңынан өзінен басқа еш қандай ақиқатты қалтырмайды. Бұл өте қатерлі, шамкөс, нәзік және киелі сезім деп ойлаймын.

– Атамыздан қалған аманат сұрақтарға жауап бергеніңізге алғыс айтамыз!

Журналымызда елмізге белгілі тұлғалардың, қоғам қайраткерлері, зиялы қауым өкілдерінің әр жерде айтқан ой орамдарын жинақтап беріп отыруды жөн көрдік.

МЕМЛЕКЕТТІК СЫЙЛЫҚТЫҢ ЛАУРЕАТЫ, ЖАЗУШЫ

ТӨЛЕН ӘБДІКТІҢ ОЙ ОРАМДАРЫ

Белгілі бір қоғамның, мемлекеттің, ұлттық сананың қалыптасуы кезінде азаматтық позиция бірінші орынға шығады

Қазақ әдебиетінің тарихында да, әлемдік әдебиетте де ақын-жазушылардың мемлекеттік, қоғамдық өмірге араласуы көпшілікке таныс нәрсе, тіпті ұлы Абайдан бастап қоғамдық жұмысқа араласпаған жазушы кемде-кем деп ойлаймын. Белгілі бір қоғамның, мемлекеттің, ұлттық сананың қалыптасуы кезінде азаматтық позиция бірінші орынға шығатын болуы керек. Содан барып жазушы да, басқа да творчество адамдары ел, қоғам жұмысына араласуға мәжбүр болады. Қазақстан жағдайында, қазақ әдебиетінде көптеген жазушылар Олжас ағамыздан бастап, Әбіш Кекілбаев және басқалар мемлекеттік жұмысқа араласқанда карьера қуып емес, еліме көбірек пайдамды тигізсем деген мақсаттан туған деп ойлаймын.

Әдебиетте шындық көркем шындық дәрежесінде суреттелуі керек

Шындық әділетті қоғамда үстемдікке ие болады. Ал өтірікпен өмір сүретін әділетсіз қоғамда қуғынға ұшырайды. Шындықты айтқан адам әйкәпір атанады. Жалған сөйлейтін жағымпаздар төрде отырады. Сондықтан осындай қиын жағдайда батылы жетіп, сен айта алмай жүрген шындықты біреу айтып жатса, оған құрметпен қараған жөн. Алайда әдебиетте шындық көркем шындық дәрежесінде суреттелуі керек. Көркемдік сапа болмаса, ол әдеби туындыға айнала алмайды.

Өзімен өзі күресу жолында ғана адамзат, санадағы қайшылықтардан арыла алуы мүмкін.

Адам өміріне тікелей қатысты әділдік, ізгілік, рақым, махаббат, тазалық деген ұғымдар бар, олар адам өміріне игілікті әсерін тигізеді.

Сонымен қатар адам өміріне кері әсерін тигізетін әділетсіздік, зұлымдық, қатыгездік, мейрімсіздік секілді ұғымдар да бар. Бір ғажабы, адамдар әділдікті, ізгілікті, рақымды өз бойынан іздейді де, ал зұлымдық пен әділетсіздікті, қатыгездікті өзгелерден іздейді. Өзі – жақсы, өзгелер – жаман. Яғни, зұлымдықты жеңу үшін өзгелермен ғана күресу керек деп ойлайды. Ал шын мәнінде жақсылық та, жамандық та адамның өз ішінде. Инстинкт дәрежесіндегі нашар пиғылдарды сен өзің тежеп, ауыздықтай білуің керек. Бұл – өзіңмен өзің күресу деген сөз. Өзімен өзі күресу жолында ғана адамзат, әу бастағы кемелденбеген табиғатын жетілдіру арқылы, қоғамдағы, санадағы қайшылықтардан арыла алуы мүмкін.

Абайдың өлеңінде:

«Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?

Өткір тіл бір ұялшақ қыз болмай ма?

Махбат ғадауатпен майдандасқан,

Менің қайран жүрегім мұз болмай ма» -

деген жолдар бір адам бойындағы кереғар екі күштің арпалысын суреттеп отыр. Мұндағы «ғадауат» деп отырғаны «зұлымдық».

Айтып беруге келмейтін, ең бір құпия, беймәлім әсер – сұлулық әсері

Біз өзіміздің бүкіл моралімізді адамның тән сұлулығынан жан сұлулығын жоғары қоюға негіздесек те, өмірде сол тән сұлулығымен бетпе-бет келіп қалған кезде өзіміздің әлгі қағидамызды қалай бұзып кеткенімізді білмей қаламыз. Өз еркімізбен ақылы аз болса да сұлу әйелдерге үйленуге дайынбыз, бірақ ақылға бай, көріксіз әйелдерге жолағымыз келмейді. Санамызды жабайы инстинкт секілді бір әуей күш жеңіп кетеді. Біз ең осал жерінен қолға түсіп, тырпете алмай қалған аңға ұқсаймыз. Ендеше сұлулықтың әлі де зерттелмеген немесе біле тұрып, айтқымыз келмейтін бір сырлары болуы мүмкін...

Жақсылықтың ең терең тамыры сұлулықта, өйткені тіршілік тәннен басталады. Ал сұлу адамдардың ақылсыз, жаман болып шығуы – диспропорция, өмірдің күрделілігінен, қиындығынан алғашқы тепе-теңдіктің жиі-жиі бұзылуы.

Адам дінге жүрегімен сенбей, ол баянды болмайды.

Менің ойымша, дін қоғаммен бітеқайнасып дамуы тиіс. Оны қоғамнан бөліп алуға болмайды. Құдайға шүкір, біз кешегі Кеңес кезінде өмір сүрсек те иманымызды жоғалтпадық. Әкем мен шешем де бір Аллаға сый-

ынып, құлшылығын жасап келді. Ал енді дін ұстанған бүгінгі жастар неге қоғамнан алшақтауы тиіс? Ислам дінін намазбен, оразамен, қажылықпен, зекет берумен шектесек, мұнымыз дұрыс болмас. Ондай мұсылманды толық мұсылман деп айта алмаймын. Діннің қоғам үшін қаншама пайдалары көп. Өтірік айтпау, біреудің ақысын жемеу, жемқор болмау, әділдікті жақтау, ата-ананың сөзін екі етпеу, міне, біз осындай құндылықтарды қоғамға көбірек сіңдіруіміз керек.

Имамдар мешіттегі уағыздарын қазіргі заманға лайықтап айтса. Аят-хадистің адам баласы үшін пайдасы ұшан-теңіз. Бірақ қазір XXI ғасырда өмір сүріп отырмыз. Адамдардың санасын баяғы құрғақ уағыздар өзгерте алмайды. Адамгершілік қасиеттерді көбірек уағыздасақ жақсы болар еді. Шетелдерге барғанымда адамдардың өздерін бақытты сезінбейтіндерін байқаймын. Неге? Қазір сананы тұрмыс билеген заман ғой. Адамгершілік қасиеттер үшінші, төртінші орынға қалдырылған қоғамда көптеген келеңсіз оқиғалар болады. Адамдар бір-біріне сенуден қалды. Әділдік, ар-ұят, намыс, ождан дейтін ұлы ұғымдардың қадірі қалмай барады. Адам дінге жүрегімен сенбей, ол баянды болмайды.

Мұқағали ақынның өлеңдері неге жүрек тербейді? Өйткені, ол өлеңді жүрегімен жазды. Өмір жайлы өлеңінде:

«Өмір жайлы сұрай берме сен менен,

Өмірді мен әлі зерттеп көрмеп ем.

Өмір жайлы білгің келсе, қартқа бар,

Қан майданнан жалғыз ұлы келмеген.

Жесір келін, бір нәресте көрмеген,

Жетім шалды бала орнына тербеген.

Өмір жайлы не түсінем мен деген...

Өмір жайлы сұрай берме сен менен...» дейді.

Көрдіңіз бе, қандай әсерлі?!

Адам еншісінде өмір бойы қалатын бір ғана зат бар ол жастық сүйіспеншілік

Бүкіл ақыл-ойыңды, ерік-қабілетіңді, рақат-қызығыңды өзіңді қоршаған қауым ыркы билеп кеткен шағыңда сенің еншіңе бір ғана зат – жүрегіңде бақилыққа ұйып қалған жастық сүйіспеншілік қана қалады. Сен оны қанша жыл қатігездікпен ұмытсаң да, өзіңді одан да гөрі маңыздырақ, мәндірек бір іске лайықтымын деп тапсаң да, басқа жерден байыз таппай, өз ошағына қайта оралған бейбақтай түбі оралатының хақ; бірақ ол қай кезде болады, мақсатыңа жете алмай шаршаған кезіңде ме, санаң марқайып, ақиқаттың не екеніне көзің жеткен кезде ме, әлде тіпті өлер шағыңда ма, оны кім білсін...

ОЛЖАС СУЛЕЙМЕНОВ

ДИРЕКТОР МЕЖДУНАРОДНОГО ЦЕНТРА
СБЛИЖЕНИЯ КУЛЬТУР ПОД ЭГИДОЙ ЮНЕСКО
(АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН)

БАЛЛАДА

БАЛЛАДА

I

...Степные дороги —
летописные строки,
я умею читать и понять
эти тропы.
Караваны тянулись,
траву приминали таборы,
миновали кочевья,
оставив на глинах
метафоры.
Извиваясь, уходит к увалам
хроникальная лента —
по асфальту гудят самосвалы,
внося свою лепту
в исторический шум,
суету чертежа Мангышлака.
А увалы чернеют, как горы
безрудного шлака...

На полуострове Мангыш-
лак, в песках — развалины
древнего аула. Саманные и
кирпичные стены, дома без
крыш. Путники его обходят.
Караваны не делали здесь
привала. Говорят, зеленым
аулом был Шар-таг. Осталось
только одно дерево — ка-
рагач. Он виден издали. Как
длинные, наверное, его корни!..
Я отдохнул в его тени, при-
слонившись спиной к тугому,
ровному стволу. По сырцовой
потрескавшейся стене про-
бежала ящерица. У порога —
тусклые от пыли и времени
осколки керамики.

...Когда-то колодцы бурлили,
 орали глашатаи:
 «Эй, люди, потом не скажите,
 что правды не слышали!
 Вторая жена водоноса
 Мусы Безлошадного
 опять родила
 от горшечника Смета.
 Не слишком ли?»
 Шумели собранья,
 акыны рубили по струнам,
 и, вечные темы дербаня,
 кричали оракулы:
 «Спросите меня, мусульмане.
 отвечу по лунам...»
 Поэты, глаза возводя,
 выводили каракули.
 И вдруг это кончилось.
 Хроники замерли.
 Что же случилась?
 Было банальное.
 Въехали конники —
 божья милость,
 будто заблудшие витязи
 старого Дария.
 Ну, порубали,
 ну, испугали —
 на то ведь история.
 С кем не бывало!
 Все испытали, но выжили.
 Слезы мочили пергамент,
 не высохли —
 выжали.
 Это прекрасное качество
 человечества.
 Время — густая чадра
 на бесчестьях отечества.

II

Зараза обиды ударила в племя,
 качнула старейшим,
 их белые шапки
 в пыли
 под ногами
 женщин.
 В Шар-таге нет веры,
 отравлена правда,
 душа заболела,
 как будто чума замутила колодец,
 как будто холера.
 Враги, сделав дело,
 ушли в неизвестность
 по срам,
 и женщины сняли платки,
 наслаждались позором.
 Молчала толпа на майдане,
 сквозь пальцы редела;
 мать сбросила черную шаль,
 мне в глаза поглядела.
 «Иди, если можешь,
 один,
 пропади —
 я завою.
 Иди, потому что никто
 не пойдет за тобою.
 Мужчин не осталось в народе —
 глаза опустили,
 им хочется шить,
 уходи,
 их сердца опустели».

III

Запахи неба чуя,
в Шар-таге
выли собаки.
Луна на такыре тени чертила —
тайные знаки,
мигала слюда на
отлогих склонах
песчаной гряды,
ноздри тревожил
неосторожный запах беды.
Это пахнет пастушья звезда,
та, что указывает, куда
мне идти,
от песка до воды,
от воды до порога.
Наведи меня, запах беды,
на следы,
что темнеют в холодном песке,
словно очи пророка!

IV

Кто осужден обидой,
тому нельзя назад,
он чью-то тайну выдал,
он попадает в ад.
Вода, как кровь, свернется
в колодцах у дорог,
и мать пустую чашу
расколет о порог.
Палит его проклятье,
испепеляет стыд,
не знать ему прохлады,
пока не отомстит.
Не спрятать под халатом
угрюмый груз обид,
нет ни отца, ни брата,
пока не отомстит.

V

... В конце тропы
в такырах
нашли костяк.
Он не вернулся —
вымер
аул Шар-таг.
Столетия народа
забыты в час.
У каждого порога
осколки чаш.
Пусть, ворошить бывшее —
шакалий-труд.
Ветра следы героя
в песках
сотрут.
Да, если не напомнить,
что был в роду
один, который понял,
что он не трус.
Один, который вышел
в тринадцать лет, —
великий!
(если выше
мужчины нет).
Пусть одинокий подвиг
вас оправдал.
Пусть этот род
запомнят
за то, что дал
вам предка.
А свидетель —
такыр Бетпак.
Не обходите, дети,
аул-Шар-таг.

МАЗМҰНЫ | СОДЕРЖАНИЕ

Касым-Жомарта Кемелевича Токаева
ДИНАСТИЯ ХАНОВ
ОТ ЖОШЫ ДО КЕНЕСАРЫ БОЛЕЕ
ШЕСТИ СТОЛЕТИЙ
ПРАВИЛА В ВЕЛИКОЙ СТЕПИ !
стр. 7

Куралай Уразаева
МИР И ДУХОВНОЕ СОГЛАСИЕ.
К ЮБИЛЕЮ МУРАТА АУЕЗОВА
стр. 8

Кәріпбек Күйіков
ТАНЫМАЛ СУРЕТШІ – 55 ЖАСТА
стр. 14

ӘДЕБИЕТ САЛАСЫНДАҒЫ
ҚАЗІРГІ ЖАС ҚАЛАМҒЕРЛЕР
КІМДЕР?
стр. 16

ӘЛЕМДЕГІ ЕҢ ҮЛКЕН КИІЗ ҮЙ
стр. 18

Чингис Хосманович Бегимтаев
ДИАХРОННЫЙ АНАЛИЗ УСТАРЕВШЕГО
СЛОВА «ЭСИР» В ПРОИЗВЕДЕНИИ
«ТАВАРИХ-И ХАМСА-И ШАРКИ»
АВТОРА КУРБАРГАЛИ ХАЛИДИ
стр. 21

Рахима Шәріпқызы Нуриден
ХАСЕН ОРАЛТАЙ ҚОРЫ-
ҚҰНДЫ ҚАЗЫНА
24 бет.

ОФИЦИАЛЬНЫЙ ВИЗИТ
КАЗАХСТАНСКОЙ ДЕЛЕГАЦИИ
В НИДЕРЛАНДЫ
стр. 29

Тұрсын Жұртбай
БІЛІМДІГЕ БЕС САУАЛ
30 бет.

Төлен Әбдік
ОЙ ОРАМДАРЫ
33 бет.

Олжас Сулейменов
БАЛЛАДА
стр. 35